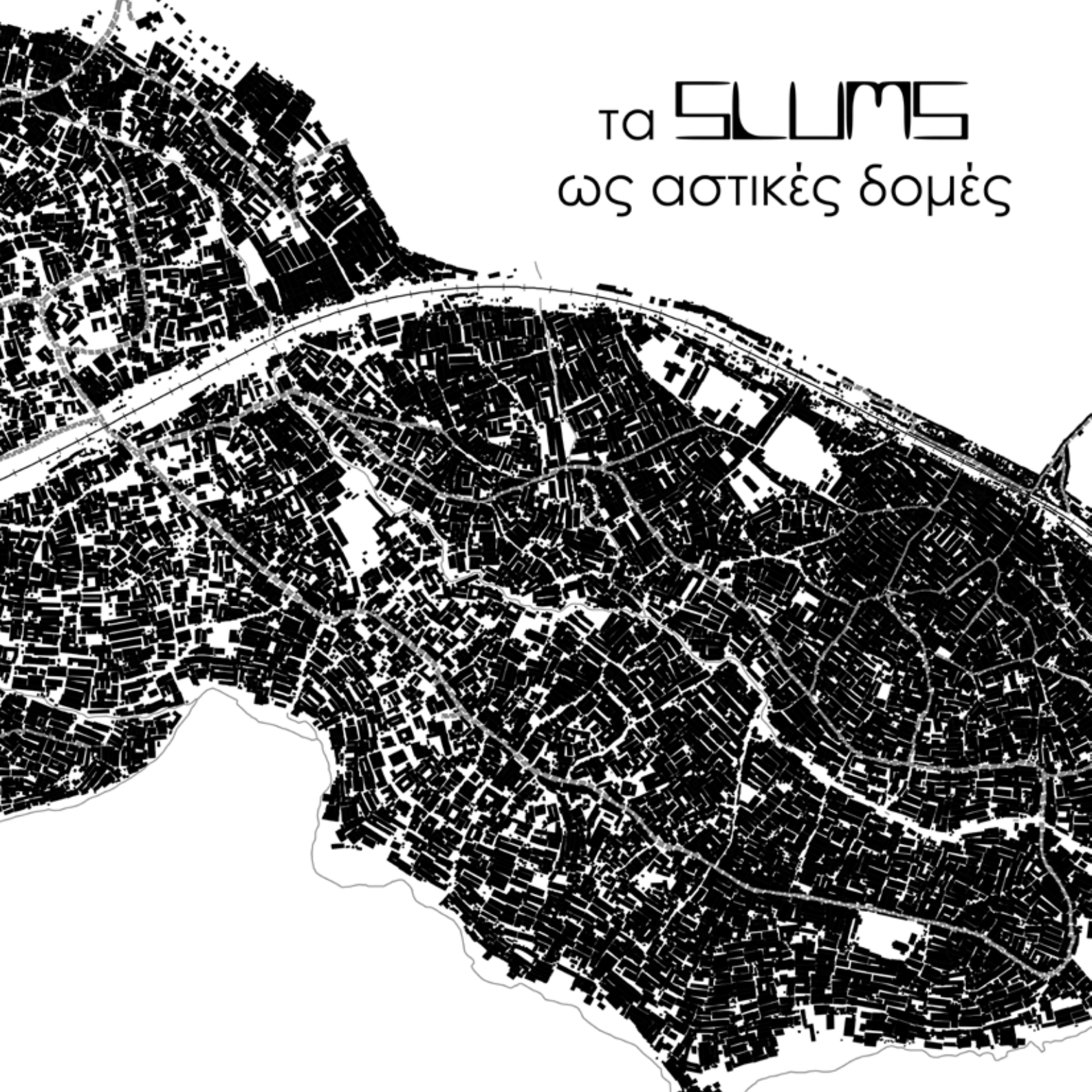

Τα SLUMS
ΩΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2010-11

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος

Τα **SLUMS**
ως αστικές δομές

Όνομα

Ειρήνη Οικονομοπούλου

Επιβλέπων Καθηγητής

Δημήτρης Γιαννίσης

Πάτρα, 17 Φεβρουαρίου 2010

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο αστικός χώρος διαμορφώνεται επηρεαζόμενος από διάφορους παράγοντες με σημαντικότερο από αυτούς τη δράση του ανθρώπου και των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Ανεξέλεγκτα αστικά περιβάλλοντα εμφανίζονται μέσα στις πόλεις που συνεχώς διευρύνονται από τις ανάγκες των κατοίκων τους. Τέτοια περιβάλλοντα είναι και τα 'slums'. Καθώς αναπτύσσονται, δημιουργούν συγκεκριμένες αστικές δομές εφάμιλλες με τις οργανωμένες γειτονιές μιας πόλης.

Παρότι τα slums έχουν αναπτυχθεί χωρίς πολεοδομικό προγραμματισμό είναι, τελικά, προάστια που συγκεντρώνουν όλο το φάσμα των αστικών χρήσεων, όπως κατοικίες, χώρους λατρείας, δρόμους και εμπορικά καταστήματα. Εμφανίζουν εσωτερική κοινωνική και διοικητική οργάνωση για να εξασφαλίσουν κάποια υποτυπώδη ασφαλή και ποιοτική διαβίωση στους κατοίκους τους. Αναπτύσσουν οικονομικές δραστηριότητες που σε πολλές περιπτώσεις ανταγωνίζονται τα εμπορικά κέντρα ή τις υπαίθριες αγορές που βρίσκονται σε αναβαθμισμένες περιοχές. Αυτά τα αστικά περιβάλλοντα παρουσιάζουν ενδιαφέρον καθώς με τον τρόπο τους εντάσσονται στην δομή της πόλης επηρεάζονται και επηρεάζουν τις περιοχές που τα περιβάλλουν και εξαρτώνται άμεσα από αυτές.

Στην εργασία αυτή επιχειρούμε να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε την δομή και την λειτουργία των slums. Πέρα από τη βιβλιογραφική έρευνα και τη συλλογή γενικών στοιχείων, παρατηρούμε, αναλύουμε και συγκρίνουμε χάρτες από μια σειρά slums που βρίσκονται σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου, προσπαθώντας να καταγράψουμε τα βασικά συστατικά που τις συγκροτούν και που μας επιτρέπουν τη σύγκριση με τη πόλη. Επιπλέον επιχειρούμε να αποσαφηνίσουμε τα προβλήματα που αποτρέπουν την οριστική ένταξη των slums στην δομή της πόλης μελετώντας τις απόπειρες που έχουν κατά καιρούς γίνει, τόσο για την βελτίωσή τους όσο και για την σύνδεση τους με τον υπόλοιπο αστικό ιστό.

ABSTRACT

Urban space is formed by several factors and the most important being the action of human and social groups. Uncontrolled urban environments are appearing in cities and are constantly expanding due to residents' needs. Such environments are called 'slums'. As they grow, slums create an urban structure which is similar to those of other organized neighborhoods of a city.

While slums might not have developed with urban planning, they are in fact suburbs that have combined a full range of urban uses such as residences, work spaces, roads and shopping areas. They have internal social and administrative structure to ensure their residents a somewhat safe and sustainable life. They have developed economic activities that compete with malls and flea markets located in upscale areas. These urban environments are interesting because, in their own way, they have become part of a city's structure, have been affected by neighboring areas and have depended directly on those neighboring areas.

In this report, the attempt is to study and understand the structure and the function of slums. Apart from textbook research and collecting data on them, observation, analyzation and comparison of maps from several slums the world over has been carried out in order to record the characteristics which allow the comparison of slums with the city they have been integrated in. Furthermore, this report attempts to clarify the problems that prevent the permanent integration of slums into cities. So, proposals and projects that have occasionally been done to improve slums and to link them with the urban fabric of a particular city of integration have been studied.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Αφορμή για την επιλογή του θέματος ήταν εργαστηριακά μαθήματα του τμήματος που διαπραγματεύονταν ζητήματα μαζικής και οργανωμένης κατοίκησης. Ακολούθησαν σκέψεις για τους άτυπους καταβολισμούς των Τσιγγάνων και των μεταναστών, κυρίως στην πόλη της Πάτρας. Άρχισαν να αναδύονται ερωτήματα όπως το αν ο σχεδιασμός μπορεί να αντιμετωπίσει τέτοια φαινόμενα, αν θα μπορούσε να τα βελτιώσει και με ποιο τρόπο. Στην αρχή της εργασίας, παρατηρούσα και έκρινα το ζήτημα απλώς μορφολογικά, καθώς έβρισκα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα την σύνθετη δομή τους. Κατά την διάρκεια της έρευνας, το ζήτημα απέκτησε ισχυρό κοινωνικοοικονομικό χαρακτήρα και διαπιστώθηκε η σχέση των κοινωνικών παραγόντων με τον αστικό χώρο.

Θα ήθελα τέλος να ευχαριστήσω τον κ. Δ. Γιαννίση για την καθοδήγηση του πάνω στα ζητήματα που ανέκυψαν κατά την διάρκεια της έρευνας και την αρμονική συνεργασία κατά τη διάρκεια της εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερα τους συμφοιτητές μου Ε. Παπακωνσταντίνου και τον Α. Αθανασόπουλο για σημειώσεις μαθήματος '*Global Cities – Local Space: Urbanization trends and prospects*'¹ που είχαν παρακολουθήσει και μου παρείχαν όπως και τις πολύτιμες πληροφορίες τους πάνω σε αντίστοιχα ζητήματα από συζητήσεις που είχαμε, και τέλος τον αδελφό μου Β. Οικονομόπουλο για την βοήθειά του στην σύνταξη του κειμένου.

---

¹ Prof. Dr. Herrle Peter, *Global Cities – Local Space: Urbanization trends and prospects*, Berlin University of Technology, Winter 2009/2010, Berlin.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</u>	<u>3</u>
<u>ABSTRACT</u>	<u>5</u>
<u>ΠΡΟΟΙΜΙΟ</u>	<u>7</u>
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	<u>11</u>
<u>1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Περιγραφή του φαινομένου των Slums</u>	<u>15</u>
A) Ορισμός – Ιστορική αναδρομή	17
B) Υποδομές	19
Γ) Χαρακτηριστικά κατοικίας	22
Δ) Αίτια	25
E) Κατηγοριοποίηση των slums	32
<u>2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Μελέτη παραδειγμάτων slum</u>	<u>37</u>
A) Ανάλυση φίλτρων παρατήρησης – Δομές της πόλης	39
B) Παραδείγματα: 1. NAIROBI	41

2.MUMBAI	57
3.SAO PAOLO	71
4.CAPE TOWN	83
5.MANILA	87
6.DHAKA	91
<u>3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Συγκριτική μελέτη των παραδειγμάτων</u>	<u>97</u>
A) Γενικά χαρακτηριστικά	99
B) Παρατηρήσεις	100
Γ) Προτάσεις αναβάθμισης	104
<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	<u>105</u>
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ</u>	<u>109</u>
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	<u>127</u>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο αστικός χώρος διαμορφώνεται επηρεαζόμενος από διάφορους παράγοντες με σημαντικότερο τη δράση του ανθρώπου και των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Ανεξέλεγκτα αστικά περιβάλλοντα εμφανίζονται μέσα στις πόλεις που συνεχώς διευρύνονται από τις ανάγκες των κατοίκων τους. Τέτοια περιβάλλοντα είναι και τα slums. Καθώς αναπτύσσονται, δημιουργούν συγκεκριμένες αστικές δομές εφάμιλλες με τις οργανωμένες γειτονιές μιας πόλης.

Ο όρος slum πρωτοεμφανίστηκε στην Μεγάλη Βρετανία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και χρησιμοποιούταν αρχικά μόνο στον προφορικό λόγο υποδηλώνοντας παράνομες ενέργειες και εκβιαστικές πράξεις που διενεργούνται από άτομα χαμηλών κοινωνικών τάξεων. Με τη συγκέντρωση φτωχών μαζών σε συγκεκριμένες περιοχές με μεγάλη πυκνότητα κατοίκησης, που χαρακτηρίζονταν από τις αυθαίρετες κατασκευές, την εγκληματικότητα κλπ, ο όρος απέκτησε περιγραφικό χαρακτήρα. Γρήγορα η λέξη slum πέρασε στο γραπτό λόγο και στα μέσα του 19ου αιώνα εμφανίστηκε στα λεξικά, ενώ το φαινόμενο συναντάται πλέον και έξω από την Αγγλία αποκτώντας διεθνή αναγνώριση. Στον 20^ο αιώνα ο χαρακτηρισμός αυτός θεωρήθηκε παρωχημένος και αντικαταστάθηκε από πιο ακριβείς περιγραφικές λέξεις, όπως tenement house και tenement district.

Ο πρώτος παγκοσμίως αποδεκτός ορισμός για το slum δόθηκε το 2002 στην παγκόσμια διάσκεψη του ΟΗΕ στο Ναϊρόμπι. Ο σύγχρονος όρος γενικεύεται και σκιαγραφεί μια αστική ή περί-αστική περιοχή με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά :

A. Σε επίπεδο αστικού συνόλου, την έλλειψη δικτύων υποδομών και κυκλοφοριών με ταυτόχρονη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ατόμων, ενώ

B. Σε επίπεδο μονάδας, τη χαμηλή κατασκευαστική ποιότητα των κατοικιών που στεγάζουν μεγάλο αριθμό ατόμων.

Τα αίτια που οδήγησαν στην εξάπλωση και την κυριαρχία των slums είναι κατά κύριο λόγο οικονομικά. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι μετά την βιομηχανική επανάσταση και

μέχρι τις μέρες μας, οι εργασιακές ευκαιρίες στις πόλεις έχουν αυξηθεί αρκετά με την ανάπτυξη του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα. Αυτό προκάλεσε την όλο και αυξανόμενη αστικοποίηση των αναπτυσσόμενων κυρίως χωρών. Συνεπώς η εμφάνιση των slums οφείλεται κυρίως:

- a. Στη γρήγορη μετακίνηση πληθυσμών από την ύπαιθρο στις πόλεις.
- b. Στην αύξηση της φτώχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων (με άλλα λόγια τη λεγόμενη αστικοποίηση της φτώχειας).
- c. Στο ανασφαλές περιβάλλον διαβίωσης.

Σύμφωνα με τα επιστημονικά δεδομένα του United Nations Human Settlements Programme τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία κατηγοριοποιούνται τα slums έχουν απλώς να κάνουν με: την απόστασή από το κέντρο της πόλης, το μέγεθός και την νομιμότητά τους.

Για να κατανοήσουμε τις διαφορετικές δομές των slums στις σύγχρονες πόλεις, επιλέξαμε να μελετήσουμε παραδείγματα από διάφορες περιοχές του κόσμου και εξετάσαμε αρχικά μια σειρά από στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις αστικές αυτές περιοχές και κατόπιν τις προτάσεις που έχουν κατά καιρούς γίνει για την βελτίωσή τους.

Εξετάζουμε αν αυτά τα τμήματα βρίσκονται σε κεντρικό σημείο της πόλης ή στην περιφέρεια της και πως συνδέονται κυκλοφοριακά με το κέντρο της. Επίσης είναι σημαντικό να γνωρίζουμε αν σήμερα βρίσκονται κεντρικά σε μια πόλη εξαιτίας της επέκτασης της ενώ όταν δημιουργήθηκαν βρίσκονταν στις παρυφές της.

Επιπλέον, παρατηρούμε μια σειρά από χάρτες περιοχών slums και εξετάζουμε τα όριά τους, τα δίκτυα κυκλοφορίας στο εσωτερικό, την πυκνότητα του αστικού ιστού, τους κενούς χώρους και τις πιθανές χρήσεις. Τέλος, παρατηρούμε την δομή των κατοικιών από τη εσωτερική διαμόρφωση μέχρι τη κατασκευαστική υπόσταση τους.

Τα παραδείγματα που επιλέχθηκαν είναι αντιπροσωπευτικά slums από την Αφρική, την Ασία και την Αμερική. Αναλύσεις που έχουν γίνει από τον UN-Habitat και από

μεμονωμένους μελετητές - αρχιτέκτονες, μας παρέχουν υλικό παρατήρησης για τη συγκριτική ανάλυση και την αποσαφήνιση του φαινομένου.

Συγκρίνοντας τις πληροφορίες των περιοχών, είναι προφανή τα κοινά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν όλα τα παραδείγματα slum που μελετήσαμε, παρότι βρίσκονται διάσπαρτα στο κόσμο σε διάφορες γεωγραφικές θέσεις και προέρχονται από πολιτισμούς με ποικίλες συνήθειες και τρόπους ζωής.

Η εικόνα που αποκομίζει κανείς μελετώντας τα slums, είναι η μεγάλη τους συγγένεια με τα γνωστά αστικά περιβάλλοντα των οργανωμένων πόλεων. Διαθέτουν δομή με σαφή εξωτερικά όρια καθορισμένα από φυσικούς και τεχνητούς παράγοντες, ιεραρχημένο δίκτυο κυκλοφοριών που διατρέχει την περιοχή και ημί - δημόσιους χώρους διαμορφωμένους στα αστικά κενά της πυκνοδομημένης περιοχής. Ως κοινότητες περιλαμβάνουν όλες τις αστικές λειτουργίες που θα βρίσκαμε σε οποιαδήποτε πόλη, όπως εμπορικές δραστηριότητες, βιοτεχνία, θρησκευτικές κοινότητες, εκπαίδευση και ψυχαγωγία, αλλά ταυτόχρονα διαθέτουν σε υπερβολικό βαθμό τα αρνητικά στοιχεία των αστικών περιοχών όπως εγκληματικότητα, ανασφάλεια και ανεργία. Αυτό όμως που τις κάνει ξεχωριστές είναι περισσότερο οι βασικές τους ελλείψεις και όχι το γεγονός ότι δεν υπόκειται σε κάποιο πολεοδομικό σχεδιασμό. Η τελική εικόνα και οργάνωση προκύπτει από τις βασικές βιοτικές ανάγκες των κατοίκων.

Τα slums έχουν μια στοιχειώδη οικονομική οργάνωση, διαθέτουν μεγάλη ποικιλία καταστημάτων, εμπορικών και, ψυχαγωγικών, έχουν βιοτεχνική παραγωγή και εξαγωγή των προϊόντων τους στις γειτονικές συνοικίες που δίνουν στην περιοχή οικονομική αυτοτέλεια αναπτύσσοντας εμπορική δραστηριότητα. Τέλος, η κατασκευή των κατοικιών γίνεται από απλά συνήθως ανακυκλώσιμα υλικά, εύκολο να χρησιμοποιηθούν από τους κατοίκους που συχνά τα συλλέγουν από το γειτονικό περιβάλλον. Η τυπολογία των κατοικιών θυμίζει παραδοσιακές κατοικίες άλλων εποχών, με μια ποικιλία διατάξεων από το μονόχωρο σπίτι στις μεγαλύτερες οικιακές μονάδες που συνδυάζουν εργασία και

κατοικία κάτω από την ίδια στέγη. Ο ενδιάμεσος χώρος εξυπηρετεί τόσο τις κατοικίες όσο και την κοινωνικότητα των κατοίκων της γειτονιάς.

Είναι σαφές πως οι προτάσεις εξυγίανσης που έχουν κατά καιρούς γίνει ή γίνονται έχουν δύο βασικούς στόχους: την αντιμετώπιση των προβλημάτων του χώρου και την αντιμετώπιση των κοινωνικών ανισοτήτων που τις αποκόπτει από την ευρύτερη περιοχή και την υπόλοιπη πόλη. Η λύση φαίνεται να βρίσκεται στην άμβλυνση των διαφορών με την περιβάλλουσα πόλη, στην διατήρηση της ποιότητας των κοινωνικών δομών από τους κατοίκους και σε μικρότερο βαθμό στην δημιουργία συγκροτημάτων κατοικιών που θα παρέχονται στους κατοίκους για να αφεθούν αργότερα στην μοίρα τους διατηρώντας τα ίδια προβλήματα. Δηλαδή, θα έπρεπε να συνδυάζει την πολεοδομική εξυγίανση τέτοιων περιοχών με την ολοκληρωτική ένταξή τους στην πόλη, φυσικά και κοινωνικά.

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Περιγραφή του φαινομένου των Slums

Για να αναλύσουμε το φαινόμενο θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε που υπάρχει και που μπορεί να εξαπλωθεί , να κατανοήσουμε την ποιότητα των χώρων που δημιουργεί όπως επίσης θα πρέπει να ορίσουμε τι ακριβώς είναι ένα slum, που εμφανίστηκε για πρώτη φορά και ποια είναι τα χαρακτηριστικά του.

Εικόνα 1. Το slum της Dharavi στην Mumbai.

A) Ορισμός – Ιστορική αναδρομή

Η λέξη *slum* εμφανίστηκε από τα τέλη του 18^{ου} έως περίπου τις αρχές του 19^{ου} αιώνα στον προφορικό λόγο στην Μεγάλη Βρετανία υποδηλώνοντας παράνομες ενέργειες και εκβιαστικές πράξεις που διενεργούνται από άτομα χαμηλής κοινωνικής τάξης. Ο πρώτος ορισμός καταγράφηκε το 1812 από τον James Hardy Vaux στο βιβλίο του «*Vocabulary of the Flash Language*». Κατά τη Βικτοριανή περίοδο, ως αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης της Αγγλίας, μεγάλος αριθμός πληθυσμού συγκεντρώθηκε στις πόλεις και τότε η σημασία της λέξης άλλαξε και απέκτησε τοπικό χαρακτήρα. Έτσι, *slum* σήμαινε περιοχές που διενεργούνται παράνομες ενέργειες, στις οποίες κυρίως κατοικούσαν χαμηλής οικονομικής κατάστασης κοινωνικές ομάδες που εργάζονταν στις βιομηχανίες και είχαν μετοικήσει από την ύπαιθρο για αναζήτηση εργασίας. Διάσημο είναι το παράδειγμα του *slum* στο Βικτοριανό Λονδίνο, που το χαρακτήριζαν οι άσχημες συνθήκες ζωής και η έλλειψη καθαριότητας και υγιεινής, στοιχεία απαραίτητα για την διαβίωση σε έναν χώρο. Αυτός ήταν και ο λόγος για τη γρήγορη εξάπλωση της χολέρας και παρόμοιων επιδημικών ασθενειών.¹

Περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο όρος πέρασε στον γραπτό λόγο και ορίστηκε από τα λεξικά της εποχής. Στο λεξικό «*Oxford English Dictionary*» η λέξη *slum* ορίζεται σαν «ένας δρόμος, δρομάκια, περιοχή που βρίσκονται σε πολυπληθής συνοικίες μιας πόλης και κατοικείται από ανθρώπους χαμηλής κοινωνικής τάξης (πολύ φτωχούς), ένας αριθμός από αυτούς τους δρόμους ή τις περιοχές σχηματίζουν πυκνοκατοικημένες γειτονιές ή συνοικίες όπου τα σπίτια και οι συνθήκες ζωής είναι άθλιες». Ταυτόχρονα, περιοχές *slum* εντοπίστηκαν στην Γαλλία, την Αμερική και την Ινδία. Το γεγονός αυτό είχε σαν συνέπεια την διεθνή αναγνώριση του φαινομένου καθώς και του όρου και την παρατήρηση των κοινών χαρακτηριστικών αυτών των περιοχών σε διεθνές επίπεδο. Σε αυτά τα χαρακτηριστικά είναι προφανώς οι παράνομες ενέργειες (που είναι και η πρώτη σημασία του όρου *slum*) καθώς επίσης η χαμηλή κατασκευαστική ποιότητα των

---

¹ Mike Davis, (2007), *Planet of Slums*, Verso, New York, σελ 21 – 22.

κατοικιών, οι κακές συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού και η ύπαρξη και εξάπλωση ασθενειών με μεταδοτικό χαρακτήρα. Στον 20^ο αιώνα, ο όρος θεωρήθηκε παρωχημένος και αντικαταστάθηκε από άλλους πιο σαφείς, όπως tenement house, tenement district και deteriorated neighborhood. Καθώς όμως το φαινόμενο εξαπλωνόταν παράλληλα στις μεγάλες πόλεις του κόσμου αυξανόταν ο αριθμός των ατόμων που συγκεντρώνονταν σε αυτές, έτσι οι περιοχές των slums επεκτείνονταν δημιουργώντας τα λεγόμενα mega slums. Τα mega slums είναι εκτεταμένες περιοχές, κυρίως στην περιφέρεια των πόλεων, που καταλαμβάνονται παράνομα από κοινωνικές ομάδες με χαμηλή ή μηδαμινή οικονομική δύναμη και εγκαθιστούν εκεί συγκροτήματα κατοικιών που έχουν κατασκευάσει μόνοι τους, με ότι υλικά διαθέτουν ή μπορούν να βρουν στην περιοχή. Πολλές φορές αυτές οι κοινωνικές ομάδες μεταφέρονται στις πόλεις για να δουλέψουν σε κάποια βιομηχανία και κατασκευάζουν τις κατοικίες τους μέσα σε μία νύχτα, όπως το παράδειγμα της gecekondu στην Κωνσταντινούπολη.¹

Μέχρι τις αρχές του 21^{ου} αιώνα δεν υπήρχε κάποιος σαφής και κοινός ορισμός για το slum, και έτσι κάθε χώρα είχε τη δική του σημασία και πολλές φορές παρατηρούμε μεταφράσεις του σε διάφορες γλώσσες, όπως favelas ή barrios στην Λατινική Αμερική, gecekondu στην Τουρκία, vijiji στην Κενυα. Το 2002 πραγματοποιήθηκε στο Nairobi μία παγκόσμια συνδιάσκεψη του UNHABITAT, τμήματος του ΟΗΕ που ασχολείται με ζητήματα κατοίκησης σε περιοχές του κόσμου που υπάρχουν άθλιες συνθήκες ζωής, που σαν αποτέλεσμα είχε να καθορίσει έναν σαφή και κοινώς αποδεκτό ορισμό για περιοχές slum. Σύμφωνα με αυτόν, «μια περιοχή θεωρείται slum, αν διαθέτει ένα ή περισσότερα από το πιο κάτω χαρακτηριστικά:

α. Ανεπαρκής πρόσβαση σε καθαρό νερό.

---

¹ Eduardo López Moreno, E. (2003). Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 7.

b. Ανεπαρκής πρόσβαση σε δίκτυο αποχέτευσης και υποδομές υγιεινής (δημόσιες ή ιδιωτικές).

c. Χαμηλή κατασκευαστική ποιότητα κατοικιών.

d. Κατοικείται από περισσότερα άτομα από ότι θα έπρεπε.

e. Είναι εξαιρετικά επικίνδυνη περιοχή, καθώς διενεργούνται παράνομες ενέργειες και δεν διασφαλίζεται η παραμονή για μεγάλο χρονικό διάστημα στους κατοίκους της.»¹

Από τον ορισμό προκύπτει ότι οι αστικές περιοχές που χαρακτηρίζονται ως slums διαθέτουν σημαντικές ελλείψεις σε μία ποικιλία από απαραίτητες υποδομές για κάθε σπίτι του σημερινού ανεπτυγμένου κόσμου. Αυτές οι ελλείψεις αφορούν τις αναγκαίες παροχές από το κράτος για κάθε κατοικία (ύδρευση, αποχέτευση, χώρος και ασφάλεια διαβίωσης) και τα χαρακτηριστικά της κατοικίας (αντοχή της κατασκευής, ασφαλή τοποθεσία και επάρκεια χώρου).

B) Υποδομές

Αναφερόμενοι στις υποδομές μίας αστικής περιοχής, εννοούμε τις παροχές που θα έπρεπε να δίνονται από τις κοινοτικές αρχές της πόλης για κάθε κατοικία στην διοικητική περιοχή της. Μέσα σε αυτές περιλαμβάνονται τόσο παροχές απαραίτητες για την επιβίωση των κατοίκων της, όπως η ύδρευση και η αποχέτευση, όσο και παροχές που έχουν σχέση με την πρόσβαση και την αναψυχή των κατοίκων της, όπως δρόμοι, κτίρια εκπαίδευσης, μέσα μεταφοράς και πάρκα. Σε περιοχές που θεωρούνται slums, ανιχνεύονται ελλείψεις στις βασικές υποδομές της ύδρευσης και της αποχέτευσης. Όσο για αυτές που σχετίζονται με την πρόσβαση και την αναψυχή, κατά κανόνα είναι ανύπαρκτες.

---

¹ UN-HABITAT, *Twenty First Session of the Governing Council*, 16 – 20 April 2007, Nairobi, Kenya, σελ 2.

Αν και οι επίσημες στατιστικές υποδεικνύουν την πρόοδο στην κάλυψη των αναγκών παροχής πόσιμου νερού στις αστικές περιοχές από αυτές στις αγροτικές περιοχές, παρατηρείται ότι σε πολλές πόλεις, η ποσότητα, η ποιότητα και η δυνατότητα προσέγγισης του νερού στις χαμηλού εισοδήματος αστικές περιοχές υπολείπονται των ανεκτών συνθηκών (Παράρτημα ΒΟΧ 1). Η βελτιωμένη παροχή νερού στις αστικές περιοχές παγκοσμίως αναφέρεται να είναι τόσο υψηλή που άγγιζε το 95 τοις εκατό το 2002. Αυτή η στατιστική, εντούτοις, παρουσιάζει μια υπερβολικά αισιόδοξη εικόνα καθώς λέγοντας «βελτιωμένες» παροχές νερού δεν σημαίνει πάντα ότι είναι ασφαλείς, ικανοποιητικές και προσιτές. Παραδείγματος χάριν, η περαιτέρω ανάλυση αποκαλύπτει ότι η παροχή νερού από βρύση είναι πολυτέλεια που απολαμβάνεται μόνο από τα δύο τρίτα του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού, λιγότερο από το μισό από αυτούς (46 τοις εκατό) έχει εγκατεστημένη παροχή σωλήνων ύδρευσης μέσα στην κατοικία τους, 10 τοις εκατό στηρίζονται στις δημόσιες βρύσες, ενώ μόνο 8 τοις εκατό έχουν πρόσβαση σε χειροκίνητες αντλίες νερού ή σε προστατευμένα φρεάτια. Οι γεωγραφικές διαφορές δείχνουν ότι η Αφρική έχει το χαμηλότερο ποσοστό (38.3 τοις εκατό) οικογενειών με πρόσβαση σε δίκτυο ύδρευσης, ενώ η Λατινοαμερικάνικη και η περιοχή της Καραϊβικής έχει τον υψηλότερο (89.3 τοις εκατό). Μερικές φορές, ακόμα και όταν το νερό είναι διαθέσιμο, μπορεί να μην είναι οικονομικά προσιτό ή πόσιμο. Στην Addis Ababa, στην Αιθιοπία, μια έρευνα της UN-HABITAT έδειξε ότι το ποσοστό των κατοίκων χαμηλού εισοδήματος που έχει πρόσβαση σε παροχή νερού μειώθηκε από 89 στο 21 τοις εκατό όταν στην προσβασιμότητα του νερού προστέθηκαν οι μεταβλητές του κόστους και της ποιότητας του νερού. Η ανεπαρκής πρόσβαση σε νερό στις αστικές περιοχές έχει άμεση σχέση με τα ποσοστά των ασθενειών που σχετίζονται με το νερό σε αυτές τις περιοχές.¹

Επίσης, παρατηρείται έλλειψη παροχής αποχέτευσης και χώρων υγιεινής στο 25 τοις εκατό του αστικού πληθυσμού παγκοσμίως (ή 560 εκατομμύρια κάτοικοι). Μιλώντας για την Ασία, κυρίως λόγω των μεγάλων πληθυσμιακών μεγεθών της Κίνας και της Ινδίας το

---

¹ UN-HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ vii.

2000, η κάλυψη των απαραίτητων παροχών υγιεινής στις κινεζικές πόλεις αναφέρθηκε ότι είναι περίπου 33 τοις εκατό. Η ανάλυση της UN-HABITAT δείχνει ότι ενώ στις αστικές περιοχές στη νοτιοανατολική και τη νότια Ασία έχουν σημειωθεί σημαντικές πρόοδοι τα τελευταία χρόνια στην κάλυψη παροχών υγιεινής, η βελτίωση καθυστερεί στην περιοχή της Υπό-Σαχάριας Αφρικής και της ανατολικής Ασίας, όπου το 45 τοις εκατό και 31 τοις εκατό του αστικού πληθυσμού αντίστοιχα στερούνται ακόμα την πρόσβαση στους βελτιωμένους χώρους υγιεινής. Ωστόσο, μερικές χώρες στη νότια Ασία έχουν εξαιρετικά χαμηλή κάλυψη όπως το Αφγανιστάν, όπου μόνο 16 τοις εκατό του αστικού πληθυσμού έχουν πρόσβαση σε κατάλληλες τουαλέτες. Η έλλειψη πρόσβασης σε μια αξιοπρεπή τουαλέτα όχι μόνο παραβιάζει την αξιοπρέπεια των φτωχών κατοίκων των πόλεων, αλλά έχει επιπτώσεις και στην υγεία τους. Κάθε χρόνο, εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι πεθαίνουν εξ αιτίας των άθλιων συνθηκών διαβίωσης που δημιουργεί η έλλειψη καθαρού νερού και κατάλληλης τουαλέτας. Ο αριθμός θανάτων που αποδίδονται στις κακές συνθήκες αποχέτευσης και την έλλειψη καθαριότητας είναι τόσο υψηλός που αγγίζει τα 1.6 εκατομμύρια το χρόνο(πέντε φορές περισσότεροι άνθρωποι από αυτούς που πέθαναν στο tsunami του Ινδικού Ωκεανού του 2004). Ένα μεγάλο μέρος του φορτίου της έλλειψης ανεπαρκών παροχών υγιεινής αφορά τις γυναίκες, οι οποίες πρέπει να περιμένουν μεγάλο χρονικό διάστημα για να χρησιμοποιήσουν τις δημόσιες τουαλέτες. Η ανεπαρκής υγιεινή είναι σημαντικός παράγοντας που προκαλεί ασθένειες και θανάτους, ειδικά μεταξύ των γυναικών και των παιδιών.¹

Τέλος, σημαντικό στοιχείο στην καλή διαβίωση των φτωχών κατοίκων στις αστικές περιοχές είναι η αίσθηση ασφάλειας για την κατοικία τους. Οι μαζικές κατεδαφίσεις αυτοσχέδιων κατοικιών και οι απομακρύνσεις των κατοίκων σε διάφορες πόλεις τα τελευταία χρόνια δείχνουν ότι η διασφάλιση της παραμονής στην περιοχή γίνεται όλο και περισσότερο αβέβαιη, ιδιαίτερα στις πόλεις της Υπό-Σαχάριας Αφρικής και της Ασίας, όπου οι απομακρύνσεις πραγματοποιούνται συχνά για να δημιουργηθεί χώρος για

---

¹ UN-HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ vii.

μεγάλη κλίμακας συγκροτήματα ιδιωτικά ή δημοτικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας απομάκρυνσης είναι η περίπτωση του Cape Town κατά την περίοδο του World Cup 2010.¹ Κατά την προετοιμασία για το πρωτάθλημα πραγματοποιήθηκε μία εκκαθάριση της κεντρικής περιοχής της πόλης και κυρίως γύρω από το στάδιο, όπου κατεδαφίστηκαν κατοικίες και εκδιώχτηκαν οι ένοικοι με την πρόφαση του διεθνούς γεγονότος και την υπόσχεση της αντικατάστασης της κατοικίας τους. Οι υποσχέσεις παρόλα αυτά δεν έχουν πραγματοποιηθεί και οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε αντίστοιχες περιοχές της πόλης. Μια σφαιρική έρευνα σε 60 χώρες διαπίστωσε ότι 6.7 εκατομμύρια άνθρωποι εκδιώχτηκαν από τα σπίτια τους μεταξύ 2000 και 2002. Πολλές από αυτές τις απελάσεις πραγματοποιήθηκαν χωρίς νομική ειδοποίηση ή χωρίς να ακολουθηθεί ή απαραίτητη διαδικασία. Η βελτίωση της ασφάλειας διαμονής των οικογενειών στις αστικές περιοχές θα μπορούσε να είναι η παρεμπόδιση των απελάσεων. Αυτή τη στιγμή, δεν είναι δυνατό να ληφθούν τα στοιχεία που αφορούν την διασφάλιση της χρήσης των κατοικιών στις περισσότερες χώρες, ούτε να παραχθούν συγκριτικά στοιχεία όσον αφορά τις διάφορες θεσμικές πτυχές του ζητήματος. Εντούτοις, οι μη εμπειρικές πληροφορίες υποδεικνύουν ότι μεταξύ του 30 και 50 τοις εκατό των αστικών κατοίκων στην αναπτυσσόμενες πόλεις παγκοσμίως δεν διασφαλίζονται με κάποιο τρόπο ότι θα παραμείνουν και αύριο στις κατοικίες τους. Αν η ιδιοποίηση της κατοικίας θεωρείται ως η ασφαλέστερη μορφή δέσμευσης, τα στοιχεία από όλο τον κόσμο μαρτυρούν ότι δεν είναι ο βασικός τρόπος διασφάλισης στον αναπτυσσόμενο και αναπτυσσόμενο κόσμο, και σαφέστατα δεν είναι ο μοναδικός. Στην πραγματικότητα, η αυθαίρετη ή η παράνομη ανέγερση έχει γίνει ο πιο κοινός τρόπος δημιουργίας κατοικίας στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όπου η απόκτηση στην κατοικία μέσω της νόμιμης οδού είναι η εξαίρεση και όχι ο κανόνας για την πλειοψηφία των φτωχών οικογενειών στις αστικές περιοχές. Η UN-HABITAT και οι συνεργάτες της εργάζονται αυτήν την περίοδο για την προετοιμασία ενός σφαιρικού συστήματος ελέγχου που θα μπορούσε στο μέλλον να παρέχει ένα πλαίσιο για να βοηθήσει τις κυβερνήσεις σε τοπικό και εθνικό επίπεδο να

---

¹ Διαλέξεις στο TUBerlin.

έχει ασφαλή εκτίμηση για το πόσοι άνθρωποι έχουν διασφαλισμένη την ιδιοποίηση και την χρήση της κατοικίας τους.¹

Γ) Χαρακτηριστικά κατοικίας

Άμεσο επακόλουθο του ορισμού είναι η διαπίστωση ότι η κατοικία σε τέτοιες περιοχές έχουν μία ποικιλία από χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την αντοχή της κατασκευής, την διάρκειά της στο χρόνο, την θέση της στην περιοχή και την πόλη και το μέγεθός της σε σχέση με τα άτομα που κατοικούν. Ενδιαφέρον θα ήταν να παρατηρηθούν τα υλικά που χρησιμοποιούν για την κατασκευή της (αν το έχουν κάνει οι ίδιοι και δεν την κατέλαβαν απλά) και η σχέση τους με τα απορρίμματα.

Ένα σπίτι θεωρείται ως «ανθεκτικό» εάν έχει κατασκευασθεί σε μια μη επικίνδυνη θέση και έχει μόνιμη δομή, αρκετά επαρκή να προστατεύσει τους κατοίκους του από τα ακραία κλιματολογικά φαινόμενα όπως η βροχή, οι υψηλές θερμοκρασίες, το κρύο και την υγρασία. Γενικά, μια δομή κατοικίας θεωρείται ανθεκτική όταν χρησιμοποιούνται ισχυρά οικοδομικά υλικά για τη στέγη, τους τοίχους και το πάτωμα. Ακόμα κι αν μερικά σπίτια έχουν χτιστεί με τα υλικά που θεωρούνται ανθεκτικά, οι κάτοικοι ίσως να μην μπορούν ακόμα να απολαύσουν την επαρκή προστασία ενάντια στον καιρό και το κλίμα λόγω της γενικής κατάστασης μιας κατοικίας. Εναλλακτικά, ένα υλικό μπορεί να μην είναι ανθεκτικό από μόνο του, αλλά είναι, όταν συνδυάζεται με το σύνολο της κατασκευής. Τέτοιες περιπτώσεις είναι παραδείγματα κατοικιών φτιαγμένες από φυσικά υλικά σε περιοχές της υπαίθρου, που συντηρούνται από τους κατοίκους της κάθε χρόνο. Επομένως, για να καθοριστεί η κατάσταση μίας κατοικίας δεν αρκεί μόνο να δούμε τα υλικά που χρησιμοποιούνται, αλλά θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και την συνολική κατάσταση της κατασκευής.²

---

¹ UN-HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ vii.

² United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi σελ 243.

Η διάρκεια των οικοδομικών υλικών υπόκειται, σε μεγάλο βαθμό, στις τοπικές συνθήκες καθώς επίσης στις οικοδομικές τεχνικές της περιοχής και τις γνώσεις για την συντήρησή τους. Τα υλικά που θεωρούνται ανθεκτικά σε συγκεκριμένες συνθήκες θα πρέπει να καθοριστούν από τους τοπικούς εμπειρογνώμονες. Αυτό ισχύει επίσης για το πρόβλημα των οικισμών σε ημιαστικές περιοχές, που βρίσκονται στα περίχωρα των πόλεων των αναπτυσσόμενων χωρών και ακολουθούν συχνά τα κατασκευαστικά πρότυπα της υπαίθρου χρησιμοποιώντας υλικά που μπορούν να θεωρηθούν μη ανθεκτικά στις αστικές περιοχές. Επιπλέον, η συμμόρφωση με τους τοπικούς οικοδομικούς κανονισμούς και η καταλληλότητα της θέσης αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την διαπίστωση της μονιμότητας της κατασκευής. Αυτοί οι δύο δείκτες δεν μπορούν να παρατηρηθούν εύκολα δεδομένου ότι απαιτούν τη συγκεκριμένη γνώση για το νομικό πλαίσιο της εκάστοτε περιοχής, καθώς επίσης και γνώσεις και δεξιότητες για να καθορίσουν ποια περιοχή είναι επικίνδυνη και ποια όχι.

Υπολογίζεται ότι 133 εκατομμύρια άνθρωποι που ζουν στις πόλεις της αναπτυσσόμενο κόσμου κατοικούν σε σπίτια που δεν είναι ικανοποιητικά ανθεκτικά. Η μη ανθεκτική ή μη μόνιμη κατοικία επικρατεί περισσότερο σε μερικές περιοχές από ότι σε άλλες. Για παράδειγμα, πάνω από το μισό του αστικού πληθυσμού στην Ασία ζει σε μη μόνιμα σπίτια, ενώ η Βόρεια Αφρική έχει τα λιγότερα άτομα που ζουν σε τέτοιου είδους κατοικίες. Εντούτοις, η ανάλυση της UN-HABITAT δείχνει ότι οι μελέτες παγκοσμίως όσον αφορά την ανθεκτικότητα της κατοικίας δείχνουν ότι τα αποτελέσματα είναι υποτιμημένα σε σχέση με τα πραγματικά εξαιτίας του γεγονότος ότι η διάρκεια είναι βασισμένη κατά κύριο λόγο στη μονιμότητα των μεμονωμένων δομών της κατοικίας, όχι στη θέση ή τη συμμόρφωση με τους οικοδομικούς κανονισμούς της περιοχής. Επιπλέον, οι εκτιμήσεις γίνονται λαμβάνοντας υπόψη μόνο τη φύση του υλικού για τα πατώματα, δεδομένου ότι οι πληροφορίες για τα υλικά στεγών και τοίχων συλλέγονται σε πολύ λίγες χώρες. Για παράδειγμα, οι αριθμοί δείχνουν ότι πάνω από 90 τοις εκατό των παγκόσμιων κατοικιών στις αστικές περιοχές έχουν μόνιμο πάτωμα, αλλά όταν γίνονται οι εκτιμήσεις συνδυάζοντας τα υλικά πατωμάτων, στεγών και τοίχων, αυτός ο αριθμός μειώνεται

εντυπωσιακά. Στη Βολιβία, για παράδειγμα, όταν εξετάζεται μόνο το υλικό πατωμάτων, 83.8 τοις εκατό του αστικού πληθυσμού υπολογίζεται πως έχουν ανθεκτική κατοικία, αλλά όταν λαμβάνονται υπόψη τα υλικά τοίχων και στεγών, αυτός ο αριθμός μειώνεται σε 27.7 τοις εκατό.¹

Επιπλέον, ένα σπίτι θεωρείται ότι παρέχει ικανοποιητικό χώρο διαβίωσης για τα μέλη μιας οικογένειας εάν διαμένουν τρία ή λιγότερα άτομα ανά δωμάτιο. Η συσσώρευση μεγάλου αριθμού ατόμων σε ένα σπίτι είναι ένδειξη ανισότητας και είναι επίσης μια κρυμμένη μορφή έλλειψης κατοικίας. Το 2003, περίπου 20 τοις εκατό του αστικού πληθυσμού του αναπτυσσόμενου κόσμου (401 εκατομμύριο άνθρωποι), ζούσαν σε σπίτια που δεν είχαν απαραίτητο χώρο διαβίωσης (με τρεις ή περισσότερους ανθρώπους που μοιράζονται μια κρεβατοκάμαρα). Τα δύο τρίτα του αστικού πληθυσμού του αναπτυσσόμενου κόσμου που ζει στους επιβαρυνμένες συνθήκες κατοικούν στην Ασία, μισή από αυτήν την ομάδα, ή 156 εκατομμύριο άνθρωποι κατοικεί στη νότια Ασία.² Με αυτόν τον τρόπο γίνεται εμφανές ότι τέτοιες συνθήκες διαβίωσης, συμπεριλαμβανομένου του υπερπληθυσμού και του φτωχού εξαερισμού, συσχετίζονται με τα ποσοστά ασθενειών, παιδικής θνησιμότητας και αύξησης στις αρνητικές κοινωνικές συμπεριφορές και των ψυχικών προβλημάτων (Παράρτημα ΒΟΧ 2). Ο κίνδυνος της μετάδοσης ασθενειών και του πολλαπλασιασμού των μολύνσεων γίνεται καθώς αυξάνεται ο αριθμός των ανθρώπων που συσσωρεύονται στις μικρούς, ελλιπώς αεριζόμενους χώρους.³

Δ) Αίτια

Όσον αφορά τα αίτια που οδήγησαν στην εξάπλωση και την κυριαρχία των slum είναι το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα με τα χαρακτηριστικά του.⁴ Σημαντικό είναι το γεγονός ότι

---

¹ UN-HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ vi.

² UN-HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ vi.

³ UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 128.

⁴ UN-HABIAT, *Twenty First Session of the Governing Council*, 16 – 20 April 2007, Nairobi, Kenya, σελ 3.

μετά την βιομηχανική επανάσταση και μέχρι τις μέρες μας, καθώς οι εργασιακές ευκαιρίες έχουν αυξηθεί αρκετά στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα που κυρίως διενεργείται στις πόλεις, έχει ως αποτέλεσμα την όλο και αυξανόμενη αστικοποίηση των κατοίκων των αναπτυσσόμενων κυρίως χωρών. Αυτές οι χώρες προσπαθούν να ενδυναμώσουν την οικονομία τους προσκαλώντας εργαζόμενους στις πόλεις, χωρίς να εξασφαλίσουν την ισορροπία με την ύπαιθρο. Έτσι, οδηγούνται στην υπερβολική αστικοποίηση των μεγάλων αστικών κέντρων σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό, για παράδειγμα στην Αιθιοπία και στο Τσαντ η αστικοποίηση αγγίζει το 99,4 % και στο Αφγανιστάν το 98,5%.¹ Καθώς η ζήτηση της εργασίας αυξάνεται, προφανώς αυξάνεται και η συγκεντρωμένη ανεργία στις πόλεις γεγονός που προκαλεί ανασφάλεια και αστάθεια στις ζωές πόλων ανθρώπων. Ανεργία, ανασφάλεια, απρόβλεπτη ζήτηση εργασίας, έλλειψη πρωτογενούς τομέα, μαρασμός της υπαίθρου είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά του άναρχου καπιταλιστικού συστήματος. Συνεπώς, οι πιο σημαντικοί λόγοι ύπαρξης των slums, κατά την γνώμη μου είναι :

- α. Η γρήγορη μετακίνηση πληθυσμών από την ύπαιθρο στις πόλεις.
- β. Αύξηση της φτώχειας και της ανισότητας στις πόλεις.
- γ. Οι ανασφαλείς περιβάλλον διαβίωσης.
- δ. Παγκοσμιοποίηση.²

α. Μετανάστευση στις πόλεις

Η μετακίνηση πληθυσμών στις πόλεις προκαλείται κυρίως για οικονομικούς και εργασιακούς λόγους. Οι αναπτυσσόμενες χώρες στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν μια δυνατή οικονομία που θα επιτρέπει μία αξιοπρεπή διαβίωση στον

---

¹ Mike Davis, (2007), *Planet of Slums*, Verso, New York, σελ 23.

² UN-HABITAT, *Twenty First Session of the Governing Council*, 16 – 20 April 2007, Nairobi, Kenya, σελ 2- 3.

μέσο κάτοικό τους, δίνουν έμφαση στην βιομηχανία και την παροχή υπηρεσιών. Προσελκύουν βιομηχανίες να δημιουργήσουν μονάδες στα εδάφη τους με σκοπό να δώσουν εργασία στους κατοίκους τους. Με τα χαμηλά μεροκάματα που υπάρχουν στις υπανάπτυκτες χώρες, οι εταιρίες δημιουργούν εργοστασιακές μονάδες στα αστικά κέντρα προσφέροντας εργασία. Ταυτόχρονα, στην ύπαιθρο οι συνθήκες ζωής δεν είναι και τόσο καλές, καθώς η αγροτική παραγωγή δεν δίνει καλές αμοιβές και δεν εξασφαλίζει σταθερές απολαβές και ασφάλεια για τους παραγωγούς καθώς οι μεγάλες ξηρασίες ή οι πλημμύρες μπορεί να οδηγήσουν στην καταστροφή της σοδιάς. Έτσι, δημιουργείται μία τάση μετακίνησης προς τις πόλεις που οδηγεί στην αύξηση της ζήτησης για κατοικία σε αυτές. Καθώς δεν έχει προβλεφθεί η κάλυψη αυτών των αναγκών, τα συγκεκριμένα άτομα βρίσκουν την λύση της παράνομης κατοικίας ή της ενοικίασης σε φθηνή τιμή ή της καταπάτησης δημόσιων περιοχών για να κατασκευάσουν μόνοι τους τις κατοικίες τους, καθώς η δουλειά τους δεν τους επιτρέπει κάποια καλύτερη εναλλακτική.

Ένας επιπλέον λόγος για τη μετακίνηση μεγάλων μαζών είναι οι πόλεμοι που διενεργούνται σε διάφορες περιοχές ανά τον κόσμο. Αυτές οι πολεμικές συρράξεις τσακίζουν οικονομικά την χώρα και δημιουργούν ασταθές περιβάλλον διαβίωσης. Στην περίπτωση που διενεργούνται από εξωγενείς παράγοντες, τις περισσότερες φορές η χώρα εξασθενεί τόσο πολύ οικονομικά που εμφανίζεται οικονομικός μαρασμός και οι κάτοικοι της μεταναστεύουν σε γειτονικές χώρες για καλύτερη διαβίωση. Στην περίπτωση που διεξάγεται εμφύλιος πόλεμος μέσα στην χώρα, μετά την κυριαρχία της μίας από τις δύο πλευρές μεγάλη μερίδα των ηττημένων αναγκάζεται να εγκαταλείψει την χώρα σαν πρόσφυγας καθώς δεν μπορεί να παραμένει με ασφάλεια, να εργαστεί και να ζήσει εκεί αυτός και η οικογένειά του. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτά τα άτομα έχουν σκοπό να καταλήξουν σε κάποια μεγάλη πόλη του Δυτικού κόσμου, να βρουν εργασία και να φέρουν και την οικογένειά τους. Τις περισσότερες φορές όμως δεν συμβαίνει αυτό, καθώς “ξεμένουν” σε κάποιο ενδιάμεσο προορισμό για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, αναγκάζονται να κατοικήσουν και να εργαστούν δημιουργώντας περιοχές slum σε κενούς

χώρους για προσωρινή κατοίκηση αυτών και των επόμενων που θα έρθουν.¹ Τέτοιο παράδειγμα είναι και ο καταβολισμός των μεταναστών στην Πάτρα.

Είτε με τον ένα τρόπο είτε με τον άλλον, το αποτέλεσμα είναι η συγκέντρωση πολλών κατοίκων στις πόλεις. Καθώς η αστικοποίηση εντείνεται, το 2007 ο πληθυσμός των πόλεων ήταν ο ίδιος με αυτών τις υπαίθρου και το 2013 προβλέπεται ένας στους τρεις ανθρώπους να κατοικεί στις πόλεις. Έτσι έχουμε την υπερβολική αστικοποίησή και την δημιουργία μητροπολιτικών σχηματισμών που λέγονται *Mega Cities*. Αν και δεν υπάρχει σαφής ορισμός για την *Mega City*, τον περασμένο αιώνα θεωρούνταν οι πόλεις με πληθυσμό πάνω από 1 εκατομμύριο κατοίκους. Καθώς τα δεδομένα αλλάζουν, και σήμερα θα είχαμε 348 *Mega Cities*, επαναπροσδιορίστηκε ο όρος και από το 1970 ο ΟΗΕ ορίζει ως *Mega City* μια πόλη με πληθυσμό από 10 εκατομμύρια πληθυσμό και πάνω. Το 1975, είχαμε 5 τέτοιες πόλεις: το Tokyo (19,8 εκ.), η New York (15,9 εκ), η Shanghai (11,4 εκ), το Mexico City (11,2 εκ) και το Sao Paulo (10 εκ). Από αυτές παρατηρούμε ότι οι 2 είναι από τον ανεπτυγμένο κόσμο και οι άλλες τρεις από τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Το 2000, είχαμε 19 *Mega Cities* και οι 4 είναι από τον ανεπτυγμένο κόσμο (Tokyo, New York, Los Angeles, Osaka), ενώ παρατηρούμε και την εμφάνιση *Mega Cities* στον υπανάπτυχτο κόσμο. Το 2015 προβλέπεται να υπάρχουν 23 *Mega Cities*, στον αναπτυσσόμενο κόσμο με τις ίδιες τέσσερις πόλεις να παραμένουν σταθερά, ενώ αυξάνονται υπερβολικά οι πόλεις στον υπανάπτυχτο και αναπτυσσόμενο κόσμο.²

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι το φαινόμενο των *slum*, αν και είναι χαρακτηριστικό του ανεπτυγμένου κόσμου εξαπλώνεται όλο και περισσότερο στις υπόλοιπες χώρες. Κυρίαρχο στοιχείο της εποχής μας είναι η προσπάθεια μίμησης του μοντέλου της Αμερικής από τις αναπτυσσόμενες χώρες που θέλουν να φτάσουν την οικονομική ανάπτυξη, έτσι παρατηρείται το μοντέλο του *donut*, η μεσαία τάξη κατοικεί στα προάστια

---

¹ UN-HABITAT, *Twenty First Session of the Governing Council*, 16 – 20 April 2007, Nairobi, Kenya, σελ 2.

² Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 11.

και οι φτωχοί συγκεντρώνονται σε χαμηλής ποιότητας συνοικίες στο κέντρο της πόλης που έχουν ανακαταληφθεί από την μεσαία τάξη λόγω χαμηλής κατασκευαστικής ποιότητας.¹ Έτσι έχουμε τον συνδυασμό υψηλής οικιστικής πυκνότητας και περιορισμένων πόρων για την διαβίωση των φτωχών στρωμάτων που ευνοούν την δημιουργία περιβάλλοντος κατάλληλου για slum.

β. Αύξηση της φτώχειας στις πόλεις (αστικοποίηση της φτώχειας)

Ένα ακόμα στοιχείο που διευκολύνει την εμφάνιση και εξάπλωση των slums είναι η αύξηση της φτώχειας στις πόλεις. Οι πόλεις θεωρούνταν οικονομικά πιο εύρωστες από τις περιοχές της υπαίθρου, καθώς βασίζονται στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής, που κατά κύριο λόγο έχει και μεγαλύτερες απολαβές σε αντίθεση με την ύπαιθρο που κατά κύριο λόγο βασίζεται οικονομικά στην γεωργία. Με την μετακίνηση πληθυσμών στις πόλεις για καλύτερο εργασιακό μέλλον, ουσιαστικά μετακινείται η φτώχεια στα μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς δεν μπορούν να καλυφθούν οι ανάγκες για εργασία των όλο και αυξανόμενων εργαζομένων. Έτσι τα δύο αυτά στοιχεία είναι αλληλένδετα. Όσο εξακολουθεί να ισχύει το πρώτο, θα αυξάνονται οι φτωχοί στις πόλεις και από ένα σημείο και μετά θα γεννιούνται εκεί. Με τους ρυθμούς που παρατηρούνται στην μετανάστευση, αναμένεται η φτώχεια στα μεγάλα αστικά κέντρα να φτάσει στο 45 με 50% μέχρι το 2020.

Με αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται περιβάλλοντα διαβίωσης με χαρακτηριστικά που πηγάζουν από την οικονομική εξαθλίωση. Ένα από αυτά είναι η καθυστέρηση στην παροχή βασικών πόρων από την πολιτεία για την αξιοπρεπή διαμονή των κατοίκων στην περιοχή. Αυτό έχει πολλές εκφάνσεις. Παρατηρούνται ελλείψεις σε δίκτυα της πόλης, όπως πχ ύδρευση, αποχέτευση, φωτισμός, οδικό δίκτυο κλπ, καθώς η πόλη αυξάνεται με μεγαλύτερο ρυθμό από αυτόν που οι αρμόδιοι φορείς καλύπτουν τις ανάγκες για τέτοιου

---

¹ United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 25.

είδους παροχές. Επίσης, η υπερβολική αύξηση του πληθυσμού σε μικρό χρονικό διάστημα οδηγεί σε έλλειψη κατοικιών για να καλύψουν της ανάγκες της στέγασης. Αυτή η έλλειψη οδηγεί στην συσσώρευση πολλών ατόμων σε μικρές κατοικίες, στην αύξηση των αστέγων και την δημιουργία πρόχειρων καταλυμάτων που δεν πληρούν τις βασικές προϋποθέσεις από πλευρά ασφάλειας.

Ταυτόχρονα, μέσα στις πόλεις δημιουργείται μια ανισότητα μεταξύ κοινωνικών ομάδων και περιοχών μέσα στην μητροπολιτική περιοχή, καθώς έχουμε περιοχές με καλύτερες παροχές και περιοχές με χαμηλής ποιότητας ή ανύπαρκτες παροχές. Προφανώς στην δεύτερη περίπτωση οι κάτοικοι είναι χαμηλού εισοδήματος, οι περιοχές θεωρούνται κακόφημες και είναι αυτές που διέπονται από ανασφάλεια και βίαια περιστατικά. Σε αυτές τις περιοχές διαμένουν κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν την δυνατότητα να αντέξουν οικονομικά μια πιο ασφαλή περιοχή, καθώς είτε δεν έχουν δουλειά, είτε παίρνουν ελάχιστο μισθό, είτε είναι μονοτονικές οικογένειες που δεν έχουν περισσότερες δυνατότητες. Έτσι, αυτοί οι κάτοικοι δεν προσπαθούν να βελτιώσουν το περιβάλλον τους, καθώς είναι ανασφαλές για μακροχρόνια παραμονή. Αυτός είναι και ο λόγος που παρατηρείται μεγάλο ποσοστό αδιαφορίας για την διαδικασία λήψης αποφάσεων που τους επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα.¹

γ. Ανασφάλεια διαβίωσης και ιδιοκτησίας

Το ανασφαλές περιβάλλον συμβάλει κυρίως στην συντήρηση και στην μη βελτίωση των συνθηκών στα slums και όχι τόσο στην εμφάνισή τους. Σε τέτοιες περιοχές που η εγκληματικότητα και οι ασθένειες είναι καθημερινό φαινόμενο, οι άνθρωποι που διαλέγουν να μείνουν εκεί δεν θεωρούν ότι θα είναι για πάντα, καθώς ελπίζουν σε κάποια καλύτερη δουλειά που θα τους επιτρέψει και πιο ανθρώπινες συνθήκες. Αυτό στις περισσότερες περιπτώσεις δεν συμβαίνει και το προσωρινό καταλήγει να γίνεται μόνιμο.

---

¹ Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ12.

Καθώς υπάρχει η σκέψη της μετακίνησης, δεν διενεργείται καμία κίνηση με σκοπό την καλύτερευση του περιβάλλοντος και την συντήρηση των κατοικιών.

Ένα ακόμα στοιχείο που συμβάλει στην απραξία των κατοίκων, είναι και η μη διασφάλιση της ιδιοκτησίας τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι περιοχές που διαμένουν είναι καταπατημένες (κρατικές ή ιδιωτικές) και νοικιάζονται σε αυτούς για χρήση από συμμορίες που δρουν στην περιοχή και σκοπός τους δεν είναι να ζουν καλύτερα αλλά να ζουν σε κάποια άλλη περιοχή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την απραξία και τον εγκλωβισμό σε αυτή την κατάσταση της αβεβαιότητας. Όλα αυτά συνεπάγονται την περιθωριοποίηση και των κατοίκων των περιοχών αυτών, οι οποίοι έχουν ελάχιστες ή μηδαμινές πιθανότητες να ανέβουν κοινωνικά και να διεκδικήσουν καλύτερη εκπαίδευση, δουλειά και ζωή.¹

6. Παγκοσμιοποίηση

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας στην δημιουργία των slum είναι η παγκοσμιοποίηση. Στον παγκόσμιο χάρτη υπάρχουν χώρες με μεγάλη δύναμη που καθορίζουν τις τύχες των υπόλοιπων χωρών. Αυτές συγκεντρώνουν με μεγαλύτερο κομμάτι στην πύτα της διεθνούς οικονομίας, αν και ο πληθυσμός τους είναι πολύ λιγότερος από άλλες. Έτσι, παρατηρείται μία ανισομέρεια μεταξύ των χωρών, που κατηγοριοποιούνται ανάλογα με την ανάπτυξη τους. Οι ανεπτυγμένες χώρες, που σε αυτές ανήκει η Ευρώπη, η Β. Αμερική και η Ιαπωνία διαχειρίζονται την παγκόσμια οικονομία, είναι ανεπτυγμένες βιομηχανικά και χειρίζονται το παγκόσμιο εμπόριο με εταιρίες που κινούνται σε μεγάλο αριθμό χωρών ανά τον κόσμο. Στον αντίποδα, υπάρχουν οι χώρες του τρίτου κόσμου, χώρες με πολύ μικρό προϋπολογισμό, που πολλές φορές δεν φτάνει να καλύψει τις ανάγκες ούτε του μισού πληθυσμού της. Αυτές οι χώρες προσπαθούν να μιμηθούν τις ανεπτυγμένες χώρες και αναπτύσσουν γρήγορα και άναρχα την βιομηχανία τους και τις αστικές τους περιοχές. Έτσι, έχουμε μία ενδιάμεση

---

¹ -HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 21, 96.

κατηγορία, τις αναπτυσσόμενες χώρες, που διατηρούν αρκετά από τα αρνητικά των υπανάπτυχτων χωρών, αλλά ταυτόχρονα διαθέτουν καλύτερη οικονομία, μεγαλύτερες αντιθέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και αποτελούν την καλύτερη περίπτωση για τα νέα οικονομικά παιχνίδια των ανεπτυγμένων χωρών. Αυτό σημαίνει επέκταση των αγορών και των εταιριών σε αυτές αλλά ταυτόχρονα και διατήρηση των χαμηλών μισθών της χώρας, γεγονός που δεν καλυτερεύει τα οικονομικά του μέσου υπηκόου της.¹

Στην περίπτωση των ανεπτυγμένων χωρών τα slums είναι περιοχές υποβαθμισμένες λόγω παράνομων ενεργειών και χαμηλής ποιότητας κατοικίες σε υψηλής οικιστικής πυκνότητας περιοχές. Αντίθετα στον τρίτο κόσμο το φαινόμενο είναι πολύ πιο γενικό, καθώς τα οικονομικά της χώρα δεν μπορούν να παρέχουν βασικές παροχές στις κατοικημένες περιοχές, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις στα κέντρα μεγάλων πόλεων που στεγάζουν κυβερνητικά κτίρια και επιχειρήσεις. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, έχουμε μία ενδιάμεση κατάσταση. Στην ύπαιθρο οι συνθήκες εξακολουθούν να είναι άθλιες, αλλά στις πόλεις τα κριτήρια πια είναι οικονομικά. Αυτοί που έχουν μεγαλύτερο εισόδημα κατοικούν στις περιοχές που από το κράτος δίνονται παροχές, ενώ το υπόλοιπο κομμάτι που εργάζεται για την εκβιομηχάνιση και την ανάπτυξη της χώρας απλά επιβιώνει σε κάποιο περιφερικό ή κεντρικό ghetto.²

E) Κατηγοριοποίηση των slums

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τις περιοχές slums και τα χαρακτηριστικά τους, θα προσπαθήσουμε να τα κατατάξουμε σε κατηγορίες χρησιμοποιώντας διάφορα κριτήρια, όπως την τοποθεσία, το μέγεθος και την νομιμότητα. Αναπόφευκτα, χρησιμοποιώντας

---

¹ UN-HABITAT, *Twenty First Session of the Governing Council*, 16 – 20 April 2007, Nairobi, Kenya, σελ 3.

² Mike Davis, (2007), *Planet of Slums*, Verso, New York, σελ 31.

τα διάφορα κριτήρια κατηγοριοποίησης θα υπάρξουν επικαλύψεις στα αποτελέσματα και θα προβληθεί η ποικιλομορφία τέτοιων περιοχών.¹

α. Τοποθεσία

Η τοποθεσία των slums μέσα στην πόλη έχει άμεση σχέση με την εξέλιξη της πόλης, και κατά συνέπεια την ηλικία της κάθε περιοχής. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι παλιές περιοχές slums βρίσκονται στο κέντρο μιας πόλης και οι καινούργιες στην περιφέρεια. Αυτό δεν είναι απόλυτο, καθώς σε σχετικά νέες αλλά γρήγορα αναπτυσσόμενες πόλεις, παλιές περιοχές slums μπορούν κάλλιστα να βρίσκονται μακριά από το κέντρο.²

1. Κεντρικά slums: Τέτοιες περιοχές slums έχουν δημιουργηθεί με την κλασσική διαδικασία της εγκατάλειψης. Μία κεντρική περιοχή με κατοικίες υποβαθμίζεται καθώς οι κάτοικοί της μετακομίζουν σε μία καινούρια καλύτερη περιοχή. Στην αρχή οι κατοικίες που εγκαταλείφθηκαν είναι ιδανικές για άτομα που μπορούν να θυσιάσουν το μέγεθος και τις παροχές προκειμένου να βρίσκονται κοντά σε εργασιακές ευκαιρίες.

Η κεντρικότητα της περιοχής δεν προέρχεται απαραίτητα από την μεγάλη ηλικία της περιοχής ή την ύπαρξη εμπορικών κέντρων στην ευρύτερη περιοχή. Πολλές φορές τέτοιες περιοχές slums εμφανίζονται κοντά σε βιομηχανικές περιοχές, λιμάνια και άλλες εμπορικές περιοχές που απέχουν μικρή απόσταση από το κέντρο της πόλης. Οι κάτοικοι σε τέτοιες περιοχές επωφελούνται από την μεγάλη συγκέντρωση εργασιακών ευκαιριών κυρίως για ανειδίκευτα άτομα. Τέλος, όταν η περιοχή βρίσκεται στο ιστορικό κέντρο μιας πόλης, αν και η περιοχή έχει υποτιμηθεί αρκετά, υπάρχουν έτοιμες κατοικίες και βασικές υποδομές. Ο ιστορικός πυρήνας πολλών αρχαίων πόλεων (για παράδειγμα, Delhi, Dhaka, Cairo και

---

¹ United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 80 – 81.

² Mike Davis, (2007), *Planet of Slums*, Verso, New York, σελ 26 – 30.

Istanbul) είναι υποβαθμισμένοι και θα ταίριαζαν στην περιγραφή τέτοιων περιοχών.

2. Διασκορπισμένες περιοχές slums: Περιοχές διασκορπισμένες μέσα στην πόλη που περιβάλλονται από περιοχές κατοίκησης και άλλες χρήσεις. Αυτές οι περιοχές προορίζονταν για ανοιχτοί χώροι πρασίνου, καθώς δεν ήταν κατάλληλες για κατοικίες ή είναι ανασφαλής περιοχές. Συνήθως είναι μικρές περιοχές και περιέχουν οχτώ με δέκα κατοικίες. Οι κάτοικοι σε αυτές τις περιοχές προμηθεύονται νερό από πυροσβεστικούς κρουνοί ή από γειτονικά κτίρια και διαθέτουν τα αποκρίματα τους στους ανοιχτούς δημόσιους χώρους. Δεν διαθέτουν δικές τους κοινωνικές υποδομές (σχολεία, νοσοκομεία, κλπ) αλλά χρησιμοποιούν τις γειτονικές εγκαταστάσεις όταν αυτό είναι κοινωνικά αποδεκτό. Οι διασκορπισμένες περιοχές slums είναι συνήθως απομονωμένες από το περιβάλλον από φυσικά εμπόδια, όπως κανάλια, σιδηροδρομικές γραμμές και αυτοκινητόδρομους, και αρχικά ήταν αραιοκατοικημένες περιοχές.
3. Περιφερικά slums: Τα slums που βρίσκονται στις παρυφές της πόλης προέρχονται είτε από την παράνομη κατάληψη κενών περιοχών, συνήθως δημόσιας γης, είτε καταλαμβάνουν μία περιοχή που έχει υποδιαιρεθεί παράνομα και ενοικιάζεται από τον ιδιοκτήτη της. Οι περιφερικές περιοχές συγκεντρώνουν πλεονεκτήματα έναντι των κεντρικών, όπως λιγότερο ανταγωνισμός για τον έλεγχο της γης.

Σε πολλές περιπτώσεις, η ποιότητα των κατασκευών είναι καλύτερη από αυτή στις αγροτικές περιοχές αλλά οι υποδομές είναι σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Επίσης, δεν είναι πολύ επικίνδυνες περιοχές για την υγεία των κατοίκων τους καθώς ο χώρος είναι αρκετός και οι πυκνότητες διατηρούνται χαμηλά. Το βασικό πρόβλημα που

αντιμετωπίζουν είναι το υψηλό κόστος και η δυσκολία μετακίνησης προς την δουλειά, τις αγορές, το σχολείο και τις κεντρικές λειτουργίες της πόλης.¹

β. Μέγεθος

Το μέγεθος μία περιοχής slum σχετίζεται με τις δυνατότητες κοινωνικής οργάνωσης, συνοχής και μελλοντικών ενεργειών για την καλύτερευση της ζωής των κατοίκων της.

1. Μεγάλες περιοχές slums: Υπάρχουν αρκετά slums σε όλο τον κόσμο που το μέγεθός τους είναι ισάξιο με μίας πόλης. Για παράδειγμα, η Dharavi στην Mumbai ή η Orangi στο Karachi φιλοξενούν εκατοντάδες χιλιάδες νοικοκυριά και η Kibera στο Nairobi έχει πληθυσμό 400.000 κατοίκους. Ως ένα μεγάλο βαθμό, αυτό έχει σχέση με το μέγεθος της πόλης στην οποία βρίσκονται.

Μιλώντας για τέτοιων μεγεθών slums, η ανάγκη για τοπική και κοινωνική οργάνωση είναι ολοφάνερη, καθώς τόσο μεγάλες περιοχές δεν μπορούν να στηρίζονται στις υποδομές της γύρω περιοχή και χρειάζονται τις δικές τους.

Σε μία κοινωνία με τόσο πολύ κόσμο, διενεργούνται σημαντικές εμπορικές δραστηριότητες στην εσωτερική αγορά της περιοχής. Συνήθως, το 40% του πληθυσμού προσφέρει υπηρεσίες στους κατοίκους της περιοχής, και μερικές φορές οι αγορές είναι τόσο ανταγωνιστικές που οι κάτοικοι των γύρω περιοχών κάνουν τις αγορές τους σε αυτές.

2. Μεσαίου μεγέθους περιοχές slums: Αυτός είναι ο πιο συνηθισμένος τύπος slum, με μέγεθος όσο μία γειτονία. Πολλές φορές, περιοχές που διαθέτουν μειονεκτήματα, όπως έλη, βάλτους ή απότομες πλαγιές, μένουν αναξιοποίητες σε τμήματα που βρίσκονται πολύ κοντά στις επικίνδυνες περιοχές. Αν και αυτά τα τμήματα είναι πολύ μικρά, με την πυκνότητα ενός slum μπορούν να στεγάσουν ολόκληρες οικογένειες. Τέτοιου μεγέθους παράνομες περιοχές κατοίκησης είναι πιο

---

¹ United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 88 – 90.

αποτελεσματικό να αντισταθούν στην κατεδάφιση ή την απομάκρυνσή τους καθώς έχουν δημιουργήσει συνοχή που υποστηρίζεται από μία άτυπη μορφή ηγεσίας.

3. Μικρά slums: Διάσπαρτα μέσα στην πόλη βρίσκονται μικρά slums που περιτριγυρίζονται από περιοχές κατοικιών ή άλλων χρήσεων. Καταλαμβάνουν περιοχές που είναι ανεκμετάλλετες ακόμα καθώς προορίζονται για μελλοντική ανάπτυξη, ή αποτελούν περιοχές ασφαλείας γύρω από δρόμους, σιδηροδρομικές γραμμές και κανάλια αποστράγγισης. Εξαιτίας του μικρού τους μεγέθους δεν μπορούν να υποστηρίξουν τις δικές τους κοινωνικές υποδομές (σχολεία, νοσοκομεία, κλπ), αλλά συχνά έχουν εύκολη πρόσβαση στις παροχές των γειτονικών περιοχών. Αυτή η πρόσβαση επιτρέπεται από τους κατοίκους της γύρω περιοχής καθώς οι κάτοικοι του slum εργάζονται στα πλούσια σπίτια της περιοχής.¹

γ. Νομιμότητα

Η νομιμότητα είναι σημαντικός παράγοντας για την βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής, καθώς είναι το πιο σημαντικό κριτήριο για την προσπάθεια βελτίωσης και από την πλευρά των ίδιων των κατοίκων. Δεν είναι όλες οι περιοχές slums κατασκευασμένες σε καταπατημένη περιοχή ή παράνομες συνοικίες και όλοι οι παράνομοι οικισμοί δεν θεωρούνται slums.

1. Παράνομα slums: Υπάρχουν περιοχές κατοίκησης που είναι παράνομες, είτε γιατί είναι κατασκευασμένες σε καταπατημένες περιοχές, χωρίς το δικαίωμα να χρησιμοποιούν αυτήν την περιοχή, είτε η περιοχή στην οποία είναι κατασκευασμένα δεν έχει σχεδιαστεί για περιοχή κατοικιών και συναφών χρήσεων. Αρκετές πόλεις στις αναπτυσσόμενες χώρες διαθέτουν ενημερωμένο πολεοδομικό

---

¹ United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 90 – 91.

σχέδιο, αν και δεν εφαρμόζεται στο 100% του. Οι κάτοικοι σε καταπατημένες περιοχές είναι πολύ ευάλωτοι σε εξώσεις, αλλά στην πράξη αυτό εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο επιβάλλεται η νομιμότητα.

Ο φόβος της απομάκρυνσης από την περιοχή, σε αυτή την περίπτωση, καθορίζει τις συμπεριφορές των κατοίκων. Ένας τέτοιος φόβος είναι η δύναμη που οδηγεί τους κατοίκους στην δημιουργία μίας κοινότητας. Όταν η απειλή γίνει πραγματικότητα, ίσως η κοινότητα να μην την αντιμετωπίσει όπως θα έπρεπε, αλλά μια τέτοια εμπειρία θα της προσφέρει της ώθηση για συλλογική προσπάθεια βελτίωσης των υποδομών και αξιοποίησης των πόρων της περιοχής. Τέλος, ξεχωριστή κατηγορία slums είναι κατοικίες που έχουν χτιστεί σε νόμιμη περιοχή που είναι ιδιοκτησία των κατοίκων τους, αλλά δεν εναρμονίζονται με τους οικοδομικούς κανονισμούς. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν έχουν συνδεθεί στις δημοτικές παροχές.

2. Άτυπα slums: Σε πολλές χώρες, διαδικασία της κατοχής γης και της παροχής άδειας για οικοδόμηση είναι σχετικά πρόσφατη διαδικασία. Γι' αυτό, όπως συμβαίνει στις περιοχές της υπαίθρου, οικογένειες εγκαθίστανται σε μία περιοχή και κατασκευάζουν την κατοικία τους χωρίς καμία σκέψη. Έτσι αρκετές καλά κατασκευασμένες κατοικίες θεωρούνται άτυπες, γεγονός που είναι κοινός τόπος στις περαστικές περιοχές των αφρικανικών πόλεων. Αν και τέτοιες κατοικίες με την αυστηρή έννοια είναι παράνομες, η δικαιοσύνη σε τέτοιες περιπτώσεις είναι λίγο πιο ελαστική.¹

---

¹ United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 92.

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Μελέτη παραδειγμάτων slum

Για το σκοπό της εργασίας μελετήθηκαν μια σειρά από αντιπροσωπευτικά παραδείγματα slums από την Αφρική, την Αμερική και την Ασία. Πολλές αναλύσεις έχουν γίνει από τον UN-HABITAT και μεμονωμένες ομάδες αρχιτεκτόνων για την αποσαφήνιση του φαινομένου και τις προτάσεις που έχουν γίνει για την αναβάθμιση των slums, που μας παρέχει υλικό παρατήρησης και συγκριτικής ανάλυσης.

Εικόνα 2. Άποψη της Dharavi.

A) Ανάλυση φίλτρων παρατήρησης – Δομές της πόλης

Προκειμένου να εξετάσουμε αν οι αστικές δομές των slums μπορούν να θεωρηθούν ολοκληρωμένα και λειτουργικά κομμάτια της πόλης, θα πρέπει να εξετάσουμε καταρχήν την σχέση τους με την πόλη. Πιο συγκεκριμένα θα πρέπει να ανιχνευθεί η θέση και η σχέση τους με τον αστικό ιστό. Είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό αν αυτά τα τμήματα βρίσκονται σε κεντρικό σημείο της πόλης ή στην περιφέρεια της και πως συνδέονται κυκλοφοριακά με το κέντρο της. Έτσι, μπορούν να ανιχνευθούν πιθανές εμπορικές σχέσεις μεταξύ των περιοχών slums και των υπόλοιπων περιοχών της πόλης και θα κριθεί η ενσωμάτωσή τους στο αστικό περιβάλλον.

Επίσης, κάθε πόλη συνθέτει την εικόνα της από κάποια μεμονωμένα χαρακτηριστικά που συνδυαζόμενα δημιουργούν αυτό που αντιλαμβανόμαστε σαν αστικό περιβάλλον. Οι συνοικίες της πόλης αποτελούν τμήματά της και συνθέτονται από τα ίδια χαρακτηριστικά. Έχουν άμεση σχέση με την φύση της πόλης, την δομή και την ανάπτυξή της. Αυτά τα χαρακτηριστικά θα εξεταστούν σε κάθε παράδειγμα ξεχωριστά αλλά όλα μαζί συνδυαζόμενα συνθέτουν την αστική εικόνα της κάθε περιοχής slum.¹ Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν τις περιοχές αυτές και από τα οποία εξαρτάται η ανάπτυξη και βιωσιμότητά τους, σύμφωνα με τον Lynch, είναι:

α. Τα όρια της περιοχής. Τα όρια συνήθως είναι εμπόδια που διαχωρίζουν την μία περιοχή από την άλλη, όπως δρόμοι, κανάλια νερών, κλπ, και προσδιορίζουν την σχέση της εσωτερικής περιοχής με το περιβάλλον της. Μπορεί να είναι φυσικά στοιχεία της περιοχής όπως ποτάμια, λίμνες και έντονες κλίσεις του εδάφους, ή τεχνικές υποδομές τις πόλεις, όπως αυτοκινητόδρομοι και σιδηροδρομικές γραμμές.

β. Τα δίκτυα της περιοχής. Σε αυτά περιλαμβάνονται τόσο τα δίκτυα που την περιβάλλουν όσο και αυτά που εξυπηρετούν την εσωτερική της λειτουργία. Οι περισσότεροι άνθρωποι

---

¹ Aldo Rossi, (1991), *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, μετάφραση: Βασιλική Πετρίδου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη σελ 75.

πιστεύουν ότι οι δρόμοι είναι το κυρίαρχο στοιχείο στην εικόνα της πόλης, γιατί αντιλαμβάνονται την πόλη περπατώντας κατά μήκος τους και παρατηρώντας τις κατασκευές που υπάρχουν δεξιά και αριστερά.

γ. **Τα αστικά κενά, οι πράσινοι χώροι και ο δομημένος χώρος.** Οι ανοιχτοί χώροι είναι βασικό στοιχείο της οργάνωσης και της ζωής μίας αστικής περιοχής, και η σχέση τους με το δομημένο χώρο καθορίζεται από την πυκνότητα της περιοχής. Επιπλέον, τα πάρκα και οι πράσινοι χώροι συμβάλλουν στην ανακούφιση της περιοχής από την υψηλή συμφόρηση, στην ψυχαγωγία και την ψυχική ισορροπία των κατοίκων.¹

Η κοινωνική μορφολογία των συνοικιών, σε αντιστοιχία με αυτή των πόλεων, συνδέεται αδιάρρηκτα με το αστικό περιβάλλον και την εσωτερική λειτουργία. Οι διαχωρισμοί γίνονται με ταξικά, φυλετικά και οικονομικά κριτήρια. Τα κοινωνικά κριτήρια συμμετέχουν ενεργά στην διαδικασία δημιουργίας του αστικού χώρου και καθορίζουν την οικονομική δραστηριότητα στα προάστια. Ανάλογα με την κοινωνική συνοχή της περιοχής διαμορφώνεται το είδος των οικονομικών δραστηριοτήτων, το μέγεθος των συναλλαγών και τον υποτροπικό χαρακτήρα των καταστημάτων.²

---

¹ Kevin Lynch, (1960), *The image of the city*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, σελ 46 – 90.

² Aldo Rossi, (1991), *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, μετάφραση: Βασιλική Πετρίδου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη σελ 75 – 76.

B) Παραδείγματα

1. NAIROBI

α. Σύντομο Ιστορικό

Το Ναιρόμπι είναι η πρωτεύουσα και η μεγαλύτερη πόλη της Kenya. Ιδρύθηκε το 1899 σαν ένας απλός σταθμός ανεφοδιασμού της σιδηροδρομικής γραμμής που συνδέει την Mombasa με την Uganda, η πόλη ανατήχθηκε γρήγορα και το 1907 έγινε η πρωτεύουσα της British East Africa. Κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας, η πόλη εξελίχθηκε σε σημαντικό κέντρο της βιομηχανίας καφέ, τσαγιού και sisal. Το 1963 έγινε πρωτεύουσα της ελεύθερης Kenya.

Σήμερα είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ανατολικής Αφρικής με πληθυσμό που υπολογίζεται ότι είναι 3 εκατομμύρια. Πολιτικά και οικονομικά, είναι η μία από τις πιο σημαντικές πόλεις του κόσμου. Αποτελεί έδρα πολλών εταιριών και οργανισμών, συμπεριλαμβανομένου και του United Nations Environment Programme και τα γραφεία του ΟΗΕ στην Αφρική.¹

β. Περιγραφή – Γενικά χαρακτηριστικά

Το μητροπολιτικό Nairobi καταλαμβάνει 684 τετραγωνικά χιλιόμετρα και βρίσκεται μεταξύ των πόλεων Mombasa και Kampala. Το Nairobi βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της κοιλάδας Rift και από το δυτικά υπάρχουν οι λόφοι Ngong, το κυριότερο γεωμορφολογικό στοιχείο της περιοχής. Την μητροπολιτική περιοχή του Nairobi διατρέχει ο ομώνυμος ποταμός και οι παραπόταμοι του που είναι η κύρια πηγή νερού της πόλης.

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/Nairobi

Το μητροπολιτικό Nairobi χωρίζεται σε πολυάριθμα προάστια. Κάποια από αυτά είναι ακριβές περιοχές κατοίκησης και κάποια άλλα χαρακτηρίζονται ως slums. Ένα από αυτά είναι η Kibera, το μεγαλύτερο slum της Αφρικής. Σε αυτό κατοικούν 400.000 άνθρωποι που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας.¹

Οι ρίζες για την εμφάνιση των slums στο Nairobi μπορούν να ανιχνευθούν από την αποικιακή περίοδο. Ο αστικός σχεδιασμός που είχε εγκριθεί από την κυβέρνηση βασιζόταν στον διαχωρισμό των πληθυσμών σε διαφορετικές περιοχές για τους Αφρικανούς, τους Ασιάτες και τους Ευρωπαίους. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, τα slums αναπτύχθηκαν ουσιαστικά εξ αιτίας των ανισοτήτων κατανομής των δημόσιων πόρων στις διάφορες περιοχές. Μετά την απελευθέρωση παρατηρήθηκε μία χαλάρωση στην πολιτική διαχωρισμού των κατοίκων με εθνικά κριτήρια και έγιναν μετακινήσεις πληθυσμών μεταξύ των περιοχών αλλά και από τις αγροτικές περιοχές προς την πόλη. Τα slums άρχισαν να εμφανίζονται στις περιφερικές περιοχές κοντά σε χώρους απασχόλησης. Ο χωρικός διαχωρισμός συνέχισε να υπάρχει και αυτήν την περίοδο, αλλά αυτή τη φορά με κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά. Αυτή η γρήγορη αύξηση πληθυσμού πραγματοποιήθηκε χωρίς την ταυτόχρονη παροχή κατοικιών και κοινοτικών παροχών.

Τα slums που βρίσκονται διάσπαρτα στην περιοχή του Nairobi έχουν δημιουργηθεί με την καταπάτηση δημόσιων και ιδιωτικών εδαφών, κυρίως σε περιοχές που είναι κοντά σε ευκαιρίες απασχόλησης. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες διενεργείται χωρισμός των εδαφών σε μικρά τμήματα και ενοικιάσή τους. Σε όλες τις περιοχές οι πυκνότητες είναι ιδιαίτερα υψηλές και αγγίζουν τα 2300 άτομα ανά εκτάριο. Οι περισσότερες κατασκευές είναι ενιαία δωμάτια και κάθε οικογένεια καταλαμβάνει από ένα. Κάτοικος της Kibera αναφέρει ότι «Αυτό το δωμάτιο είναι το υπνοδωμάτιο, η κουζίνα και το καθιστικό μου». Σε αυτές στεγάζονται σήμερα οι κοινωνικές ομάδες με τις χαμηλότερες αποδοχές που

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/Nairobi

συχνά απασχολούνται σαν σερβιτόροι, οικιακοί βοηθοί, φρουροί, barman και μικροπωλητές.¹

Σεικόνα 3 Τα slums του Nairobi.

γ. Παρατηρήσεις

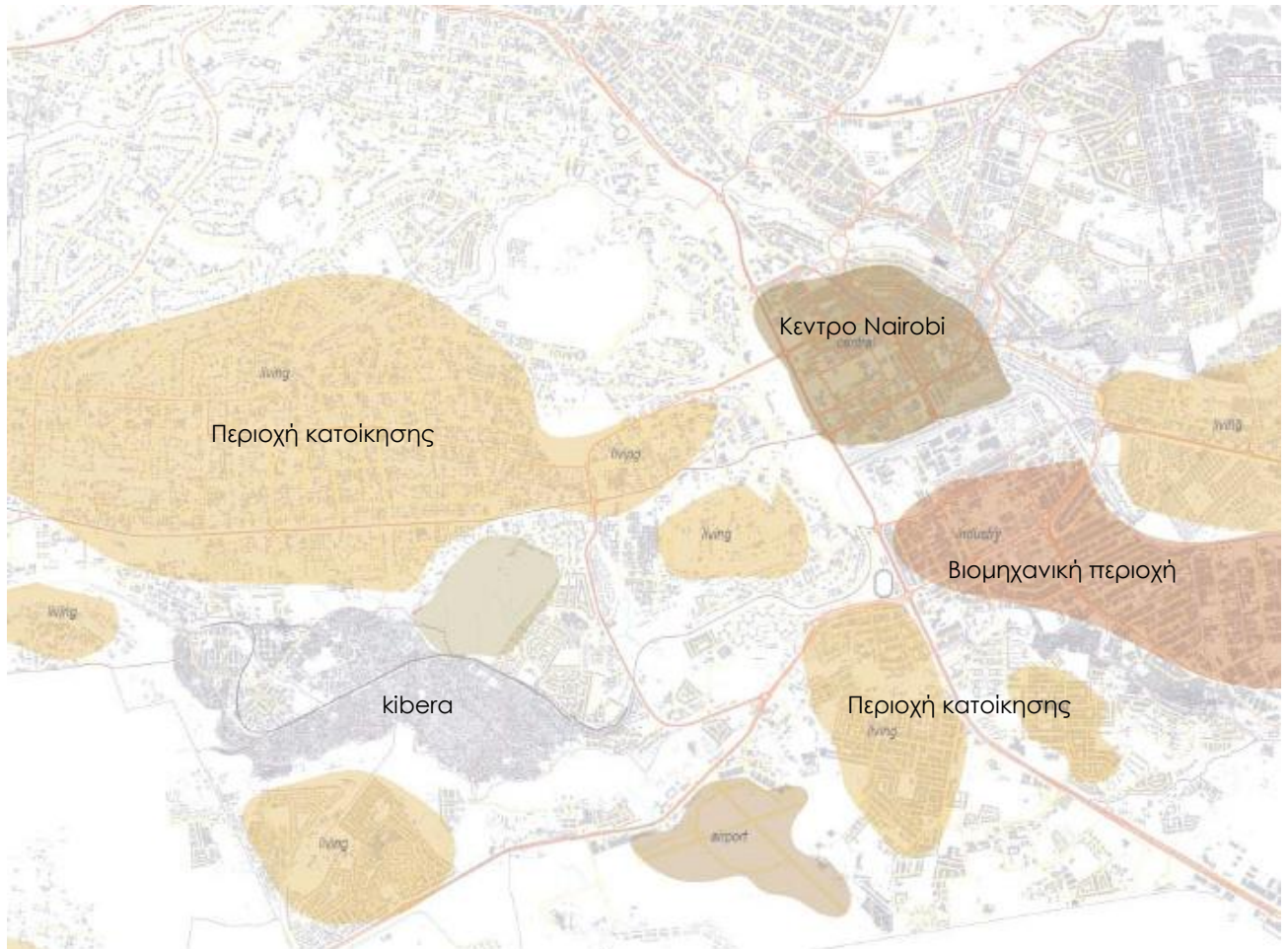
Η Kibera είναι ένα slum που απέχει 7 χιλιόμετρα από το κέντρο του Nairobi και καλύπτει σχεδόν 2 τετραγωνικά χιλιόμετρα καταπατημένης δημόσιας γης. Σε μικρή απόσταση βρίσκεται η βιομηχανική ζώνη του Nairobi που προσφέρει εργασιακές ευκαιρίες σε μικρή απόσταση. Αυτό απαλλάσσει τους κατοίκους από τα έξοδα της μετακίνησης. Την περιοχή χαρακτηρίζουν οι έντονες συνθήκες φτώχεια, η απουσία δικτύου καθαρού νερού και χώρων υγιεινής, οι τεράστιοι σωροί των σκουπιδιών, τα υπερβολικά συσσωρευμένα σπίτια, η απειλή της απομάκρυνσης, η εγκληματικότητα και η ανεργία. Όπως και σε αντίστοιχες περιοχές, οι εγκαταστάσεις υγιεινής είναι ελλιπείς ή απουσιάζουν γεγονός που προκαλεί ιδιαίτερη ανησυχία κυρίως για την ικανοποίηση των αναγκών των κατοίκων τις νυχτερινές ώρες.¹

Η σύνδεση της Kibera με την κεντρική περιοχή του Nairobi γίνεται με δύο διαφορετικούς τρόπους. Ανατολικά της Kibera υπάρχει ένας αυτοκινητόδρομος που αποτελεί τμήμα του βασικού οδικού δικτύου της πόλης. Στα δυτικά βρίσκεται ένα δρόμος, ο Kibera drive, τοπικής εμβέλειας που συνδέει την περιοχή και το κέντρο με γραμμή λεωφορείου. Αυτός όμως δεν είναι ο συνηθισμένος τρόπος μετακίνησης των κατοίκων, καθώς μετακινούνται με τα πόδια και το ποδήλατο. Οι περισσότεροι χρησιμοποιούν την σιδηροδρομική γραμμή που διαπερνά την Kibera σαν δίκτυο μετακινήσεων. Επίσης, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων εργάζεται στην βιομηχανική περιοχή, η σιδηροδρομική γραμμή είναι ο μοναδικός δρόμος που τη συνδέει άμεσα με την Kibera.

---

¹ Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 40 – 41,

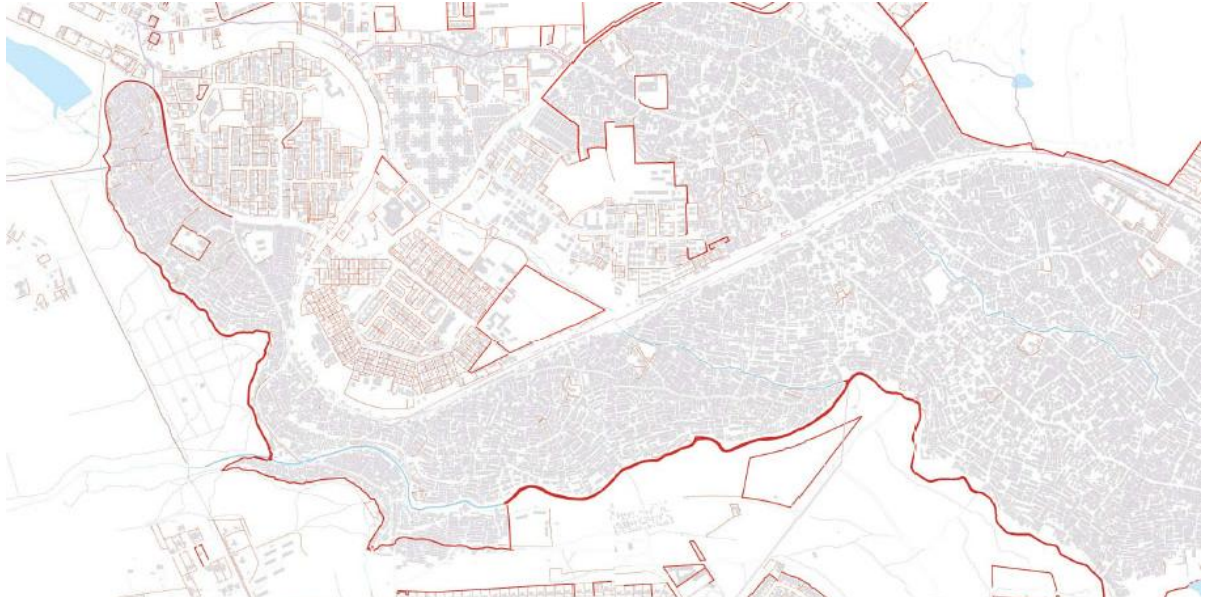

Εικόνα 4 Η σχέση της Kibera με την πόλη.

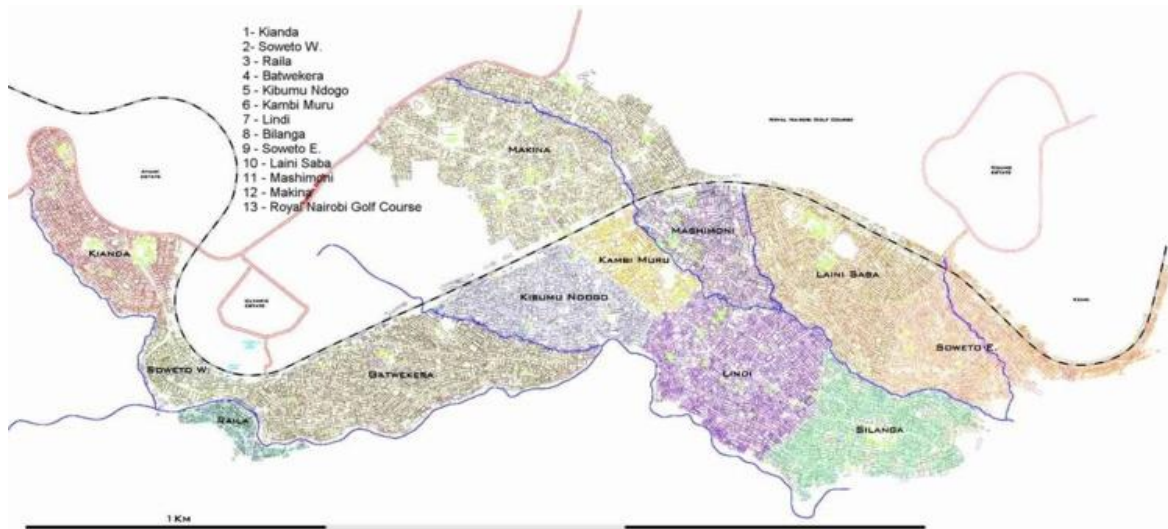
Τα στοιχεία που οριοθετούν την περιοχή της Kibera από τη βόρεια πλευρά είναι τεχνητά εμπόδια ενώ από την νότια είναι φυσικά. Το πιο σημαντικό όριο της περιοχής είναι η σιδηροδρομική γραμμή. Αυτή ορίζει σε αρκετά σημείο την επέκταση της περιοχής, ρυθμίζει το σχήμα της σύμφωνα με την διαδρομή που ακολουθεί και στο σημείο που είναι πιο ψηλά από το έδαφος δημιουργεί έντονες κλίσεις που δυσκολεύουν την τοποθέτηση των κατοικιών. Αντίθετα στο σημείο που το υψόμετρο της είναι μηδαμινό ο χώρος αυτός λειτουργεί σαν εσωτερικός δρόμος της περιοχής και οι κατοικίες διατάσσονται και από τις δύο πλευρές της. Από την νότια πλευρά της Kibera περνάει ο ποταμός Nairobi και συγκεκριμένα στην νοτιοανατολική πλευρά βρίσκεται το φράγμα και η τεχνητή λίμνη. Το ποτάμι είναι ισχυρό όριο και περιορίζει την περιοχή καθώς σε συγκεκριμένα σημεία υπάρχει γέφυρα για την απέναντι όχθη. Στην περιοχή που υπάρχουν περισσότερες γέφυρες, το slum εξαπλώνεται και στην απέναντι όχθη του ποταμού. Στα σημεία που η Kibera γειτνιάζει με πλούσιες περιοχές κατοίκησης και ιδιαίτερα στην περιοχή του Golf Club, έχουν εγκατασταθεί τεχνητά όρια, όπως φράχτες και τοίχοι. Ακόμα και στο εσωτερικό της περιοχής παρατηρείται κάποιου είδους οριοθέτηση. Μεταξύ των υπό-περιοχών το διαχωριστικό στοιχείο είναι οι δρόμοι και μεταξύ των γειτονιών υπάρχουν κατασκευασμένοι φράχτες για να διαφυλαχθεί η ιδιωτικότητα και η ασφάλεια των κατοίκων. Η Kibera χωρίζεται σε 12 υπό-περιοχές (γειτονίες) με βάση τα φυσικά όρια και τους εσωτερικούς δρόμους της αλλά και τα όρια που έχουν δημιουργήσει οι κάτοικοι. Αυτές οι περιοχές είναι οι Kianda, Soweto West, Raila, Gatwekera, Kisumu Ndogo, Kambi, Makina, Mashimoni, Lindi, Lani Saba, Soweto East και Silanga.¹

---

¹ Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 32 – 39, 60.

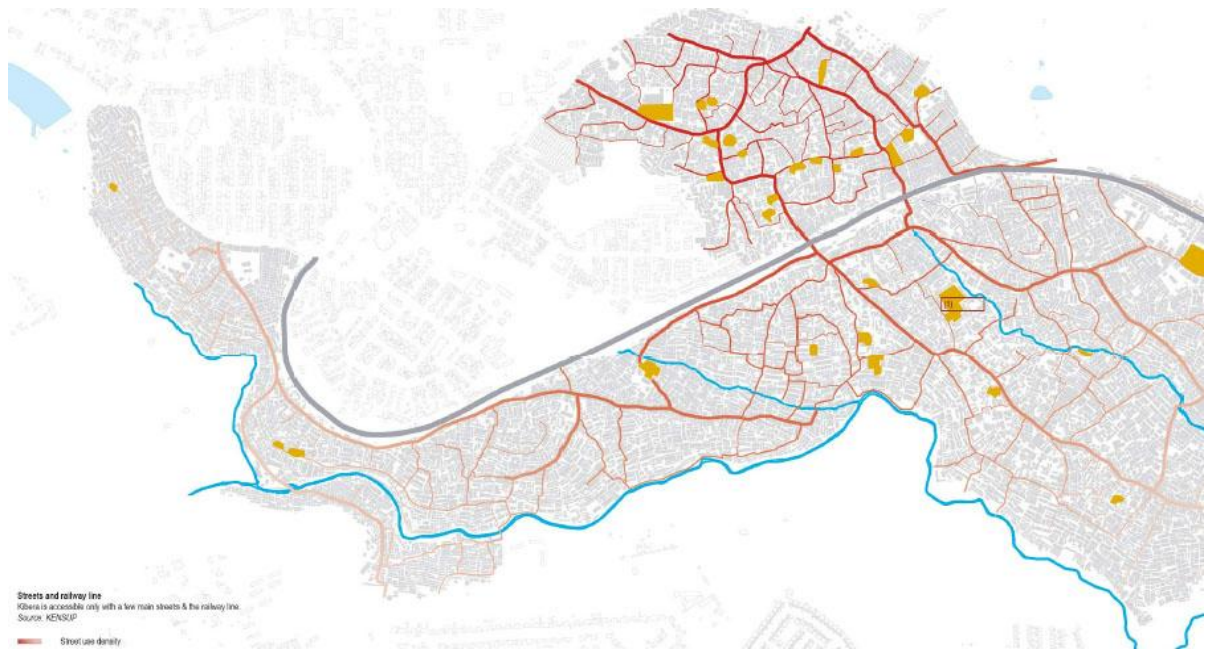
Εικόνα 5 Οι φράχτες γύρω και μέσα στην Κίβερτα.

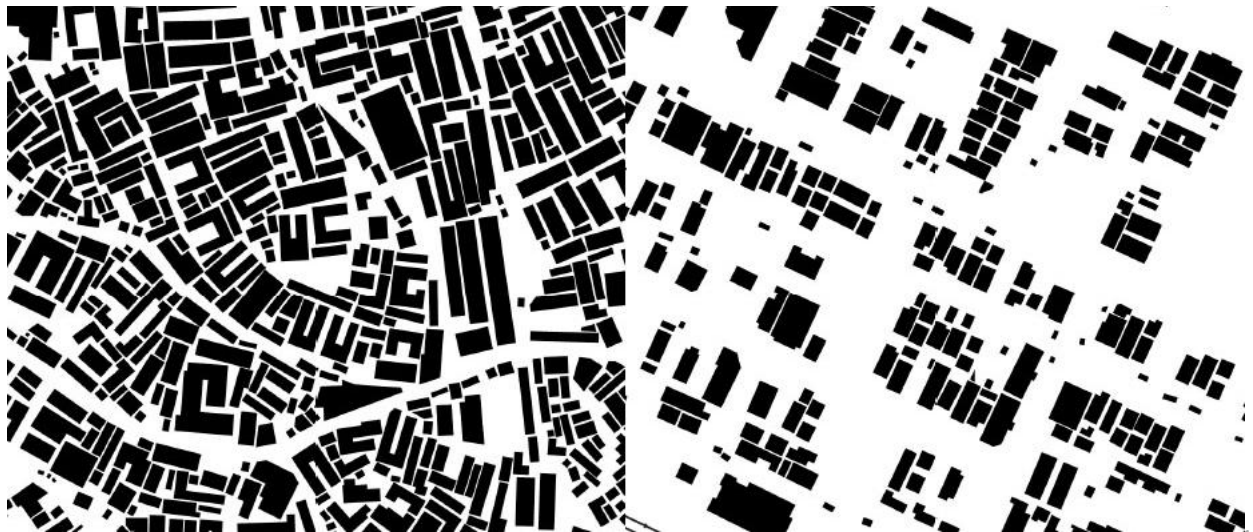
Εικόνα 6 Οι γειτονιές της Κίβερτα.

Οι εσωτερικές λειτουργίες της περιοχής εξυπηρετούνται από ένα δίκτυο από δρόμους διαφόρων κατηγοριών αντίστοιχα με το οδικό δίκτυο μίας περιοχής της πόλης. Ο κύριος δρόμος είναι η σιδηροδρομική γραμμή. Ο ρόλος του είναι η συλλογή των εσωτερικών μετακινήσεων και η διοχέτευσή τους προς άλλες περιοχές της πόλης, όπως το κέντρο ή τη βιομηχανική περιοχή. Μέσα στην περιοχή της Kibera οι μεγαλύτεροι δρόμοι είναι χαλικοστρωμένοι και χρησιμοποιούνται για τις μετακινήσεις από την μία γειτονία προς την άλλη και προς την βασική αρτηρία (τη σιδηροδρομική γραμμή). Τέλος, οι κατοικίες για τις κινήσεις μεταξύ των κατοίκων τους δεν έχουν συγκεκριμένους δρόμους και χρησιμοποιούν τον χώρο μεταξύ των κατασκευών για να προσπελάσουν το δεύτερο επίπεδο δρόμων και μέσω αυτού στην κύρια αρτηρία.

Σε τέτοιες περιοχές υψηλής οικιστικής πυκνότητας, ο χώρος είναι πιο σημαντικός για την κατασκευή κατοικιών από την ύπαρξη ελεύθερων χώρων για την περιοχή. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ελεύθεροι χώροι δεν είναι απαραίτητοι για την αστική ζωή, αλλά αφήνονται σε συγκεκριμένα κτίρια που εξυπηρετούν συνολικά την περιοχή. Παρατηρώντας πιο συγκεκριμένα την περιοχή της Kianda, συμπεραίνουμε ότι η οικιστική πυκνότητα είναι πολύ υψηλή, ιδιαίτερα στις περιοχές αμιγούς κατοικίας. Όσο πηγαίνουμε προς τον κύριο δρόμο και τους ανοιχτούς χώρους, η πυκνότητα μειώνεται λίγο και οι χρήσεις αναμειγνύονται, κατοικίες με εμπορικά καταστήματα και μικρές βιοτεχνίες, κυρίως κατά μήκος του δρόμου. Οι ανοιχτοί χώροι είναι σχετικά μικροί για την ποσότητα του κόσμου που θα πρέπει να φιλοξενήσουν αλλά από άποψη λειτουργίας ταυτίζονται με την πλατεία μίας περιοχής. Ακόμα, σε αυτούς τους ανοιχτούς χώρους το βασικό κτίριο είναι κάποιο θρησκευτικό κτίριο, εκκλησία ή τζαμί, προσανατολισμένο ανάλογα στην κάθε περίπτωση

Εικόνα 7 Το οδικό δίκτυο της Kibera.

Εικόνα 8 Σύγκριση πυκνότητας slum με γειτονική περιοχή.

ή το σχολείο και το ιατρείο της περιοχής, που σε τέτοιες περιοχές είναι πιο σημαντικά από τους θρησκευτικούς χώρους. Στο παράδειγμα της Kibera, οι δύο ανοιχτοί χώροι φιλοξενούν από μια εκκλησία ο καθένας, τουαλέτες, βρύσες και κάδους απορριμμάτων, ενώ στον έναν από τους 2 (το μεγαλύτερο) βρίσκονται τα ιατρεία και τα φαρμακεία. Παρόμοιες χρήσεις βρίσκουμε και κατά μήκος των δρόμων που οδηγούν στην σιδηροδρομική γραμμή, εμπλουτισμένες με σχολεία, καφετέριες, εστιατόρια και μπακάλικα.¹

Εικόνα 5 Τα καταστήματα στην Kibera.

---

¹ Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 142 – 154.

Εικόνα 10 Τα καταστήματα στην Κίβερτα.

Εικόνα 6 Η γειτονιά Κιάντα.

Εικόνα 12 Οι εμπορικές δραστηριότητες κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής.

Οι μονάδες κατοίκησης είναι κατασκευασμένες από λάσπη και κλαδιά ακακίας και στην στέγη κυματοειδείς μεταλλικές λαμαρίνες. Το μπετόν χρησιμοποιείται σε ειδικές περιπτώσεις. Εσωτερικά οι κατοικίες είναι συνήθως μονόχωρες ή δίχωρες ισόγειες κατασκευές που συγκεντρώνουν όλες τις λειτουργίες στον ίδιο χώρο. Οι συνήθεις διαστάσεις των κατασκευών είναι 2 x 2 μέτρα, 3 x 3 μέτρα και 3 x 4 μέτρα και ενοικιάζονται για περίπου 500 Σελίνια (περίπου 5 ευρώ) το μήνα. Για τις πιο εύπορες οικογένειες που χρειάζονται περισσότερο χώρο υπάρχουν κατοικίες που δημιουργούνται από τον συνδυασμό των μονάδων, δίνοντας ευελιξία στους πιθανούς συνδυασμούς. Εξ αιτίας της μεγάλης πυκνότητας, οι μεμονωμένες κατοικίες βρίσκονται πολύ κοντά, και συχνά οργανώνουν συγκροτήματα κατοικιών.¹

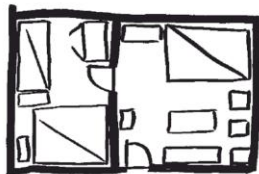
Κατοικία 2x2 μέτρα

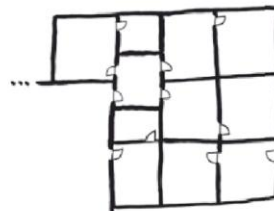
Κατοικία 3x3 μέτρα

Κατοικία 3x4 μέτρα

Κατοικία με έναν κύριο χώρο 3x3 και μια προσθήκη 2x3 μέτρα για υπνοδωμάτιο.

Συνδιασμός κατοικιών σε ένα συγκρότημα για εξοικονόμηση χώρου.

Κατοικία με έναν κύριο χώρο 3x3 και μια προσθήκη 3x3 μέτρα για υπνοδωμάτιο.

Εικόνα 7 Μονάδες κατοίκησης στην Kibera.

¹ Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 74 – 79.

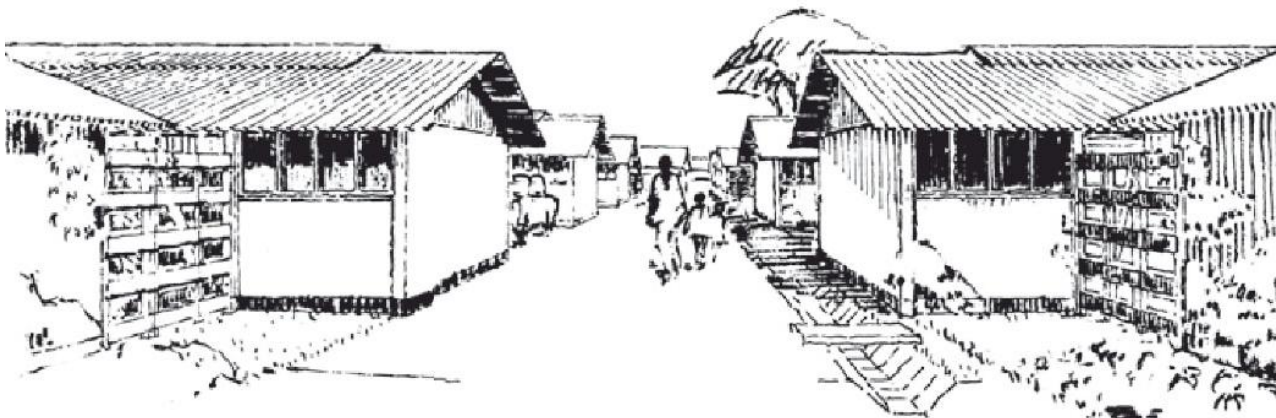
Εικόνα 8 Τα υλικά των κατασκευών.

δ. Προτάσεις αναβάθμισης

Μία από τις πρώτες προτάσεις αναβάθμισης των περιοχών slums στην Kenya δόθηκε από μία ομάδα μελέτης του Πανεπιστημίου του Nairobi το 1976. Σύμφωνα με αυτήν την πρόταση δεν αρκούν μόνο τα κυβερνητικά μέσα για την λύση του προβλήματος. Μια συνήθεις τακτική που ακολουθείται στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες είναι να καθορίζονται οι προδιαγραφές των κατοικιών από τις αρχές, να κατασκευάζονται όσο περισσότερα σπίτια γίνεται με δημοτικά έξοδα και τα υπόλοιπα να κατασκευάζονται από ιδιώτες. Αυτή η μέθοδος εμπεριέχει αρνητικά στοιχεία, όπως την άναρχη ανάπτυξη της

πόλης χωρίς να ακολουθούνται οι επιταγές του σχεδιασμού της πόλης και την σημασία των κινήτρων και των κατευθύνσεων της ιδιωτικής ανάπτυξης μιας περιοχής.¹

Εξασφαλίζοντας την διαρκής παραμονή σε μία περιοχή, σημαντικό κίνητρο για τα άτομα με χαμηλό εισόδημα, σε συνδυασμό με την καθοδήγηση για να πληρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις των κατοικιών, το αποτέλεσμα είναι μια ικανοποιητική και νόμιμη κατοικία. Το σημαντικότερο είναι ότι η καθοδήγηση που δίνεται δεν εμπεριέχει οικονομική βοήθεια. Επίσης, για την διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος, θα πρέπει οι κάτοικοι να κατανοήσουν την σημασία της διατήρησης των ελάχιστων προδιαγραφών για τις κατοικίες τους, τον δημόσιο χώρο και τους δρόμους, σημαντικά στοιχεία για την καλύτερη διαβίωσή τους. Επίσης, ιδιαίτερη σημασία έχει η οργάνωσή τους σε ομάδες για την ανάπτυξη της περιοχής, δηλαδή την από κοινού προσπάθεια για να αναβαθμίσουν τα δίκτυα των παροχών της περιοχής και των χώρων υγιεινής. Ο ρόλος των αρχών σε αυτή την περίπτωση είναι να πείσει τους κατοίκους να οργανωθούν προς αυτή την κατεύθυνση και να ακολουθήσουν μια τέτοιου είδους συμπεριφορά. Παράδειγμα τέτοιας προσπάθειας είναι και το ενημερωτικό φυλλάδιο που έχει εκδοθεί από την UN-HABITAT σε συνεργασία με τις αρχές του Σουδαν. (Παράρτημα

Εικόνα 9 Σκίτσο της Kibera σύμφωνα με τις προδιαγραφές της πρότασης του 1976 από το Πανεπιστήμιο του Nairobi.

¹ Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, EIH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 198 – 199.

BOX 6)

Σημαντικά βήματα έχουν γίνει προς αυτήν κατεύθυνση από το 2000 μέχρι σήμερα, ένα από αυτά είναι το KENSUP (Kenya Slum Upgrading Programme). Αυτό το πρόγραμμα είναι το αποτέλεσμα της συνεργασίας και συγχρηματοδότησης της UN-HABITAT και του κράτους της Kenya για την αναβάθμιση των slums της Kenya ξεκινώντας από το μεγαλύτερο, την Kibera. Σκοπός του προγράμματος είναι να βελτιώσει της συνθήκες ζωής των κατοίκων σε αυτές τις περιοχές μέσα από παρεμβάσεις στην κατασκευή της κατοικίας, στην παροχή των υποδομών (ύδρευση, αποχέτευση, ηλεκτροδότηση κλπ), την ιδιοκτησία της γης και την εύρεση εργασία.

Για να γίνει αυτό στην πυκνοκατοικημένη περιοχή της Kibera, πρέπει να μετακομίσουν προσωρινά οι κάτοικοι μέχρι να «αναβαθμιστεί» η περιοχή για να επιστρέψουν πίσω. Έτσι, το 2006 ξεκίνησε η κατασκευή συγκροτημάτων κατοικιών στην περιοχή Langata, στα περίχωρα του Nairobi, για να φιλοξενήσουν τους κατοίκους του slum μέχρι να ολοκληρωθούν οι εργασίες. Η πρώτη περιοχή που επιλέχθηκε να συμμετέχει σε αυτό το πρόγραμμα είναι η Soweto East.

Τα πενταόροφα συγκροτήματα που κατασκευάστηκαν διαθέτουν τυπική κάτοψη που βασίζεται στην δομή των προηγούμενων κατοικιών. Κάθε οικογένεια θα έχει την δυνατότητα να νοικιάζει ένα διαμέρισμα 9 τετραγωνικών μέτρων και 3 διαμερίσματα θα μοιράζονται το μπάνιο και την κουζίνα. Αν και η δομή των κατοικιών δεν διαφέρει και πολύ αυτή των προηγούμενων, υπάρχει η περίπτωση οι κάτοικοι να μην μπορούν να πληρώσουν τα υψηλότερα ενοίκια και την καθημερινή μετακίνηση προς τις δουλειές τους και το πρόγραμμα να αποτύχει.¹

---

¹ Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 195.

Εικόνα 11 Διαμόρφωση της Langata και τυπική κάτοψη συγκροτημάτων κατοίκησης.

Εικόνα 10 Συγκροτήματα κατοικιών στην Langata.

2.MUMBAI

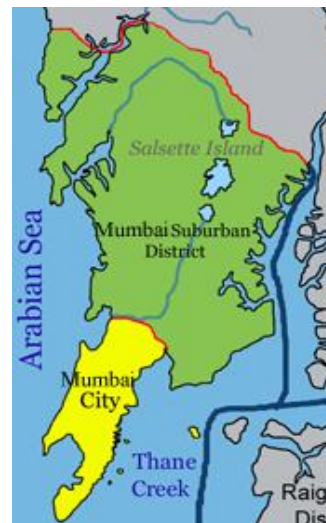
α. Σύντομο Ιστορικό

Η Μυμπαϊ είναι η πρωτεύουσα της περιοχής Maharashtra και είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη στην Ινδία και μία από τις μεγαλύτερες πόλεις όλου του κόσμου, με πληθυσμό 14 εκατομμύρια κατοίκους. Μαζί με τις γειτονικές αστικές περιοχές, συμπεριλαμβανομένου των πόλεων Νανί Μυμπαϊ και Θανέ, δημιουργεί μία από τις μεγαλύτερες μητροπολιτικές περιοχές όλου του κόσμου. Η Μυμπαϊ βρίσκεται στην δυτική ακτή της Ινδίας και έχει ένα εξαιρετικά φυσικό λιμάνι. Είναι η πλουσιότερη πόλη της Ινδίας και έχει το μεγαλύτερο ΑΕΠ στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής και Δυτικής Ασίας.

Τα 7 νησιά που συνιστούν την Μυμπαϊ κατοικούνταν από κοινότητες ψαράδων. Για αιώνες, τα νησιά ήταν υπό την κυριαρχία αυτοχθόνων πληθυσμών μέχρι την παραχώρηση τους στους Πορτογάλους στην αρχή και μετά στους Βρετανούς.

Κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, στην Μυμπαϊ πραγματοποιήθηκαν μεγάλης κλίμακας αστικές αναπλάσεις από τους Βρετανούς, που την ανέδειξαν σε σημαντική εμπορική πόλη της περιοχής. Οικονομικές και εκπαιδευτικές αλλαγές διενεργήθηκαν στην πόλη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, που αποτέλεσαν μια ισχυρή βάση για την ανεξαρτητοποίηση της Ινδίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η Μυμπαϊ είναι η πρωτεύουσα του εμπορίου και της ψυχαγωγίας στην Ινδία. Συγκεντρώνει το 5% του ΑΕΠ της χώρας, το 25% των βιομηχανίας και το 70% του θαλάσσιου εμπορίου και των οικονομικών συναλλαγών. Είναι η έδρα σημαντικών οικονομικών οργανισμών της χώρας, καθώς και Ινδικών και διεθνών εταιριών. Επίσης, συγκεντρώνει μια πληθώρα πυρηνικών ινστιτούτων και του το Τμήμα Ατομικής Ενέργειας.

Εικόνα 12. Μητροπολιτική περιοχή της Μυμπαϊ.

Συγκεντρώνει μια ποικιλία από εργασιακές ευκαιρίες και είναι πόλος έλξης μεταναστών από όλη την Ινδία.¹

β. Περιγραφή – Γενικά χαρακτηριστικά

Η μητροπολιτική περιοχή της Mumbai αποτελείται από δύο περιοχές: την πόλη της Mumbai και τα προάστια της. Η πόλη της Mumbai χαρακτηρίζεται ως «Island City» ή Νότια Mumbai. Η μητροπολιτική περιοχή καταλαμβάνει 603 τετραγωνικά χιλιόμετρα και από αυτά η πόλη καταλαμβάνει μόνο τα 68. Η Mumbai βρίσκεται στις εκβολές του ποταμού Ulhas, στην παραλιακή περιοχή που ονομάζεται Konkan, και από τα δυτικά βρέχεται από την Αραβική Θάλασσα. Όλη η πόλη έχει 14 μέτρα μέσο υψόμετρο από το επίπεδο της θάλασσας, και αρκετά τμήματά της βρίσκονται κάτω από αυτήν. Αυτός είναι και ο λόγος που υποφέρουν από έντονες πλημμύρες. Η παροχή νερού για της ανάγκες ύδρευσης και οικιακής χρήσης στην πόλη καλύπτονται από τις πολυάριθμες λίμνες και ποτάμια που υπάρχουν στην περιοχή.² Η Mumbai υποφέρει από προβλήματα εξ αιτίας της αστικοποίησης της, όπως διαδεδομένη φτώχεια, ανεργία, χαμηλής ποιότητας δημόσια υγεία, και εκπαίδευση για μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού της. Η έλλειψη ελεύθερου χώρου οδηγεί τους κατοίκους της οδηγεί τους κατοίκους της να κατοικούν σε καταβολισμούς με περιορισμένο ελεύθερο χώρο, μακριά από την εργασία τους και με ακριβά ενοίκια, που απαιτούν καθημερινή μετακίνηση με τα πολυσύχναστα μέσα μεταφοράς. Στην Mumbai μεταξύ των 1920 και 1960, κατασκευάστηκαν κάποιες κατοικίες από ιδιοκτήτες εργοστασίων για να στεγάσουν τους χαμηλόμισθους εργαζόμενούς τους.

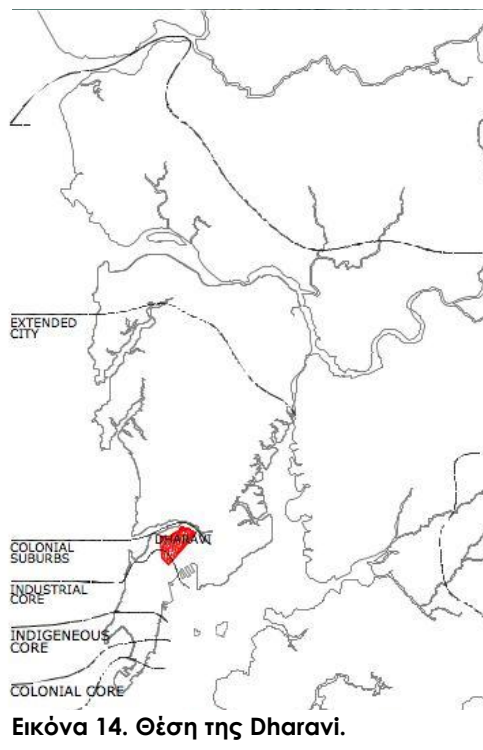

Εικόνα 13. Τα slums στην Mumbai.

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/Mumbai

² en.wikipedia.org/wiki/Mumbai

Εικόνα 14. Θέση της Dharavi.

Εικόνα 15. Σύνδεση της Dharavi με το κέντρο.

Αυτές ονομάζονται «chawls»¹. Αργότερα, αυτήν την πρακτική μιμήθηκαν και οι λιμενικές αρχές και άλλες δημόσιες υπηρεσίες. Αυτές οι κατασκευές είναι συγκροτήματα με δωμάτια για διαμονή που μοιράζονταν την κουζίνα και το μπάνιο. Τέτοιες κατασκευές απευθύνονταν σε ένα κάτοικο, αλλά καθώς άρχισαν να διαμένουν οικογένειες τα δωμάτια ενώνονταν για να καλύψουν την ανάγκη για περισσότερο χώρο. Έτσι, η υπερβολική αύξηση της πυκνότητα κατοίκησης σε συνδυασμό με την έλλειψη συντήρησης, οδήγησαν αυτές τις περιοχές να υποβιβαστούν. Η φυσική φθορά των κατασκευών τις έχει καταστήσει επικίνδυνες και αρκετές καταρρέουν με τους μουσώνες κάθε χρόνο. Ο ελεύθερο χώρος που δημιουργείται, καλύπτεται από αυτοσχέδιες κατοικίες που κατασκευάζουν οι κάτοικοι για να καλύψουν την ανάγκη της στέγασης. Με αυτόν τον τρόπο οι περιοχές οργανωμένης κατοίκησης, με την απραξία και την ανοχή των αρχών μετατρέπονται σε περιοχές slum.

γ. Παρατηρήσεις

Μια από τις περιοχές slum στην Μumbai είναι η Dharavi, το μεγαλύτερο slum στην κεντρική περιοχή της Μumbai και της Ασίας γενικότερα. Σήμερα φιλοξενεί 800.000 ανθρώπους και σχεδόν το 70% από αυτούς είναι μορφωμένοι. Η Dharavi βρίσκεται στην κεντρική περιοχή της Μumbai σε απόσταση 3 χιλιομέτρων από το κέντρο της πόλης και καλύπτει 175 εκτάρια (1.7 τετραγωνικά χιλιόμετρα). Βρίσκεται μεταξύ 2 γραμμών προαστιακού σιδηροδρόμου, την δυτική και την κεντρική γραμμή, που είναι οι βασικές γραμμές μετακίνησης της πόλης, μεταφέροντας χιλιάδες ανθρώπους από την μία άκρη της πόλης στην άλλη κάθε μέρα. Έτσι, αποτελεί μεταφορικό κόμβο και διευκολύνει την πρόσβαση των κατοίκων σε περιοχές με εργασιακές ευκαιρίες. Στην βόρεια πλευρά της υπάρχουν κατασκευασμένα συγκροτήματα κατοίκησης, τα λεγόμενα «chawls», που είχαν κατασκευαστεί από κρατικούς πόρους και φιλοξενούν ακόμα κόσμο, αν και η κατάστασή τους δεν είναι κατάλληλη. Η περιοχή βρίσκεται πολύ κοντά στο κέντρο της

---

¹ United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 81.

Εικόνα 22 Το οδικό δίκτυο στην Dharavi.

Εικόνα 23 Σύγκριση πυκνότητας slum με γειτονική περιοχή.

πόλης και στο επιχειρηματικό κέντρο της, και οι πρόσβαση σε αυτές είναι πολύ εύκολη είτε με τρένο είτε με τα πόδια.

Τα στοιχεία που οριοθετούν την περιοχή της Dharani είναι από την νότια πλευρά οι 2 γραμμές του προαστιακού σιδηρόδρομου. Οι σιδηροδρομικές γραμμές σε αυτήν την περίπτωση διαχωρίζονται από την κατοικημένη περιοχή με φράχτη και δεν αποτελούν την σύνδεση της περιοχής με την πόλη. Από την βόρεια πλευρά βρίσκεται ο όρμος Mahim και το Εθνικό Πάρκο Maharashtra, που αποτελούν το φυσικό όριο της περιοχής. Αυτό το όριο περιορίζει πολύ την εξάπλωση της καθώς είναι επικίνδυνο να εξαπλωθούν περισσότερα προς αυτή την πλευρά. Την περίοδο των μουσώνων η στάθμη του νερού ανεβαίνει και αρκετά σπίτια στην βόρεια πλευρά βρίσκονται μέσα στο νερό, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα στην στατικότητα τους.

Στην συγκεκριμένη περιοχή, καθώς προϋπήρχε πολεοδομικός σχεδιασμός, υπάρχει κατηγοριοποιημένο οδικό δίκτυο που αποτελεί προέκταση αυτού της πόλης. Οι κύριοι δρόμοι είναι ο 90 Feet road, ο Mahim Sion link road και ο Sulochana Shetty road που συλλέγουν τις εσωτερικές κινήσεις και τις διοχετεύουν προς το κέντρο και την εμπορική περιοχή. Αυτοί οι δρόμοι είναι κομμάτι του βασικού οδικού δικτύου της πόλης και συνδέουν τις προαστιακές περιοχές με το κέντρο. Εσωτερικά, η περιοχή της Dharani χρησιμοποιεί για τις εσωτερικές μετακινήσεις ένα δεύτερο επίπεδο δρόμων, που ονομάζονται Dharani main road. Αυτοί την χωρίζουν σε πάνω από 100 υπό-περιοχές (γειτονίες). Οι περιοχές συνθέτουν ένα μωσαϊκό από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων με διαφορετική θρησκεία, γλώσσα, επάγγελμα και κοινωνική τάξη. Κάθε μία από αυτές τις περιοχές φιλοξενεί μία ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, στην βόρεια γειτονιά που ονομάζεται Koliwada, κατοικούν οι ψαράδες και στην κεντρική περιοχή οι αγγειοπλάστες. Κατά μήκος των δρόμων διατάσσονται οι εμπορικές και οι βιοτεχνικές χρήσεις, και προς το εσωτερικό βρίσκεται η αμιγή κατοικία. Σε αυτούς τους κύριους δρόμους θα βρούμε τους αγγειοπλάστες που πουλούν τα προϊόντα τους στο ισόγειο του σπιτιού τους. Οι κινήσεις μεταξύ των κατοικιών εξυπηρετούνται από μονοπάτια δημιουργημένα από τον ελάχιστο χώρο που αφήνουν οι κατασκευές μεταξύ τους. Όλα αυτά τα μονοπάτια οδηγούν στον

Εικόνα 24 Κάτοψη της Koliwada.

Εικόνα 25 Θέση της Koliwada.

Dharani main road και από εκεί στους βασικούς δρόμους της πόλης.

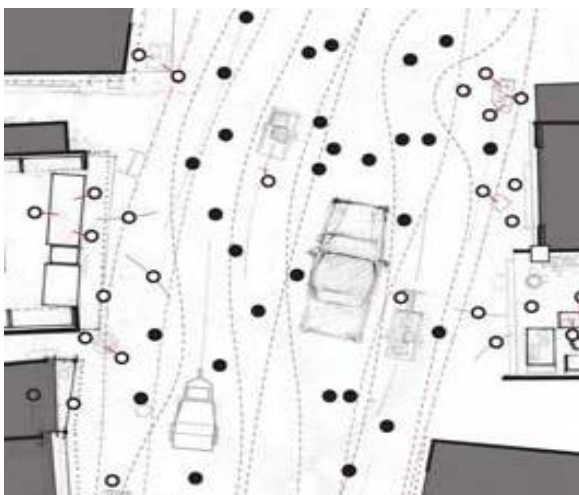
Ολόκληρη η περιοχή της Dharani έχει πολύ μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού, όπως παρατηρείται και από την αεροφωτογραφία της περιοχής. Οι πυκνότητες είναι τόσο υψηλές που σε κεντρικά εμπορικά σημεία της αγγίζει τα 314 άτομα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.¹ Ο χώρος χρησιμοποιείται κατά προτεραιότητα για την κατασκευή των κατοικιών. Οι δραστηριότητες όπως γάμοι, εκδηλώσεις και παιχνίδια, πραγματοποιούνται στους ελεύθερους χώρους. Κάθε υπό-περιοχή διαθέτει ελεύθερους χώρους που σχετίζονται με εμπορικές δραστηριότητες και θρησκευτικά κτίρια. Για παράδειγμα, στην Koliwada υπάρχουν τρεις βασικοί ελεύθεροι χώροι. Οι δύο από αυτούς βρίσκονται στα «chawls». Ο τρίτος είναι μία πλατεία στην νότια πλευρά της γειτονιάς και σε αυτήν λαμβάνει μέρος το ετήσιο ιερό φεστιβάλ και ονομάζεται Holi Maidan. Επίσης, σημαντικός χώρος στην περιοχή είναι η ψαραγορά. Βρίσκεται στην δυτική πλευρά της γειτονιάς και σχεδόν στην άκρη της περιοχής. Αυτή η αγορά και τα υπόλοιπα εμπορικά και βιοτεχνικά καταστήματα κατά μήκος του Dharani main road έχουν αρκετά προσιτές τιμές και συγκεντρώνουν πελάτες και από την γύρω περιοχή.² Οι κύριες οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής βασίζονται στο εμπόριο ψαριών καθώς και πηλινών αντικειμένων και την ανακύκλωση απορριμμάτων (Παράρτημα ΒΟΧ 4). Οι οικογένειες χρησιμοποιούν την κατοικία του σαν ιδιωτικό χώρο και τον χώρο έξω από αυτές σαν ιδιωτικές αυλές. Όλα τα μέλη της οικογένειας βρίσκονται στο ίδιο δωμάτιο, δεν υπάρχει έννοια του προσωπικού χώρου. Αυτό προκαλεί προβλήματα στις διαπροσωπικές σχέσεις και διευκολύνει την μετάδοση ασθενειών. Τα πράγματα είναι πιο δύσκολα όταν συστεγάζονται πολλές οικογένειες και οι σχέσεις γίνονται πιο περίπλοκες. Περνώντας την πόρτα του σπιτιού τους βρίσκονται στον δημόσιο χώρο.

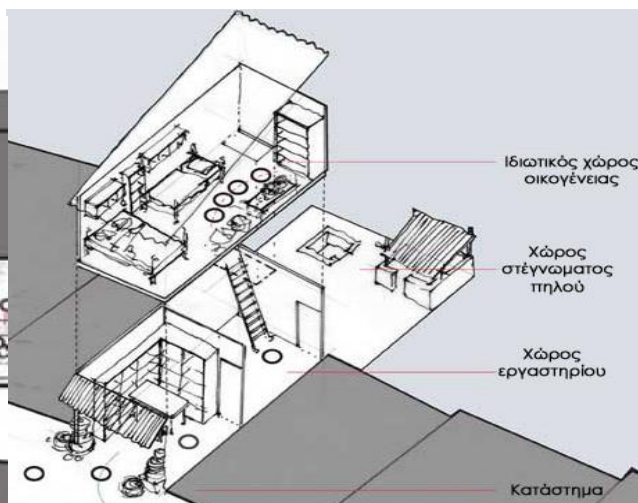
¹ www.dharaniproject.org/

² United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi σελ 29 – 220.

Οι κατασκευές στην περιοχή της Dharani είναι ισόγειες ή διώροφες αυτοσχέδιες κατασκευές από τούβλα και λάσπη και μεταλλική κυματιστή λαμαρίνα για τη στέγη. Οι κατοικίες διατάσσονται κατά μήκων των δρόμων και γεμίζουν τα κενά στο εσωτερικό, αφήνοντας ελάχιστο χώρο μεταξύ τους. Τα δρομάκια συχνά είναι και τεχνητά εμπόδια όπως οι γραμμές του τρένου και οι αγωγοί που διατρέχουν την περιοχή, καθώς δεν μπορούν να καταληφθούν από κατασκευές. Εσωτερικά οι μονάδες διαμορφώνονται σαν ένας ελεύθερος χώρος που στην μία πλευρά βρίσκονται οι εγκαταστάσεις της κουζίνας και του μπάνιου. Πολλές φορές αυτές είναι χωρισμένες από το κύριο χώρο της κατοικίας. Στην περίπτωση της διώροφης κατασκευής οι χώροι διαχωρίζονται κατακόρυφα. Στο ισόγειο διαμορφώνονται οι εμπορικές χρήσεις και στον όροφο ο ιδιωτικός χώρος της κατοικίας. Αυτού του τύπου οι κατοικίες διατάσσονται κατά μήκος του Dharani main street και των κύριων δρόμων που οδηγούν προς την πόλη.¹

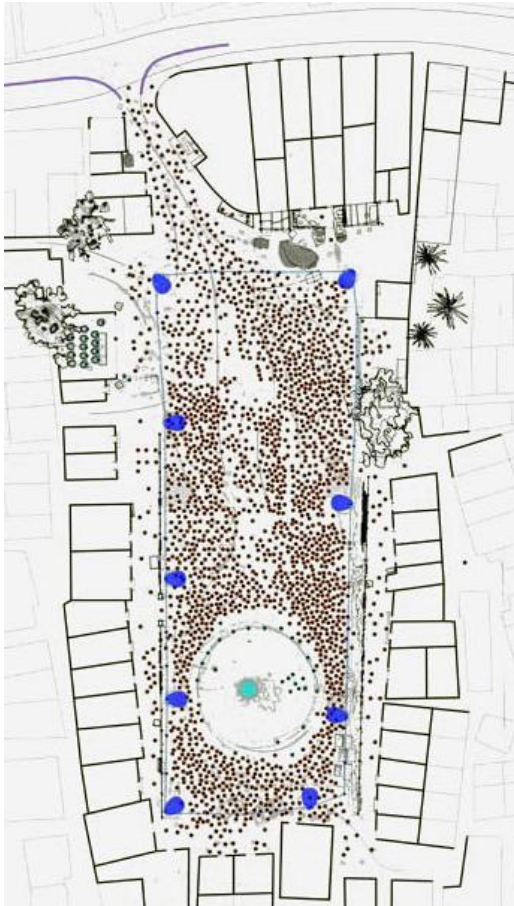

Εικόνα 26 Διατομή του κύριου δρόμου.

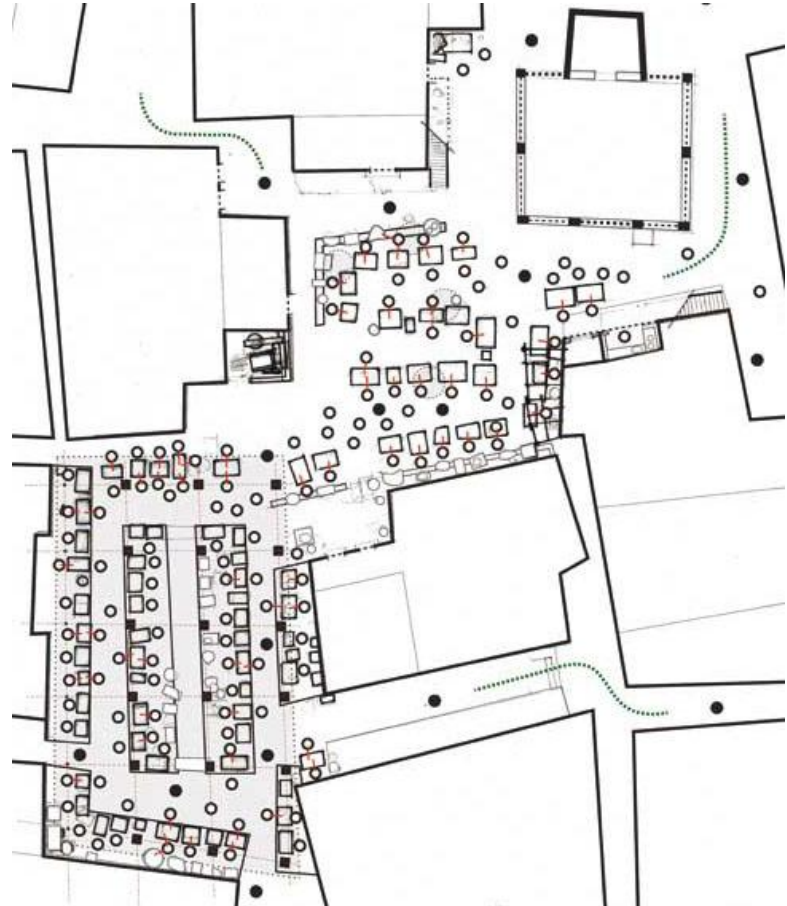

Εικόνα 27 Τυπική μονάδα κατοίκησης αγγειοπλαστών.

¹ : www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 28 Η ιερή πλατεία.

Εικόνα 16 Η ψαραγορά.

Εικόνα 30 Οι χρήσεις γης κατά μήκος του εμπορικού δρόμου της Koliwada.

- ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ
- Ποτοποιία
  - Ένδυση
  - Αισθητική
  - Επικοινωνία
  - Κατασκευή
  - Φαγητό
  - Παντοπωλείο
  - Υγεία
  - Είδη οικιακής χρήσης
  - Ανακύκλωση
  - Κατοικία
  - Κενό

δ. Προτάσεις αναβάθμισης

Οι προσπάθειες αναβάθμισης των συνθηκών διαβίωσης στα slums της Mumbai άρχισαν αμέσως μετά τη απελευθέρωση της Ινδίας από την Μεγάλη Βρετανία. Το 1947, η πρώτη κυβέρνηση ακολούθησε την σκληρή πολιτική της εκκαθάρισης των περιοχών slums και διέταξε συστηματικές κατεδαφίσεις των παράνομων κατασκευών χωρίς να υπολογίσει τις οικογένειες που ζούσαν εκεί. Για 20 περίπου χρόνια συνεχίστηκε η ίδια πολιτική εκκαθάρισης, μέχρι τη δεκαετία του 1970 που η αρχές αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα αναβαθμίζοντας τις βασικές παροχές όπως ύδρευση και αποχέτευση. Η τακτική αυτή συνεχίστηκε μέχρι το 1995, όπου αναγνωρίστηκαν τα δικαιώματα των κατοίκων των slums με την ψήφιση του νόμου περί Αποκατάσταση του Slum. Αυτός ο νόμος προστατεύει κάθε κάτοικο ,που μπορεί να αποδείξει ότι ζούσε σε περιοχή slum μέχρι την 1^η Γενάρη 1995, από το να εκδιωχτεί από την κατοικία του. Αν αυτό δεν είναι εφικτό, θα πρέπει να τους παρέχουν μία εναλλακτική διαμονή.¹

Καθώς η Mumbai έγινε παγκόσμιου επιπέδου πόλη, έπρεπε να αλλάξει την εικόνα της και να περιορίσει τα φαινόμενα των slums. Το 2004 προτάθηκε το κρατικό πρόγραμμα αναβάθμισης Dharavi Redevelopment Project (DRP) και το 2007 αναγνωρίστηκε σαν έργο υψηλής σημασίας. Στην πρόταση η περιοχή χωρίζεται σε 5 τμήματα για να δοθούν σε ιδιωτικές κατασκευαστικές εταιρίες. Το έργο σκοπεύει στην αντικατάσταση της οριζόντιας, χαμηλού ύψους ανάπτυξης της περιοχής με πολυώροφα συγκροτήματα με σκοπό την δημιουργία κατοικιών για να στεγάσουν τους κατοίκους της περιοχής και επιπλέον διαμερίσματα προς πώληση.

Αν και το έργο φαίνεται να προσφέρει ένα αναβαθμισμένο περιβάλλον κατοίκησης, δεν λαμβάνει υπόψη του τα μοναδικά χαρακτηριστικά της περιοχής και της κοινωνικής δομής

---

¹ Camollo Boano, Isis P. Nunez Ferrera, (2009), Dharavi A case of contested urbanism, Development Planning Unit, University College London, σελ 20 – 23.

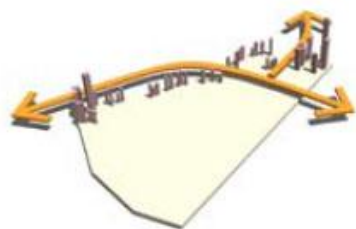

Εικόνα 17 Οι στόχοι του DRP.

των κατοίκων. Το πιο πιθανό είναι ότι ένα τέτοιο περιβάλλον δεν θα γίνει εύκολα αποδεκτό από τους κατοίκους. Αυτός είναι και ο λόγος που αρχιτεκτονικά γραφεία και ακαδημαϊκά προγράμματα έχουν προτείνει εναλλακτικές λύσεις που να βασίζονται στα χαρακτηριστικά της περιοχής. Σύμφωνα την πρόταση του HOK planning group, η περιοχή αναπτύσσεται με ήπιο τρόπο και βασίζεται στον «πολυχρωμία» και την κοινωνική ένταξη των κατοίκων. Δεν χωρίζεται σε αυστηρά 5 τμήματα αλλά δημιουργεί ζώνες μεγάλου ύψους στην άκρη της περιοχής για την ενοποίηση με την πόλη. Σκοπός είναι η επανένταξη και η επικοινωνία της Dharani με την πόλη και ταυτόχρονα την ανάμειξη των παράνομων με τις νόμιμες κατοικίες. Οι ζώνες υψηλής πυκνότητας τοποθετούνται κοντά στους σταθμούς του τρένου και στην εμπορικής περιοχής Bandra Kurla Complex, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί την κεντρική περιοχή της Dharani και της αγοράς με υπερτοπικό χαρακτήρα που υπάρχει ήδη. Μεταξύ του κέντρου και της ζώνης υψηλής πυκνότητας προτείνεται μια ζώνη με κλιμακούμενο ύψος που μεταβαίνει αρμονικά από την υψηλή στην χαμηλή πυκνότητα.¹

¹ Steven Morris Townsend, (2008), *Dharavi Evolution*, The HOK Planning Group, Mumbai.

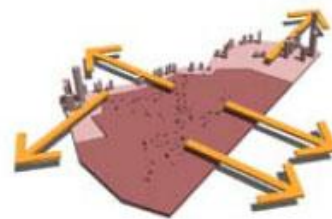

ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ

ΕΠΙΝΑΧΡΗΣΗ ΤΩΝ
ΥΠΑΡΧΟΝΤΩΝ ΔΟΜΩΝ

ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

Εικόνα 18 Στόχοι της πρότασης του ΗΟΚ planning group.

Εικόνα 19 Τρισδιάστατη άποψη της πρότασης του ΗΟΚ planning group.

3.SAO PAOLO

α. Σύντομο Ιστορικό

Το Sao Paulo είναι η μεγαλύτερη πόλη στην Βραζιλία και στο νότιο ημισφαίριο και μέσα στις μεγαλύτερες πόλεις του κόσμου. Η πόλη κυριαρχεί στην περιοχή σε μια ποικιλία από τομείς, όπως το εμπόριο, την οικονομία, τις τέχνες και την ψυχαγωγία. Η πόλη υπολογίζεται ότι καταλαμβάνει 1.523 τετραγωνικά χιλιόμετρα και ότι έχει περισσότερα από 11 εκατομμύρια κατοίκους. Τον 19^ο αιώνα ξεκίνησε η ευημερία της πόλης χάρις τις εξαγωγές καφέ που παραγόταν στις γειτονικές πόλεις. Μετά την κατάργηση της δουλείας το 1888, κύματα μεταναστών από την Ευρώπη μετακινήθηκαν στην πόλη για να περιοριστεί η αύξηση του πληθυσμού των νέγρων και η ισορροπία μεταξύ λευκών και νέγρων. Σε αυτούς δόθηκαν εδάφη σαν κίνητρο για να μεταναστεύσουν και μετά από χρόνια οι οικογένειές τους διατηρούν τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της Βραζιλίας.¹

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το εμπόριο του καφέ δεν είναι τόσο προσοδοφόρο εξ αιτίας της απότομης πτώσης της τιμής του καφέ σε διεθνές επίπεδο. Με το κραχ του 1929, οι επιχειρηματίες του καφέ άρχισαν να χάνουν την επιρροή και το κύρος τους. Οι παραγωγοί έψαξαν για άλλες εναλλακτικές παραγωγές, όπως την καλλιέργεια ζαχαροκάλαμου και την παραγωγή αλκοόλης. Κατά την διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, με την δυσκολία στην εισαγωγή βιομηχανικών προϊόντων, η Βραζιλία αναγκάστηκε να αναπτύξει την βιομηχανία της. Τοπικοί επιχειρηματίες άρχισαν να επενδύουν στην βιομηχανοποίηση του Sao Paulo, προκαλώντας νέο κύμα μεταναστών στην αρχή από την Ιταλία, και μετά από όλο τον κόσμο. Στον 20^ο αιώνα, η οικονομική άνθηση της πόλης διατήρησε τον υψηλό ρυθμό ανάπτυξης μέχρι σήμερα.

β. Περιγραφή – Γενικά χαρακτηριστικά

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/S%C3%A3o_Paulo

Το Sao Paulo βρίσκεται στην Νοτιοανατολική Βραζιλία, σε ένα τμήμα του υψιπέδου Serra do Mar, και έχει υψόμετρο 700 μέτρα πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Η πόλη απέχει 70 χιλιόμετρα από την παράλια του Ατλαντικού ωκεανού και συνδέεται με την πόλη-λιμάνι (Santos), με δύο αυτοκινητοδρόμους. Οι ανάγκες της πόλης για νερό καλύπτονται από τον ποταμό Tietê και τον παραπόταμό του, τον Pinheiros, που διατρέχουν την πόλη. Η μητροπολιτική περιοχή του Sao Paulo πάνω από 39 κοινότητες με συνολικό πληθυσμό 19 εκατομμύρια κάτοικοι. Η πόλη του Sao Paulo χωρίζεται σε 9 περιοχές, και αυτές με την σειρά τους σε αρκετές κοινότητες και γειτονιές.

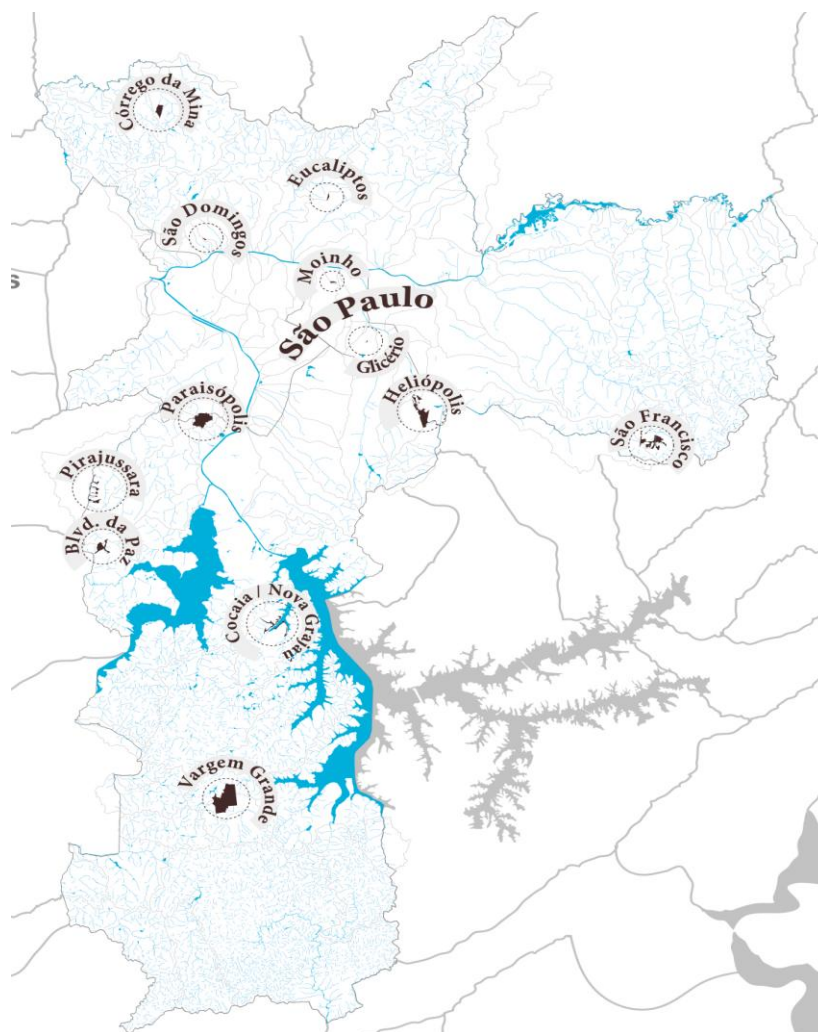
Το πρώτο γενικό πολεοδομικό σχέδιο του Sao Paulo συντάχθηκε κατά την διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας του 1971. Σε αυτό, δινόταν έμφαση στην κατακόρυφη ανάπτυξη της πόλης και την αύξηση της πυκνότητας της ήδη υπάρχουσα πόλης αδιαφορώντας για την περιφέρειά της. Με αυτό τον τρόπο αυξάνονταν οι τιμές της γης και των κατοικιών σε αυτές τις περιοχές. Αυτή η πρακτική δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στις ακριβές περιοχές κατοίκησης και στα slums. Οι περιοχές slums στην κεντρική περιοχή που λέγονται αποκλείονταν από τον σχεδιασμό στερώντας τους την ευκαιρία για μια ξεκάθαρη στρατηγική αστικής ανάπτυξης και βελτίωσης με τη βοήθεια των δημόσιων παροχών. Παρόλα αυτά, οι πολιτικοί αντάλλαξαν ψήφους με την υπόσχεση των κοινωνικών παροχών, της νομιμοποίησης της γης και την ανοχή για την καταπάτηση περιοχών από τα slums. Ταυτόχρονα, αυξήθηκε η μετανάστευση προς την πόλη κυρίως από το Νότο, μειώθηκαν οι εργασιακές ευκαιρίες, αυξήθηκε η ανεργία και οι ανάγκη για φτηνή κατοικία οδήγησε στην εμφάνιση των περιφερικών slums, τις λεγόμενες favelas.¹

Σύμφωνα με την Elisabete Franca, τα slums του Sao Paulo έχουν δύο βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο από αυτά είναι ότι η δομή τους που δεν υπακούει σε κανένα πολεοδομικό κανόνα γιατί το σύστημα των δρόμων, οι υποδομές της ύδρευσης και της αποχέτευσης εμφανίζονται μετά την παράνομη εγκατάσταση των κατοίκων στις κενές

---

¹ Oyebarji Oyeyinka, Eduardo Moreno, (2010), *Sao Paulo: A tale of two cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, σελ 114 – 115.

περιοχές της πόλης. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι οι μονάδες είναι κατασκευασμένες σύμφωνα με την διαθεσιμότητα του χώρου, και όχι με κάποιο αρχικό

Εικόνα 20 Οι favelas στο Sao Paolo.

σχεδιασμό. Σαν αποτέλεσμα αυτών των χαρακτηριστικών έχουμε την σύνθετη εικόνα ενός slum.¹

γ. Παρατηρήσεις

Η Paraisopolis είναι το μεγαλύτερο slum στην περιοχή του Sao Paulo. Βρίσκεται σε απόσταση 12 χιλιομέτρων από το κέντρο της πόλης και αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης προαστιακής περιοχής. Αυτή ονομάζεται Morumbi και αποτελεί μία από τις ακριβότερες περιοχές κατοικιών της πόλης. Στην Paraisopolis σήμερα διαμένουν 80.000 κάτοικοι σε μία έκταση μικρότερη του ενός τετραγωνικού χιλιομέτρου.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Morumbi σχεδιάστηκε για να αποτελέσει προάστιο με πολυτελή διαμερίσματα. Κατά την διάρκεια της εγκατάστασης των δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης και την διάνοιξη των δρόμων, παρατηρήθηκε μία δυσκολία στην περιοχή της Paraisopolis εξ αιτίας του έντονου ανάγλυφου και του ποταμού που την διασχίζει. Οι εργασίες σταμάτησαν και η αξία της γης έπεσε κατακόρυφα. Οι ιδιοκτήτες της, καθώς δεν μπορούσαν να την αξιοποιήσουν με κάποιον άλλο τρόπο, υποδιαίρεσαν παράνομα τα οικόπεδά τους και τα πούλησαν σε οικογένειες χαμηλού εισοδήματος. Στην δεκαετία του 1970 που η μετανάστευση εντάθηκε, η Paraisopolis ήταν μία φτηνή λύση κατοίκησης για τον όλο και αυξανόμενο πληθυσμό που κατέφθανε στην πόλη. Παράλληλα, με την εξάπλωση της πόλης η Morumbi άρχισε να χτίζεται. Οι πρώτοι κάτοικοι της Paraisopolis ήταν οι εργάτες των οικοδομικών εργασιών της γύρω περιοχής. Σήμερα το συγκεκριμένο slum αποτελεί μία οικονομική λύση κατοίκησης τόσο για αυτούς που εργάζονται ως υπηρετικό προσωπικό στις πολυτελείς κατοικίες της περιοχής, όσο και για αυτούς που εργάζονται σε κεντρικές περιοχές του Sao Paulo. ²

---

¹ Think Tank (επιμελητής), (2010), São Paulo Architecture Experiment, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 10 – 11.

² Think Tank (επιμελητής), (2010), São Paulo Architecture Experiment, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 25.

Η Paraisopolis συνδέεται με το κέντρο του Sao Paulo μέσω των λεωφόρων Giovanni Gronchi και Morumbi. Καθώς βρίσκεται από την άλλη πλευρά του ποταμού Rio Tiete, η σύνδεση με το κέντρο μπορεί να γίνει μόνο από αυτούς τους δύο δρόμους. Από αυτούς περνούν αρκετές γραμμές λεωφορείων που συνδέουν την περιοχή με το κέντρο και μεταφέρουν μεγάλο αριθμό επιβατών κάθε μέρα. Ο Carlos Augusto Hirsch, ένας κάτοικος της Morumbi, αναφέρει ότι στις ώρες αιχμή μπορεί να περιμένουν στη στάση του λεωφορείου της Paraisopolis 200 άτομα για να μετακινηθούν προς τις δουλειές τους στο κέντρο του Sao Paulo.¹

Εικόνα 21 Η θέση της Paraisopolis.

¹ Ουεραλνι Ουεγιγκά, Εουάραο Μορένο, (2010), *Sao Paulo: A Tale of Two Cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, σελ 28 – 29.

Τα όρια της Paraisopolis για αρκετά χρόνια δεν ήταν άμεσα ορατά. Το slum σταματούσε χωρίς να συναντά κάποιο εμπόδιο, φυσικό ή τεχνητό. Στην πραγματικότητα τα όρια της περιοχής είναι το τέλος των παράνομα διαιρεμένων ιδιοκτησιών και η αρχή των οικοπέδων για τις πολυτελής κατοικίες. Η ιδιοκτησία και η κατοχή της γης είναι το όριο που σταματά την εξάπλωση των κατοικιών. Αργότερα, με την οικοδόμηση της γύρω περιοχής, κατασκευάστηκε μάντρα για να εμποδίσει την οπτική και φυσική επικοινωνία του ενός κόσμου με τον άλλον. Αυτό είναι συνήθης πρακτική για την πόλη του Sao Paulo και δικαιολογημένα χαρακτηρίζεται σαν «η πόλη των τοίχων». ¹ Εσωτερικά, η κυκλοφορία στην Paraisopolis εξυπηρετείται από ένα απλό οδικό δίκτυο. Την ξεκάθαρη αυτή εικόνα του οδικού δικτύου την οφείλει στον αρχικό της σχεδιασμό της ευρύτερης περιοχής της Morumbi. Το μοναδικό σημείο που διαταράσσεται η ορθογωνική διάταξη των δρόμων

Εικόνα 22 Ένας από τους τοίχους που περιορίζει την Paraisopolis.

¹ Oyebanji Oyeyinka, Eduardo Moreno, (2010), *Sao Paulo: A tale of two cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, σελ 25.

είναι στο νότιο κομμάτι που το ανάγλυφο γίνεται έντονο και οι δρόμοι παίρνουν την μορφή του βουνού. Το κύριο οδικό δίκτυο που συνδέει την Paraisopolis με τις άλλες περιοχές της πόλης είναι οι λεωφόροι Giannini Gronchi και Morumbi και αποτελούν τους κύριους δόμους ολόκληρου του προαστίου του Morumbi. Καθημερινά μέσω αυτών μετακινούνται μεγάλος αριθμός εργαζομένων τόσο με το λεωφορείο όσο και με τα ιδιωτικά τους αυτοκίνητα. Το δευτερεύον οδικό δίκτυο διαμορφώνεται από τους κάθετους και οριζόντιους δρόμους που χωρίζουν το slum στα αρχικά οικοδομικά τετράγωνα. Στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων οι κυκλοφορίες μεταξύ των κατοικιών εξυπηρετούνται με μικρά δρομάκια μεταξύ των κατασκευών. Αυτά τα μονοπάτια διαθέτουν τις ελάχιστες δυνατές διαστάσεις και τις περισσότερες φορές είναι σκεπασμένα από τις στέγες των σπιτιών γεγονός που το κάνει δύσκολο να ανιχνευθούν παρά μόνο από έρευνα πεδίου.

Όπως μπορεί να γίνει άμεσα αντιληπτό από την σύγκριση των αεροφωτογραφιών της Paraisopolis με γειτονική πολυτελής περιοχή, η πυκνότητα κατοικιών είναι τόσο υψηλή. Με πυκνότητα που αγγίζει τα 950 άτομα ανά εκτάριο, αυτό σημαίνει ότι σε μια περιοχή 800.000 τετραγωνικών μέτρων κατοικούν περίπου 80.000 άτομα. Σε κάθε κάτοικο αντιστοιχεί μια περιοχή 10 τετραγωνικών μέτρων για την κατοικία, τα δίκτυα και τους χώρους αναψυχής. Οι ανοιχτοί χώροι της περιοχής είναι περιορισμένοι και σχετίζονται με οικόπεδα που δεν μπορούν να χτιστούν λόγω κλίσης και κάποιες πράσινες περιοχές που διατηρούνται από πριν την εμφάνιση του slum.

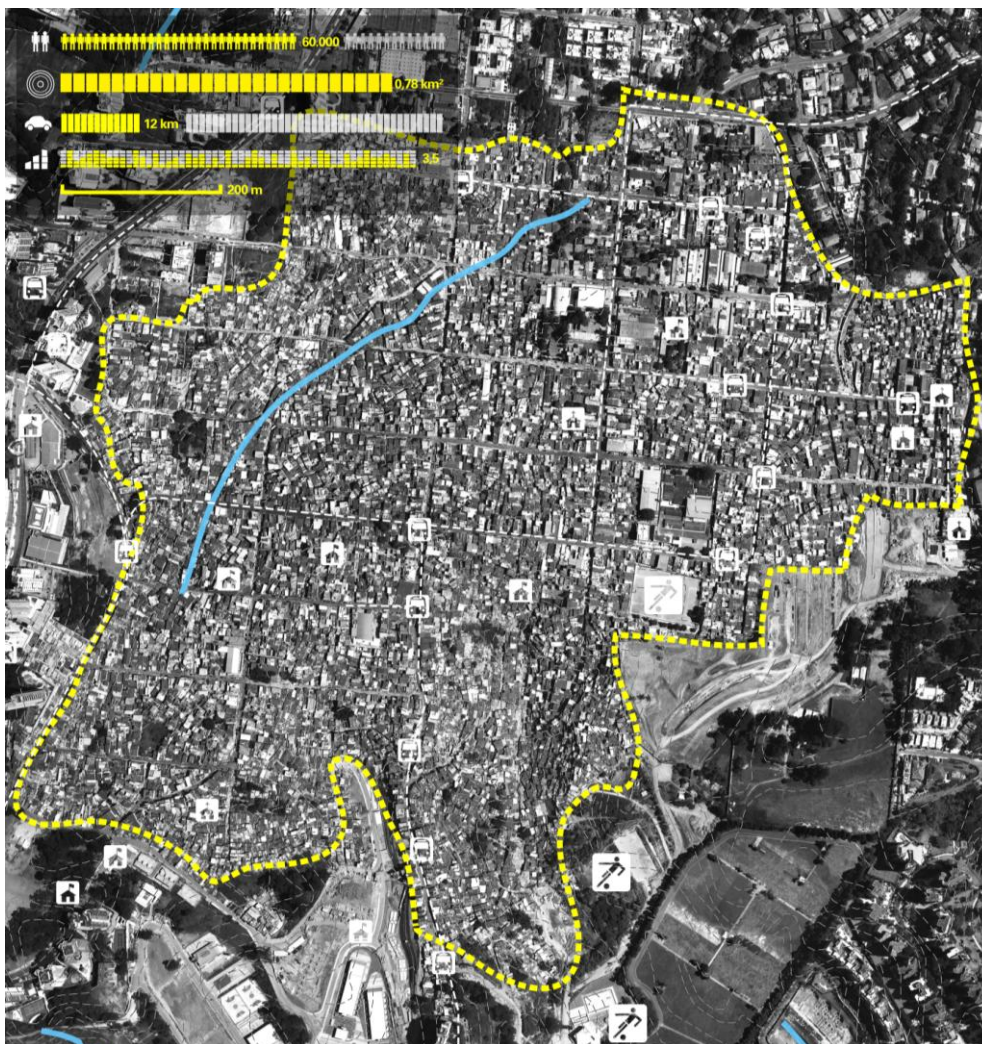
Επίσης υπάρχει ένα γήπεδο μέσα στα όρια της Paraisopolis. Η σχέση του ιδιωτικού με το δημόσιο χώρο στην περίπτωση της Paraisopolis διαμορφώνεται με την υπερβολική ύπαρξη ιδιωτικών χώρων (κατοικιών) και την ύπαρξη ελάχιστων ανοιχτών χώρων.¹ Δεν υπάρχουν δημόσιες πλατείες και ανοίγματα για την συγκέντρωση των κατοίκων και η συναναστροφή τους γίνεται κυρίως στους δρόμους. Οι δευτερεύοντες δρόμοι, που

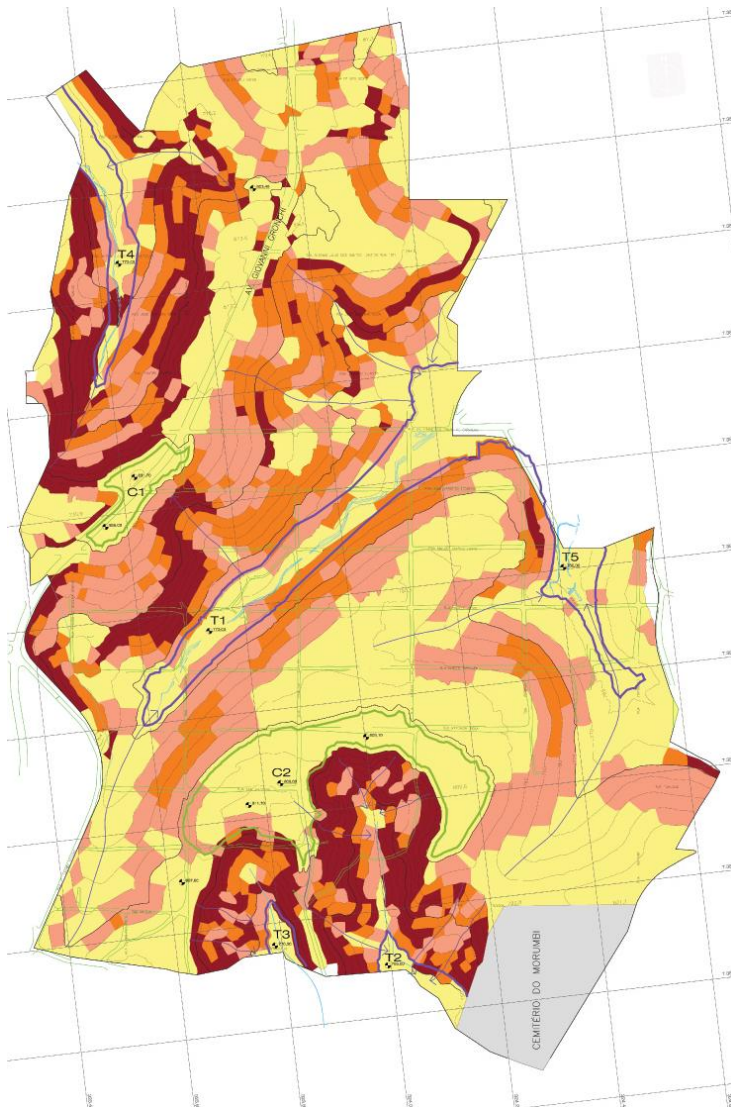
¹ Oyebanji Oyeyinka, Eduardo Moreno, (2010), *Sao Paolo: A tale of two cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, σελ 21 – 24.

υποδέχονται τις εμπορικές, ψυχαγωγικές και θρησκευτικές χρήσεις, χρησιμοποιούνται σαν δημόσιος χώρος. Τα δρομάκια μεταξύ των κατοικιών, που χρησιμοποιούνται για την πρόσβαση στις εσωτερικές κατοικίες, παίρνουν την μορφή ημι-ιδιωτικών χώρων, στους οποίους πολλές φορές παρκάρουν τα αυτοκίνητα, στεγνώνουν τα ρούχα και παίζουν τα παιδιά.

Εικόνα 23 Αεροφωτογραφία της Paraisopolis.

Εικόνα 24 Γεωμορφολογικό ανάγλυφο της περιοχής.

Εικόνα 25 Δρομάκι μεταξύ των κατοικιών.

Εικόνα 26 Κατασκευή κατοικίας από απλά υλικά.

δ. Προτάσεις αναβάθμισης

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, καθώς διπλασιάστηκαν οι παράνομες κατασκευές, ο δήμος του Sao Paulo προσπάθησε να περιορίσει αυτή την τάση. Για περισσότερα από 20 χρόνια εξακολούθησε την τακτική της εκδίωξης που στην πραγματικότητα δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Έτσι, στις αρχές του 1990 έγινε μια προσπάθεια να βελτιωθεί η κοινωνική ευημερία, με κοινωνικές παροχές από το δήμο και εγκατάσταση των δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης. Το πρώτο σχέδιο ανάπτυξης των favelas στο Sao Paulo πραγματοποιήθηκε το 2000 με την ονομασία «Barrio Legal – Legal Neighbourhood Programme», με την Paraisópolis να είναι η πρώτη περιοχή που θα αναβαθμιζόταν. Η βασική μέριμνα του προγράμματος ήταν η διευθέτηση της ιδιοκτησίας της γης και ο καθορισμός των περιοχών ειδικής ανάπτυξης σύμφωνα με το πολεοδομικό σχέδιο της πόλης.

Από το 2006, το πρόγραμμα προσφέρει 2 εναλλακτικές λύσεις για την διευθέτηση του ζητήματος της ιδιοκτησίας. Η πρώτη είναι να παραχωρηθεί η γη στην κοινότητα αποφεύγοντας των φόρο ιδιοκτησία και σε αντάλλαγμα να δοθεί ένα πιστοποιητικό που θα επιτρέπει την χρήση της περιοχή. Στην δεύτερη περίπτωση, οι κάτοικοι πληρώνουν τον φόρο ιδιοκτησίας και λαμβάνουν ένα πιστοποιητικό που τους επιτρέπει να οικοδομήσουν στην περιοχή που τους ανήκει. Η δημοτικές αρχές σκοπεύουν να διευθετήσουν πάνω από 2.200 οικόπεδα 500 τετραγωνικών μέτρων. Επίσης, θα δημιουργούσαν την βάση για την αναβάθμιση και αντίστοιχων favelas, όπως η Heliópolis.

Σε πρώτη φάση, δημιουργήθηκαν χώροι υγιεινής και απομακρύνθηκαν οι κατοικίες που δεν ήταν ασφαλείς, δηλαδή κατοικίες που κινδύνευαν από κατάρρευση, πλημμύρες και κατολισθήσεις. Στη συνέχεια, ακολούθησαν βελτιώσεις σε πλακόστρωτους δρόμους, η εγκατάσταση παροχής ηλεκτρικού ρεύματος και συστήματος αποχέτευσης και η κατασκευή ενός γραμμικού πάρκου αναψυχής. Τέλος, κατασκευάστηκαν 2.500 μονάδες κατοίκησης που δόθηκαν για χρήση το 2008. Στα τέλη του 2008, κατασκευάστηκε ένα κέντρο εκπαίδευσης 10.000 τετραγωνικών μέτρων με την δυνατότητα να εξυπηρετεί 2.800

μαθητές. Διεθνείς φορείς, όπως το UN-HABITAT περιέγραψαν την αναβάθμιση σαν ένα «εξαιρετικό και απaráμιλλο παράδειγμα σε όλο τον κόσμο» και προβλέπουν την ανάπτυξη της περιοχής.¹

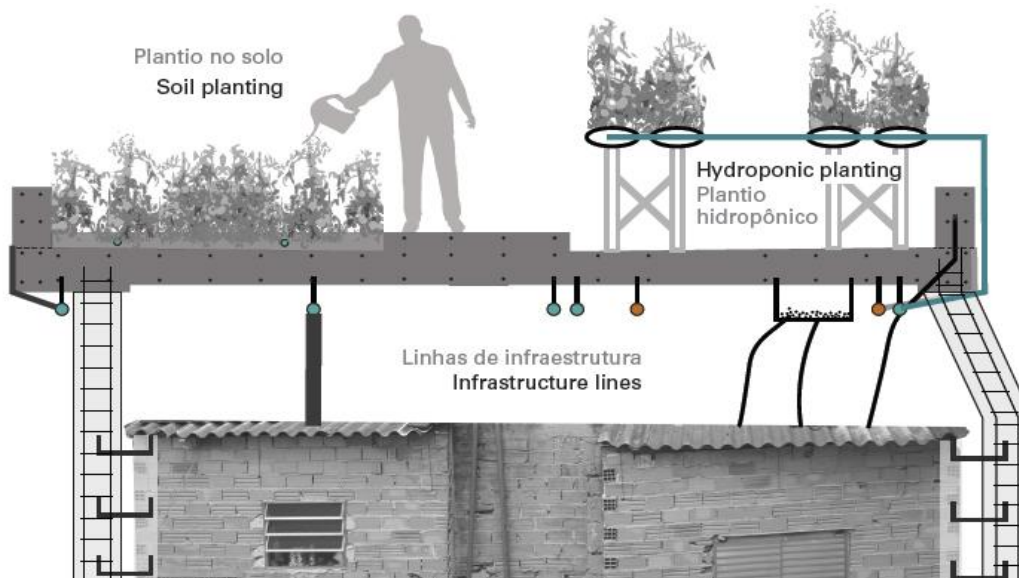
Παρά την προσπάθεια αναβάθμισης που πραγματοποιήθηκε, σύγχρονες μελέτες της Paraisópolis από το Columbia University δείχνουν ότι η κατάσταση δεν έχει βελτιωθεί και τόσο πολύ. Υπάρχουν περιοχές που ακόμα δεν έχουν επαρκές δίκτυο ύδρευσης, αποχέτευσης και δρόμων, ειδικά αυτές με το έντονο φυσικό ανάγλυφο. Το σύστημα συλλογής απορριμμάτων δεν καλύπτει στο σύνολο την περιοχή καθώς δεν μπορούν τα απορριμματοφόρα να φτάσουν σε όλες τις γειτονιές. Το 2010 στην ίδια μελέτη από το Columbia University παρουσιάστηκε μια σειρά από προτάσεις αναβάθμισης περιοχών slums στο Sao Paulo που δίνουν έμφαση στην ανακύκλωση του νερού και των απορριμμάτων και την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Συγκεκριμένα στην Paraisópolis, προτείνεται η εγκατάσταση μονάδων ανακύκλωσης σε κομβικά σημεία για την συλλογή των ανακυκλώσιμων σκουπιδιών και του νερού της βροχής. Σε κάθε κατοικία τοποθετείται ένα υπερυψωμένο επίπεδο πάνω από την κατοικία που χρησιμοποιείται σαν καλλιεργήσιμη έκταση και ταυτόχρονα προστατεύει την κατασκευή από το νερό της βροχής και προσφέρει οικονομική αυτοτέλεια σε κάθε νοικοκυριό. Προτείνεται επίσης η κατασκευή ενός πάρκου στο κέντρο της περιοχής. Σε αυτό θα μπορούν να καλλιεργούνται υδρόβια φυτά δίνοντας υπερτοπική σημασία στην περιοχή και ενισχύοντας την τοπική οικονομία. Η μορφή του διευκολύνει παράλληλα την σύνδεση του χαμηλού με το ψηλότερο σημείο της περιοχής.²

Εικόνα 27 Σκάλες για την σύνδεση των περιοχών με διαφορετικό υψόμετρο, (αναβάθμιση 2008).

¹ Oyebanji Oyeyinka, Eduardo Moreno, (2010), *Sao Paulo: A tale of two cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, σελ 120 – 121.

² Think Tank (επιμελητής), (2010), *São Paulo Architecture Experiment*, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 28 – 34.

Εικόνα 28 Η πρόταση του Columbia University για την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής της κάθε κατοικίας.

Εικόνα 29 Η πρόταση του Columbia University για την δημιουργία ενός πάρκου νερού.

4. CAPE TOWN

α. Σύντομο Ιστορικό

Το Cape Town είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη στην Νότια Αφρική και είναι η έδρα της κυβέρνησης της South Africa, καθώς στην πόλη βρίσκονται το Εθνικό Κοινοβούλιο και αρκετά κυβερνητικές υπηρεσίες. Η πόλη είναι διάσημη για το λιμάνι της καθώς και για την φυσική της τοποθεσία. Κοντά στην περιοχή βρίσκεται το πάρκο Cape Florist Region, το Table Mountain και το ακρωτήριο Cape Point, αξιοθέατα που προσελκύουν μεγάλο αριθμό τουριστών κάθε χρόνο. Η πόλη είχε αναπτυχθεί από το 1652 σαν σταθμός ανεφοδιασμού των Ολλανδικών πλοίων που πήγαιναν προς την Ινδία. Γρήγορα έγινε οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της περιοχής και μέχρι την ανάπτυξη του Johannesburg, ήταν η μεγαλύτερη πόλη στην Νότια Αφρική. Σήμερα, είναι η πιο πολυπολιτισμική πόλη στον κόσμο αποτελώντας έναν σημαντικό προορισμό μεταναστών.

β. Περιγραφή – Γενικά χαρακτηριστικά

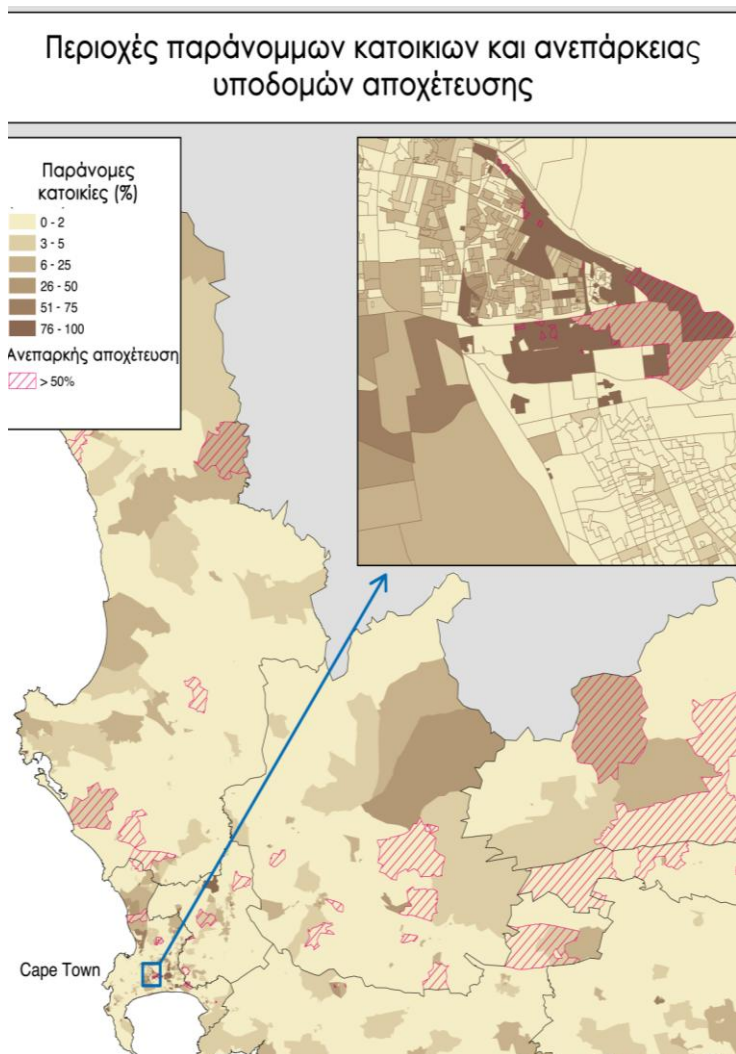
Η μητροπολιτική περιοχή καλύπτει 2.455 τετραγωνικά χιλιόμετρα και κατοικείται από 3,5 εκατομμύρια ανθρώπους με πυκνότητα 1.425 άτομα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Το κέντρο του Cape Town βρίσκεται στην βόρεια πλευρά της χερσονήσου στο υψίπεδο που δημιουργείται από το Cape Mountain.¹ Η πόλη διαθέτει μία μεγάλη ποικιλία προαστίων. Κάποια από αυτά είναι ακριβά προάστια και κάποια άλλα slums.

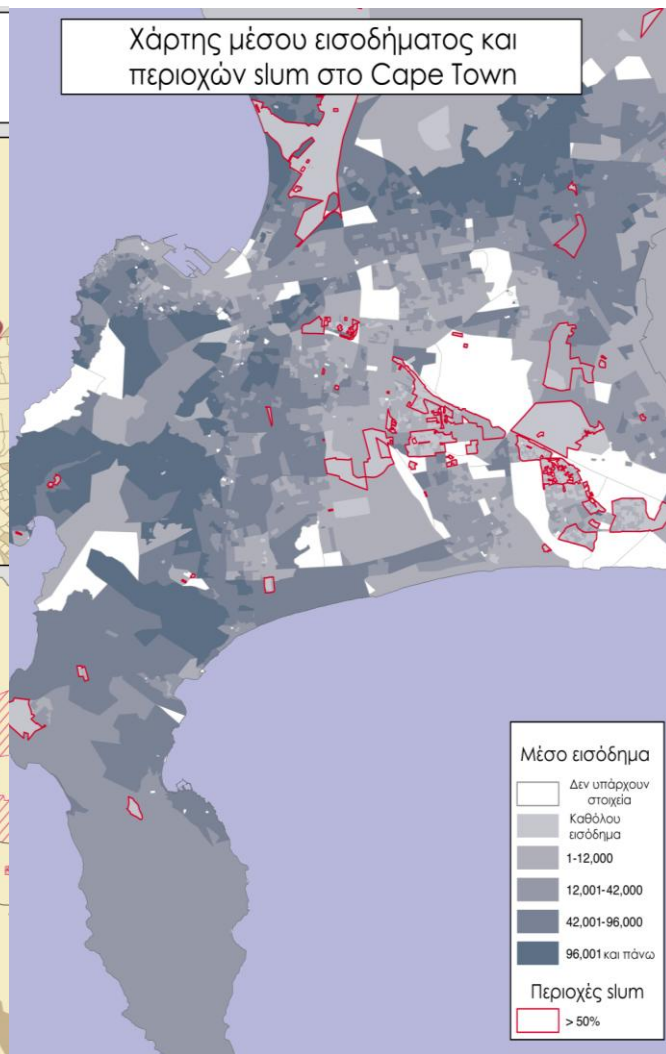
Εικόνα 30 Άποψη ενός slum στο Cape Town.

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/Cape_Town

Εικόνα 31 Χάρτης slums και ανεπαρκής αποχέτευσης στο Cape Town.

Εικόνα 32 Χάρτης περιοχών slums στο Cape Town.

γ. Παρατηρήσεις

Από τις Εικόνες 45 και 46 γίνεται αντιληπτό ότι οι περιοχές slums στο Cape Town είναι διάσπαρτες μέσα στον αστικό ιστό με τις περισσότερες και μεγαλύτερες να είναι απομακρυσμένα από το κέντρο της πόλης και να αναπτύσσονται στις περιιαστικές περιοχές. Ένα από αυτά είναι η περιοχή Dunoon, βρίσκεται στα βόρεια και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα παράνομα αστικά σύνολα μέσα του Cape Town. Κατοικείται από ομάδες μεταναστών από την Αγκολά και την Ναμίβια. Εξ αιτίας της διαφορετικών ομάδων που κατοικούν, συχνά δημιουργούνται εντάσεις και βίαιες συγκρούσεις μεταξύ τους, που προκαλούν φυσικές καταστροφές (φωτιές κλπ), τραυματισμούς και θανάτους κατοίκων.¹ Το slum ορίζεται από 2 αυτοκινητόδρομους που οδηγούν προς την πόλη. Την Dunoon περιβάλλει επίσης φράχτης, για την ασφάλεια των κατοίκων και τον περιορισμό της εξάπλωσης προς τις αγροτικές περιοχές. Στο εσωτερικό οι κυκλοφορίες εξυπηρετούνται από ένα δίκτυο δρόμων που έχουν κατασκευαστεί από τις κοινοτικές αρχές. Αυτοί ορίζουν γειτονιές, μέσα στις οποίες διατάσσονται οι κατασκευές καλύπτοντας όλο τον διαθέσιμο χώρο. Ο ελεύθερος χώρος μεταξύ των κατασκευών εξυπηρετεί τις μετακινήσεις μεταξύ των κατασκευών και αποτελεί τον ελάχιστο βιώσιμο χώρο καθώς χρησιμοποιείται σαν αυλή των κατοικιών. Οι κατοικίες είναι απλές ισόγειες κατασκευές, από κυματιστή λαμαρίνα, ξύλο και λάσπη, υλικά που συλλέγονται εύκολα από κάθε περιοχή. Τέλος, οι οικονομικές δραστηριότητες είναι περιορισμένες, στην περιοχή τα μαγαζάκια είναι ελάχιστα και κάποιοι κάτοικοι εργάζονται στις πολυτελείς κατοικίες γειτονικών περιοχών. Η πυκνότητα κατοίκησης είναι υψηλή και οι κατασκευές διατάσσονται πολύ κοντά η μία στην άλλη. Υπάρχουν κάποιοι ελεύθεροι χώροι για την

Εικόνα 33 Αεροφωτογραφία της Dunoon.

¹ www.milner-ton.info/nearbySuburbs/DuNoon/DuNoon.html

συνάθροιση του κοινού και είναι συνήθως περιοχές που δεν μπορούν να χτιστούν ή ανοιχτοί χώροι δημοσίων κτιρίων της περιοχής.

δ. Προτάσεις αναβάθμισης

Η πόλη του Cape Town έχει υιοθετήσει μια ενδιαφέρουσα πολιτική για την αντιμετώπιση των slums, ένα σύστημα που δίνει προτεραιότητα στις παροχές δικτύων και κατοικιών με βάση τις ανάγκες κάθε περιοχής. Οι κυβερνητικές αρχές έχουν συντάξει μία βάση δεδομένων με την οποία αξιολογούνται οι απαιτήσεις και αποφασίζεται η κατανομή των παροχών.¹ Το 2010 για την προετοιμασία της πόλης για το World Cup, έγινε εκκαθάριση πολλών slums, άνθρωποι εκδιώχθηκαν και οι κατοικίες τους καταστράφηκαν, ειδικά κοντά στην περιοχή που θα διεξάγονταν οι αγώνες. Αρκετά προάστια μετατράπηκαν από slum σε ανεπτυγμένες γειτονίες, αφήνοντας στον δρόμο μεγάλο αριθμό κατοίκων με την υπόσχεση της αντικατάστασης της κατοικίας τους που δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμα.²

Εικόνα 34 Κατοικία στην Dunoon.

¹ UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 208.

² www.crikey.com.au/2010/07/07/rundles-world-cup-cape-town-slums-a-long-way-from-mandelas-ideals/ και Prof. Dr. Herrle Peter, *Global Cities – Local Space: Urbanization trends and prospects (Lecture: Mega-Events and City Learning from Soccer World Cup 2010 in South Africa)*, Berlin University of Technology, Winter 2009/2010, Berlin.

5.MANILA

α. Σύντομο Ιστορικό

Η Manila είναι η πρωτεύουσα των Philippines. Βρίσκεται στην ανατολική ακτή της Manila Bay και μαζί με άλλες 5 πόλεις (Navotas, Caloocan, Quezon City, San Juan και Mandaluyong) συγκροτούν την μητροπολιτική περιοχή της Manila, την ονομαζόμενη Metro Manila. Διαθέτει πάνω από 1,5 εκατομμύρια κατοίκους και είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη στις Philippines μετά την Quezon City. Η κατοικημένη περιοχή καταλαμβάνει 38,55 τετραγωνικά χιλιόμετρα, κάνοντας την Manila την πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή του κόσμου. Η Metro Manila κατοικείται από 20 εκατομμύρια κατοίκους και συγκαταλέγεται στις Mega Cities. Χωρίζεται σε περισσότερες από 16 διοικητικές περιοχές, κάποιες από αυτές είναι πολυσύχναστα εμπορικά κέντρα και άλλες ιστορικά και πολιτιστικά τμήματα της πόλης συγκεντρώνοντας εκπαιδευτικά ιδρύματα, κυβερνητικά κτίρια και αθλητικές εγκαταστάσεις. Έτσι η πόλη είναι σημαντικό πολιτικό, εμπορικό, πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και θρησκευτικό κέντρο της χώρας.¹

β. Περιγραφή – Γενικά χαρακτηριστικά

Η πόλη είναι χτισμένη μεταξύ του Manila Bay και της λίμνης Luzon και ο ποταμός Pasig διατρέχει όλη την πόλη. Το έδαφος της πόλης έχει δημιουργηθεί από τις προσχώσεις του ποταμού και ο ανθρώπινος παράγοντας έχει αλλάξει σημαντικά την παραλιακή περιοχή προς το Manila Bay με εγγειοβελτιωτικά έργα και πολυάριθμες προκυμαίες κατασκευασμένες από την περίοδο της αμερικάνικης κατοχής. Η πόλη βρίσκεται σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με την θάλασσα και αυτό συνεπάγεται εκτεταμένες πλημύρες όταν ανεβαίνει η στάθμη των νερών, ιδιαίτερα στις περιοχές κατοίκησης κοντά στο ποτάμι.

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/Manila

Εικόνα 49 Manila και Metro Manila.

Εικόνα 50 Οι διοικητικές περιοχές της Metro Manila.

Ολόκληρη η μητροπολιτική περιοχή οργανώνεται σε πάνω από 890 γειτονίες, *baranggay* όπως ονομάζονται, και αποτελούν τα διοικητικά κύτταρα της πόλης. Η κάθε μία διαθέτει πρόεδρο και διωκτικές υπηρεσίες. Αυτές δημιουργούν 100 ζώνες οι οποίες αντίστοιχα οργανώνονται στα 16 διοικητικά προάστια της πόλης. Στην πόλη της Manila, καθώς ήταν ισπανική αποικία, υπήρχε διαχωρισμός των περιοχών κατοίκησης. Οι ντόπιο κατοικούσαν στην περιφερικές περιοχές της πόλης, αυτές που σήμερα ονομάζονται

Tondo, Sta Cruz, Quiapo και Sampaloc, οι Ευρωπαίοι κατοικούσαν στις κεντρικές περιοχές και άλλες εθνικότητες σε διαφορετικές κοινότητες. Για παράδειγμα, οι Κινέζοι κατοικούσαν στην περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως Binondo¹

Τα slums σήμερα είναι διεσπαρμένα μέσα στην πόλη και συγκροτούν πάνω από 500 κοινότητες και συναντώνται σε όλους τους δήμους της Manila. Συνολικά στεγάζουν 2,5 εκατομμύρια κατοίκους. Τέτοιες περιοχές εμφανίζονται συνήθως στα κενά οικόπεδα, ιδιωτικά ή δημόσια, κατά μήκος του ποταμού, κοντά στις χωματερές, κάτω από γέφυρες και έξω από βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Επίσης, εμφανίζονται και δίπλα σε ακριβές περιοχές κατοίκησης. Παράνομες εγκαταστάσεις κατοίκων συναντάμε σε όλα τα προάστια της πόλη, όπου υπάρχει διαθέσιμο κενό. Στην συγκεκριμένη περιοχή τα slums, εκτός από τις γενικές κατηγοριοποιήσεις κατατάσσονται και με βάση την μονιμότητά τους. Υπάρχουν προσωρινές κατασκευές από υλικά που συλλέγονται από τα σκουπίδια, ημι-μόνιμες κατασκευές και μόνιμες. Εκτός από τα γενικά χαρακτηριστικά των slums, στην Manila εμφανίζεται η παράνομη εγκατάσταση κατοίκων σε μολυσμένες περιοχές, γεγονός που κάνει την διαβίωσή τους πολύ επικίνδυνη. Τις περισσότερες φορές οι χωματερές αποτελούν και τον χώρο εργασίας τους καθώς συλλέγουν απορρίμματα, τα

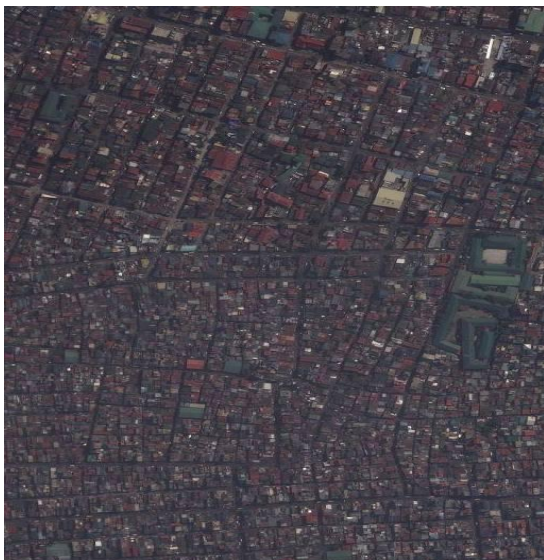
Εικόνα 35 Περιοχές slums που φράζουν τις ροές του νερού.

¹ en.wikipedia.org/wiki/Manila

ανακυκλώνουν και τα πουλούν (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΒΟΧ 4). Το 50 της εκατό των κατοίκων, παρόλα διαθέτει επίσημη δουλειά. Οι υπόλοιποι εργάζονται σαν υπηρετικό προσωπικό σε πλούσια σπίτια, οδηγοί τρίκυκλων, εργάτες στον κατασκευαστικό τομέα και μικροπωλητές.

γ. Προτάσεις αναβάθμισης

Τέλος, για την καταπολέμηση αυτού του φαινομένου, οι αρχές της πόλης έχουν υιοθετήσει μία σειρά από πολιτικές, για την πρόληψη και την εξάλειψη του. Από το 1986 απαγορεύεται, με νόμο, η παράνομη εγκατάσταση σε ιδιωτική και δημόσια γη. Για να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης στα ήδη υπάρχοντα slums, υπάρχουν προγράμματα για την οικονομική βοήθεια των κατοίκων, καθώς και σταδιακή απομάκρυνση τους από τα slums για να αναβαθμιστούν και να δοθούν πίσω για την κάλυψη των αναγκών.¹

Εικόνα 36 Αεροφωτογραφία της Tondo.

Εικόνα 37 Δημόσιος δρόμος στο Tondo, περιοχή slum στην Manila.

settlements 2003, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 215 – 216.

6.ΔΗΑΚΑ

α. Σύντομο Ιστορικό

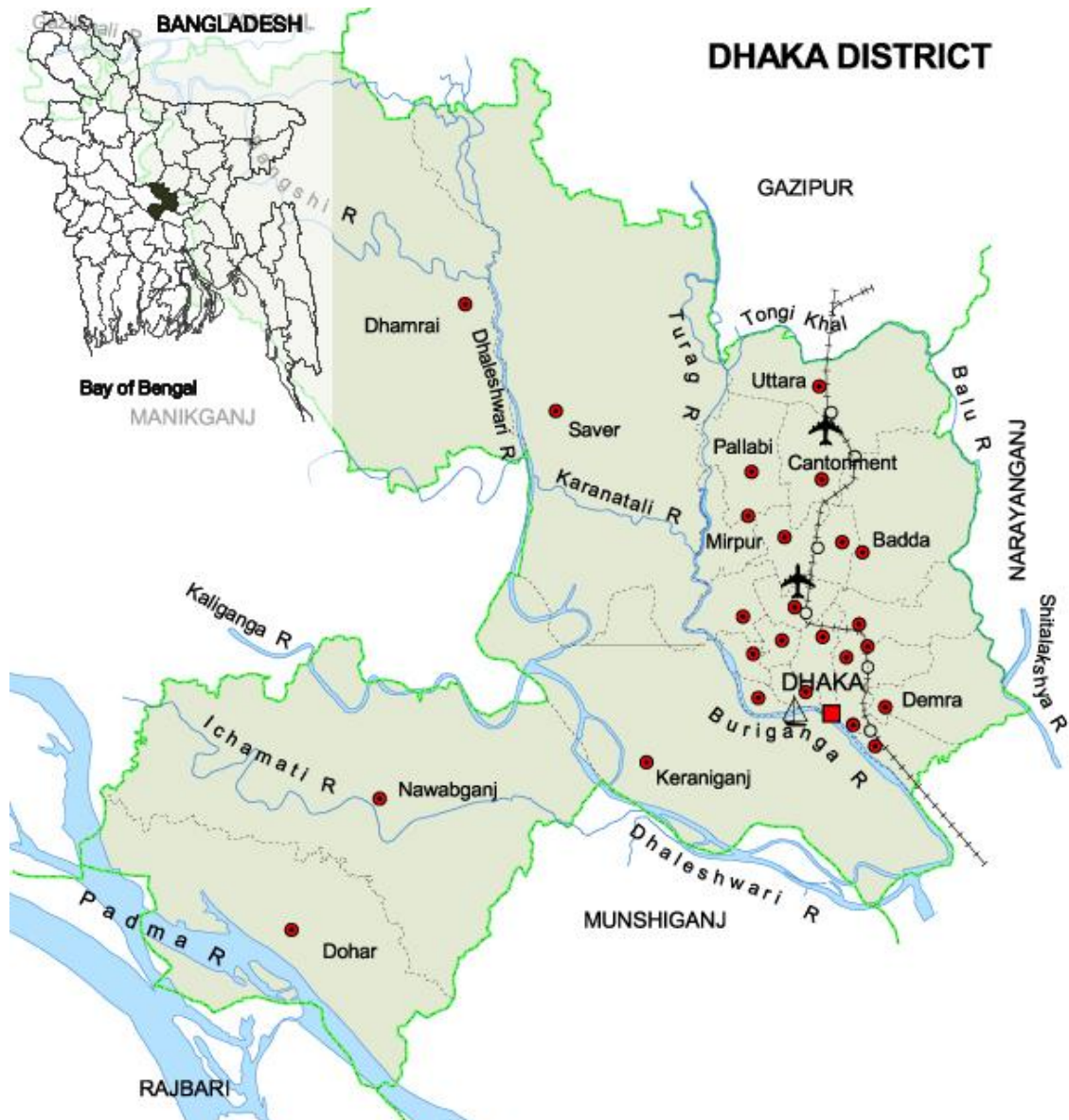
Η Dhaka είναι η πρωτεύουσα του Bangladesh και της επαρχίας της Dhaka. Συγκαταλέγεται στις Mega Cities του κόσμου και είναι η μεγαλύτερη πόλη της Νότιας Ασίας. Βρίσκεται στις όχθες του ποταμού Buriganga και η μητροπολιτική της περιοχή έχει 12 εκατομμύρια κατοίκους. Είναι μία από τις πιο πυκνοκατοικημένες πόλεις και η 9^η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη του κόσμου. Η Dhaka είναι γνωστή για την παραγωγή υφασμάτων muslin και για τα 400.000 κάρα που διατρέχουν τις περιοχές της κάθε μέρα. Σήμερα, είναι ένα από τα σημαντικότερα κέντρα πολιτισμού, εκπαίδευσης και επιχειρήσεων στην περιοχή. Η σύγχρονη πόλη έχει αναπτυχθεί τον 19^ο αιώνα υπό βρετανική κατοχή και έγινε η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη μετά την Calcutta. Μετά την απελευθέρωση από την Βρετανία το 1905 έγινε η πρωτεύουσα της Eastern Bengal and Assam (India, Pakistan και Bangladesh μαζί) και μετά την ανεξαρτητοποίηση της Ινδίας το 1947 η Dhaka έγινε η διοικητική πρωτεύουσα του Ανατολικού Pakistan. Το 1971 με την ανεξαρτητοποίηση του Bangladesh η πόλη αποτέλεσε την πρωτεύουσα του κράτους.

β. Περιγραφή – Γενικά χαρακτηριστικά

Η σύγχρονη πόλη είναι το πολιτικό, πολιτιστικό και οικονομικό κέντρο της χώρας. Αν και οι αστικές υποδομές είναι οι πιο ανεπτυγμένες στο Bangladesh, η Dhaka συγκεντρώνει μια σειρά από προβλήματα στον αστικό χώρο όπως, μόλυνση, συμφόρηση και έλλειψη υποδομών εξ αιτίας της γρήγορης αύξησης του πληθυσμού. Τις τελευταίες δεκαετίες, στην πόλη έχουν βελτιωθεί οι μεταφορές, οι επικοινωνίες και ο δημόσιος χώρος. Η πόλη αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης μεταναστών από όλη την χώρα, γεγονός που την έχει κάνει να αναπτύσσεται με πολύ γρήγορο ρυθμό.¹

---

¹ en.wikipedia.org/wiki/Dhaka

Εικόνα 38 Η πόλη της Dhaka.

Η Dhaka βρίσκεται στο κεντρικό Bangladesh, στις ανατολικές όχθες του δέλτα του Ganges και καλύπτει μια επιφάνεια 153 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Η πόλη χωρίζεται σε 8 κύρια προάστια και 16 βοηθητικά. Στο σύνολο της διαθέτει πάνω από 130 γειτονίες. Η τροπική βλάστηση και το υγρό έδαφος εξ αιτίας του χαμηλού υψόμετρου από το επίπεδο της θάλασσας, κάνουν τον χώρο της Dhaka επιρρεπές στις πλημμύρες κατά την περίοδο των μουσώνων.¹

γ. Παρατηρήσεις

Τα slums υπάρχουν στην πόλη της Dhaka για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά η γρήγορη ανάπτυξή τους πραγματοποιήθηκε μετά την απελευθέρωση του Bangladesh το 1974. Ο πληθυσμών των slums της μητροπολιτικής περιοχής της Dhaka το 1991 ήταν πάνω από 700.000 άτομα που κατοικούσαν σε 2156 παράνομες περιοχές. Το 1996, στην επόμενη καταμέτρηση, ο πληθυσμός των slums είχε φτάσει το 1,5 εκατομμύρια και είχε εξαπλωθεί σε 3 χιλιάδες γειτονίες.

Παρατηρούμε ότι μέσα στην πόλη υπάρχουν διάσπαρτες περιοχές slums, άλλες μεγάλες και άλλες μικρές. Οι πιο σημαντικές είναι τα slums κοντά στην περιοχή του αεροδρομίου Zia και αυτά κοντά στον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό Kamalapur Railway Station.

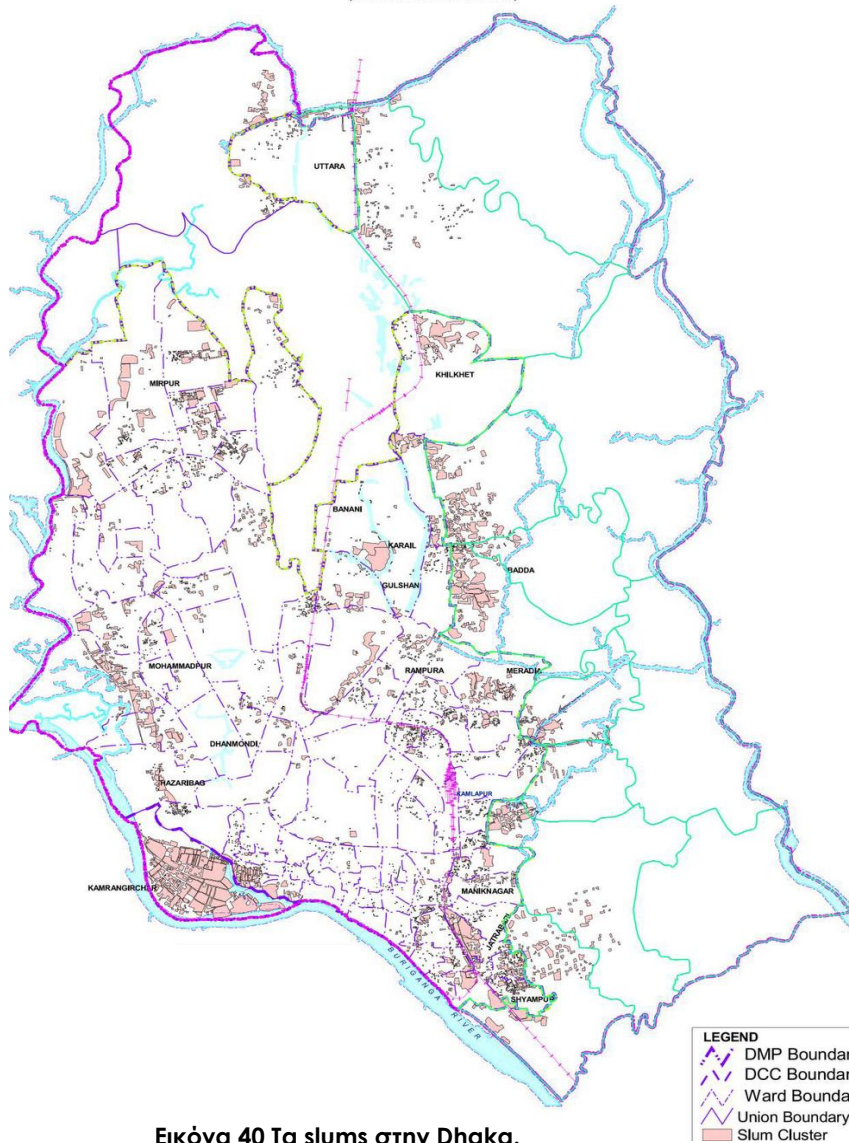

Εικόνα 39 Τα προάστια της Dhaka.

¹ en.wikipedia.org/wiki/Dhaka

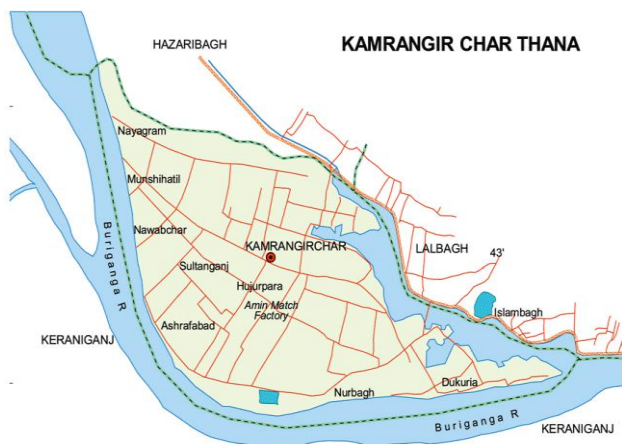

SLUMS OF BANGLADESH CITIES, 2005
Dhaka Metropolitan Area
 (DCC Plus Unions within DMA)

Εικόνα 40 Τα slums στην Dhaka.

Το μεγαλύτερο slum της πόλης είναι αυτό που βρίσκεται στην νοτιοδυτική πλευρά, στη όχθη του ποταμού. Καταλαμβάνει ένα ανεξάρτητο νησί στον ποταμό και συνδέεται με την πόλη με μια σειρά από γέφυρες. Σε αυτό κατοικούν 300.000 άνθρωποι. Στο εσωτερικό οι

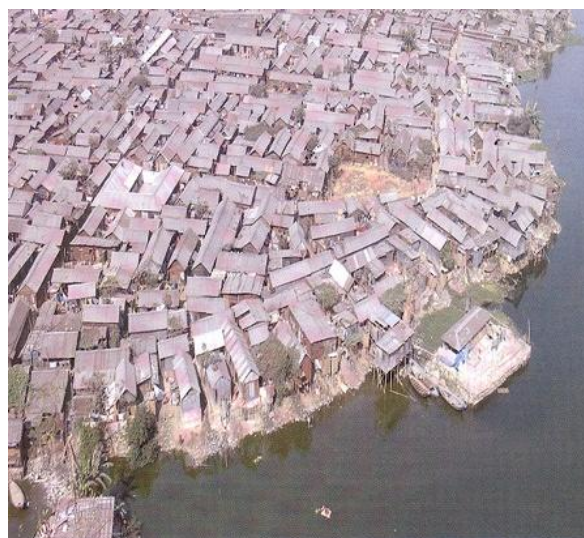

κατοικίες διατάσσονται κατά μήκος της ακτογραμμής, που αποτελεί και το όριο ανάπτυξης του slum. Καθώς αναπτύσσονται προς το εσωτερικό οι κατασκευές, διαμορφώνονται μονοπάτια που χωρίζουν τις γειτονιές μεταξύ τους. Στο εσωτερικό κάθε γειτονιάς ο ελεύθερος χώρος μεταξύ των κατασκευών εξυπηρετεί τις μετακινήσεις μεταξύ των κατοικιών και αποτελούν την αυλή των κατοικιών. Οι κατοικίες κατασκευάζονται με απλά υλικά, κυρίως ξύλα και κλαδιά τόσο για τους τοίχους όσο και για την στέγη.

Εικόνα 41 Το slum στην Kamrangir Char Thana.

Εικόνα 58 Αεροφωτογραφία της Kamrangir Char Thana.

Εικόνα 59 Το Kamrangir Char Thana

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Συγκριτική μελέτη των παραδειγμάτων

Έχοντας αναλύσει μια σειρά από παραδείγματα από διάφορες περιοχές του κόσμου, ανιχνεύσαμε την εσωτερική τους δομή, τις λειτουργίες και τις οικονομικές δραστηριότητες που διενεργούνται στο εσωτερικό τους και τον χαρακτήρα των κατασκευών. Σε αυτό το κεφάλαιο θα συγκρίνουμε τα παραδείγματα μεταξύ τους όσον αφορά τα γενικά χαρακτηριστικά, την θέση τους στην πόλη και πώς αυτή σχετίζεται με το καθεστώς της ιδιοποίησης της γης και τον πολεοδομικό σχεδιασμό της περιοχής. Στην συνέχεια θα συγκρίνουμε την εσωτερική τους δομή, τα όριά τους, τα δίκτυα, την πυκνότητα και τους ανοιχτούς χώρους (και σε σχέση με την γύρω περιοχή), τις κατασκευές και την οικονομική δραστηριότητα στο εσωτερικό τους. Τέλος, θα αξιολογηθούν οι προτάσεις αναβάθμισης που έχουν προταθεί για αυτές.

Εικόνα 42 Ένας από τους τοίχους που χωρίζει τις δυο πόλεις του Sao Paulo.

A) Γενικά χαρακτηριστικά

Η θέση μιας περιοχής slum έχει άμεση σχέση με την εμφάνισή του, το καθεστώς που επικρατεί στο εσωτερικό του και την ανάπτυξη του. Τα slums που βρίσκονται σε κεντρική περιοχή είναι τα πρώτα που δημιουργούνται και έχουν μεγαλύτερη ζήτηση από τα περιφερειακά. Οι κάτοικοι δεν χρειάζονται πολλά χρήματα για την καθημερινή μετακίνησή τους προς την κεντρική περιοχή της πόλης καθώς η απόσταση είναι πολύ μικρή και συνήθως γίνεται με τα πόδια ή με το ποδήλατο. Αντίθετα, σε περιπτώσεις περιφερικών slums, όπως το παράδειγμα της Paraisopolis, αναπτύσσονται μετά τον κορεσμό των κεντρικών περιοχών και μετά από κάποια ώθηση που θα δοθεί, είτε αυτή είναι εργασιακή προσφορά είτε φτηνότερα ενοίκια. Έτσι, αν μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η εμφάνιση των slums έγινε μία στιγμή στο χρόνο, οι ομάδες που αναζητούν περιοχή για να εγκατασταθούν σαν πρώτο κριτήριο θα έχουν την εγγύτητα στο χώρο εργασίας τους και μετά οτιδήποτε άλλο.

Επίσης σημαντικός παράγοντας που καθορίζει τα slums είναι το ιδιόμορφο καθεστώς ιδιοποίησης της γης και των κατασκευών. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων η γη που καταλαμβάνεται είναι δημόσια. Προοριζόταν για πάρκο, πλατεία ή χώρο ανάπτυξης κάποιου έργου. Στην περίπτωση αυτή η ανασφάλεια των κατοίκων έχει σχέση με την καταπάτηση της περιοχής. Σήμερα οι κάτοικοι των περιοχών προστατεύονται από νόμους του κράτους για την εξασφάλιση της παραμονής τους, όπως στην Ινδία, και από την δράση διεθνών φορέων όπως το UN-HABITAT. Η περίπτωση της καταπάτησης ιδιωτικής γης είναι λίγο πιο περίπλοκη. Συχνά δεν πρόκειται για καταπάτηση χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη, αλλά για παράνομη υποδιαίρεση και πώληση τμημάτων της περιοχής σε χαμηλού εισοδήματος άτομα, ή την υπενοικίασή τους σε αυτούς. Αυτή η περίπτωση στην πραγματικότητα προσφέρει μεγαλύτερη ανασφάλεια καθώς οι κάτοικοι αναγκάζονται να πληρώνουν για την παραμονή τους χωρίς να τους εγγυάται κανείς ότι θα μείνουν. Τέλος και στις 2 περιπτώσεις αυτές οι περιοχές ελέγχονται από απατεώνες (gangsters) που με την ανοχή των αρχών εκμεταλλεύονται την ανάγκη των χαμηλής κοινωνικής τάξης ανθρώπων για κατοικία. Τα ενοίκια είναι σε χαμηλή τιμή για την

οικονομική κατάσταση των κατοίκων και για τα επίπεδα ενοικίων στις γειτονικές περιοχές. Αυτή η οικονομική δραστηριότητα αποτελεί ένα ολοκληρωμένο κύκλωμα που αναπτύσσεται σε περιοχές slums φέρει μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την ανασφάλεια των κατοίκων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι στην Kibera οι κάτοικοι κατασκευάζουν περιφράξεις για να προστατεύσουν την κατοικία τους και τον γύρω χώρο από τις παράνομες ενέργειες που διεξάγονται τις βραδινές ώρες.

Τέλος, ο πολεοδομικός και χωροταξικός σχεδιασμός της πόλης καθορίζει την εμφάνιση και την ανάπτυξη των slums. Οι πολιτικές που έχουν ακολουθηθεί για χρόνια οδήγησαν στην δημιουργία ανισόμετρων περιοχών μέσα στην ίδια πόλη, καθώς οι παροχές δεν εγκαθίστανται σε όλες τις περιοχές με την ίδια ταχύτητα. Στην Kibera, για παράδειγμα, το καθεστώς των φυλετικών διαχωρισμών της περιόδου της Βρετανικής κατοχής, δημιούργησε τις πρώτες περιοχές με χαρακτηριστικά slum. Στην Mumbai, η περιοχή της Dharavi αρχικά ήταν μία περιοχή οργανωμένων συγκροτημάτων κατοίκησης για τους εργαζόμενους. Η εισροή μεγάλου αριθμού κατοίκων στα συγκροτήματα και η αμέλεια συντήρησης οδήγησε στο να γίνει η περιοχή slum. Στο Sao Paulo, οι περισσότερες favelas βρίσκονται στην περιφέρεια της πόλης και ελάχιστες είναι αυτές στο κέντρο. Αυτό προέκυψε καθώς υπήρχε ολοκληρωμένο σχέδιο ανάπτυξης των κεντρικών περιοχών, αγνοώντας πάντα την περιφέρεια. Από όλες τις περιπτώσεις προκύπτει ότι σημαντικό κομμάτι της ευθύνης για τέτοια φαινόμενα αποδίδεται στις τακτικές των κοινοτικών αρχών.

B) Παρατηρήσεις

Τα περιβάλλοντα στα οποία δημιουργούνται τα slums, ακόμα και στην ίδια πόλη συχνά διαφέρουν, και σχετίζονται με τα γενικά χαρακτηριστικά της πόλης, όπως ο πολεοδομικός σχεδιασμός και η νομοθεσία της ιδιοκτησίας, και την θέση της περιοχής μέσα στην πόλη. Παρόλα αυτά διαθέτουν μια σειρά από χαρακτηριστικά που τα συναντάμε σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις.

Αρχικά, κάθε περιοχή slum έχει σαφή όρια, που καθορίζουν την χωρική της εξάπλωση και τον χώρο που διαθέτει για να στεγάσει τους κατοίκους της. Αυτά τα όρια μπορεί να είναι φυσικά ή τεχνητά. Το λογικό θα ήταν τα όρια της περιοχής να προϋπήρχαν από την εμφάνιση του «υποβαθμισμένου» χαρακτήρα της περιοχής. Τέτοια όρια είναι τα φυσικό ανάγλυφο της περιοχής, το οδικό δίκτυο και πιθανά άλλα δίκτυα, όπως σιδηροδρομικές γραμμές, όπως συμβαίνει στην Kibera και στην Dharani. Επιπλέον, με την ανάπτυξη μία περιοχής slum οι γειτονικές περιοχές αναπτύσσουν απομονωτικές συμπεριφορές και κατασκευάζουν τοίχους και φράχτες για να προστατευτούν από την εξάπλωση του slum, την συναναστροφή με τους κατοίκους του και την οπτική επαφή με τα άσχημο αστικό περιβάλλον. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η συμπεριφορά των κατοίκων είναι το όριο που διαχωρίζει το slum. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους ορίων βρίσκουμε στην Paraisópolis και γενικά στις favelas στο Sao Paulo, οι οποίες περιβάλλονται από τοίχο που προστατεύει την περιοχή των ακριβών κατοικιών και αποτελεί το μοναδικό όριο που δεσμεύει την εξάπλωση του slum. Αντίστοιχοι τοίχοι και φράχτες συναντώνται και στα slums που περιορίζονται από φυσικά όρια και τα δίκτυα της πόλης (δρόμοι και σιδηροδρομικές γραμμές) με την διαφορά ότι κατασκευάζονται από τους κατοίκους για να προστατευτούν από φυσικές καταστροφές και εγκληματικές ενέργειες. Επομένως, στο σύνολο τους οι περιοχές slums είναι διαχωρισμένες από την υπόλοιπη πόλη και λειτουργούν σαν εσωστρεφείς δομές που διαχωρίζονται από τον αστικό ιστό με όρια που μπορεί να τους έχουν επιβληθεί για λόγους απομόνωσης.

Εσωτερικά, τα slums εξυπηρετούνται από ένα δίκτυο δρόμο αντίστοιχο με οποιασδήποτε άλλης περιοχής της πόλης. Διαθέτουν 3 κατηγορίες δρόμων: τους δρόμους με υπερτοπικό χαρακτήρα, τους κύριους δρόμους της περιοχής και τα μονοπάτια – στενά δρομάκια μεταξύ των κατασκευών. Σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει ένα κύριο δίκτυο που αναλαμβάνει να συνδέει την περιοχή με άλλες περιοχές της πόλης και κυρίως με το κέντρο της πόλης. Αυτό συχνά γίνεται μέσω ενός μεγάλου δρόμου ή λεωφόρου που βρίσκεται στην περιοχή. Σπάνια τον ρόλο του δρόμου υποτροπικού χαρακτήρα αναλαμβάνει κάποιο άλλο δίκτυο και όχι το οδικό δίκτυο της περιοχής. Στην Kibera, ο

βασικός δρόμος που οδηγεί στο κέντρο είναι η σιδηροδρομική γραμμή και όχι οι δρόμοι των γύρω περιοχών. Το δεύτερο επίπεδο δρόμων είναι αυτό που συνδέει τις γειτονίες μεταξύ τους μέσα στο slum και συγκεντρώνει την πλειοψηφία των εμπορικών δραστηριοτήτων. Μπορεί να είναι δρόμος κατασκευασμένος από τους κατοίκους, αν η περιοχή ήταν τελείως αδιαμόρφωτη όταν εγκαταστάθηκαν, ή να προϋπήρχαν της δημιουργία του slum, στην περίπτωση που η περιοχή διαθέτει πολεοδομικό σχεδιασμό. Το τρίτο και τελευταίο επίπεδο δρόμων είναι αυτό που εξυπηρετεί τις μετακινήσεις από και προς τις κατοικίες και είναι μονοπάτια στον ελεύθερο χώρο μεταξύ των κατασκευών. Αυτός ο χώρος χρησιμοποιείται και σαν υπαίθριος χώρος των κατοικιών, στον οποίο περνούν αρκετές ώρες την ημέρα, καθώς μαγειρεύουν, πλένουν, κάθονται, τα παιδιά παίζουν, χρησιμοποιείται για παρκάρισμα τροχοφόρων και αποτελεί την αυλή της κατοικίας.

Σημαντικό στοιχείο που κάνει τα slums να ξεχωρίζουν από τις υπόλοιπες περιοχές μίας πόλης είναι η υψηλή πυκνότητα κατοίκησης. Αυτό αποτελεί και το στοιχείο που βοηθάει στην ανίχνευση τους από αεροφωτογραφίες (Παράρτημα ΒΟΧ 3). Τα slums διαθέτουν τουλάχιστον διπλάσια πυκνότητα από αυτή των γύρω περιοχών τους, έχουν υψηλή συγκέντρωση κατασκευών και οι ελεύθεροι χώροι είναι περιορισμένοι. Οι κατασκευές διατάσσονται με τέτοιο τρόπο που να αφήνεται ελάχιστος ακάλυπτος χώρος για μετακινήσεις, ενώ σε πολύ συγκεκριμένα σημεία βρίσκουμε κάποιο αστικό κενό. Αυτό συχνά αποτελεί τον χώρο εκτόνωσης του κοινού για δημόσια κτήρια, όπως θρησκευτικοί χώροι, σχολεία, ιατρεία και εμπορικά καταστήματα, και προστατεύεται από την εξάπλωση των κατοικιών με εσωτερικούς φράχτες. Οι πράσινοι χώροι είναι σπάνιοι τόσο σε περιοχές που η βλάστηση δεν είναι έντονη, όπως το Nairobi, όσο και στις άλλες περιοχές, αν και είναι απαραίτητη για να είναι ένα περιβάλλον υγιές.

Απομονωμένη καθώς είναι μια περιοχή slum οργανώνεται εσωτερικά για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες των κατοίκων της. Μεγάλη μερίδα ανθρώπων εργάζεται έξω από την περιοχή, αλλά οι υπόλοιποι διατηρούν μία ποικιλία από καταστήματα και εμπορικές δραστηριότητες στο εσωτερικό της. Τα περισσότερα καταστήματα διατάσσονται κατά

μήκος των δρόμων δευτέρου επιπέδου και δημιουργούν ισχυρές γραμμικές αναπτύξεις. Μέσα στις εμπορικές δραστηριότητες συναντάμε εμπορικά καταστήματα, χώρους ψυχαγωγίας, βιοτεχνίες και μια ποικιλία από υπαίθριες αγορές. Κάποια από αυτά τα καταστήματα και της αγορές έχουν μεγάλη φήμη, ανταγωνιστικές τιμές και ποιότητα στα προϊόντα τους, που αποκτούν υπεττοπικό χαρακτήρα, καθώς προσελκύουν πελάτες και από τις γύρω περιοχές. Η οικονομική αυτοτέλεια των περιοχών είναι σημαντική για την αυτάρκειά τους και για την διατήρηση της ζωντάνιας και της εσωτερικής λειτουργίας τους. Ταυτόχρονα, σε συνδυασμό με την οικονομική οργάνωση, παρατηρούμε και μία κοινωνική οργάνωση. Όλες οι περιοχές, διαιρούνται εσωτερικά σε γειτονιές, άλλες βασισμένες σε θρησκευτικούς διαχωρισμούς (Dharani) και άλλες με χωροταξικά κριτήρια. Η κοινωνική οργάνωση είναι πολύ σημαντική καθώς δημιουργεί εσωτερική ενότητα. Μπορεί να οργανώσει τους κατοίκους στο να διεκδικήσουν την παραμονή τους στην περιοχή, να αντισταθούν στην τυχόν βίαιες απομάκρυνσης και να οργανώσουν την αναβάθμιση της περιοχής.

Τέλος, οι μονάδες κατοίκησης είναι μικρές κατασκευές από φτηνά υλικά, που μπορούν να βρουν οι κάτοικοι στην περιοχή και ξέρουν να τα χρησιμοποιούν. Δεν χρησιμοποιούνται υλικά όπως μπετόν και μεταλλικά στοιχεία, με εξαίρεση την στέγη από σιδερένια κυματοειδής λαμαρίνα. Συχνά χρησιμοποιείται για τους τοίχους λάσπη, που δεν προστατεύει την κατοικία από πλημύρες. Εσωτερικά, οι κατασκευές στην κάτοψή τους διαμορφώνονται με απλό τρόπο, σπάνια χωρίζονται με υποδιαιρέσεις, και αυτό γίνεται για να διαχωριστούν οι χώροι υγιεινής και η κουζίνα από τον υπόλοιπο χώρο. Σε περίπτωση που κατοικούν κάτω από την ίδια στέγη μεγάλες οικογένειες, τα σπίτια δημιουργούνται με το συνδυασμό 2 ή περισσότερων μονάδων. Στο εσωτερικό της κατοικίας δεν υπάρχει ιδιωτικότητα, όλα τα μέλη της οικογένειας βρίσκονται στον ίδιο χώρο. Όταν η κατοικία αναπτύσσεται σε ύψος, έχουμε κατακόρυφη διάταξη της ιδιωτικότητας. Στο ισόγειο πάντα βρίσκονται οι εμπορικές χρήσεις, η βιοτεχνία και το εμπορικό κατάστημα και αποτελεί έναν ημί δημόσιο χώρο. Καθώς ανεβαίνουμε σε ύψος

οι χώροι γίνονται όλο και πιο ιδιωτικοί, και βρίσκουμε τους χώρους διαβίωσης της οικογένειας.

Γ) Προτάσεις αναβάθμισης

Παρατηρώντας και συγκρίνοντας τις προτάσεις για την αναβάθμιση των περιοχών slum, βλέπουμε μία προσπάθεια των δημοτικών αρχών σε συνδυασμό με οργανισμούς όπως ο UN-HABITAT, για την βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Σε αυτές τις περιπτώσεις δίνεται έμφαση στην αντικατάσταση των κατοικιών, στην βελτίωση του αστικού χώρου και στην αναβάθμιση των παροχών ύδρευσης και αποχέτευσης. Όλα τα προγράμματα βελτίωσης των slums περιορίζονται στα φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής και όχι στην οικονομική και κοινωνική αναβάθμισή της. Σε αυτή την περίπτωση το πρόβλημα είναι ότι αν οι βελτιωμένες κατοικίες δεν συντηρούνται σωστά και οι ίδιοι οι κάτοικοι δεν προσπαθούν για την διατήρηση του αστικού περιβάλλοντος, σε σύντομο χρονικό διάστημα, θα επανέλθει στην κατάσταση slum. Επομένως, θα ήταν πιο σημαντικό να οργανωθούν οι κάτοικοι, να ενημερωθούν και να πειστούν για την σημασία της δικιάς τους προσπάθειας στην βελτίωση του αστικού τους περιβάλλοντος. Επίσης, σημαντικό στοιχείο για την αναβάθμιση μιας περιοχής slum είναι η ένταξη της στην πόλη. Αυτό θα βοηθήσει στην καλύτερη λειτουργία εσωτερικά της περιοχή, και θα την κάνει μία ουσιαστική δομή της πόλης. Οι εμπορικές δραστηριότητες θα γίνουν το σημαντικό στοιχείο της για την προσέλκυση κόσμου και οι κάτοικοι θα αποκτούσαν μια καλύτερη οικονομική αυτοτέλεια. Τέτοιες προτάσεις έχουν γίνει από ερευνητικές ομάδες διαφόρων πανεπιστημίων, και είχαν στόχο να κρίνουν τις στρατηγικές των εκάστοτε δημοτικών αρχών και να προτείνουν μια βιώσιμη ανάπτυξη. Σε κάθε περίπτωση, το σπάσιμο των ορίων των περιοχών slums είναι από τα πρώτα μελήματα του σχεδιασμού, σε συνδυασμό με άλλες αλλαγές για την ένταξη στην πόλη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την μελέτη των παραδειγμάτων και την σύγκριση τους, συμπεραίνουμε μία σειρά από στοιχεία που είναι κοινά στους αστικούς χώρους των slums και επιβεβαιώνουν ότι είναι δομές της πόλης. Η μελέτη και η σύγκριση των προτάσεων αναβάθμισης, μας δίνει πληροφορίες για τα αίτια που αυτές οι δομές δεν έχουν ενταχθεί ακόμα στην ζωή της πόλης, καθώς στον αστικό ιστό κάνουν έντονη της παρουσία τους.

Εικόνα 43 Εμπορικός δρόμος στην Kibera.

Συμπεράσματα

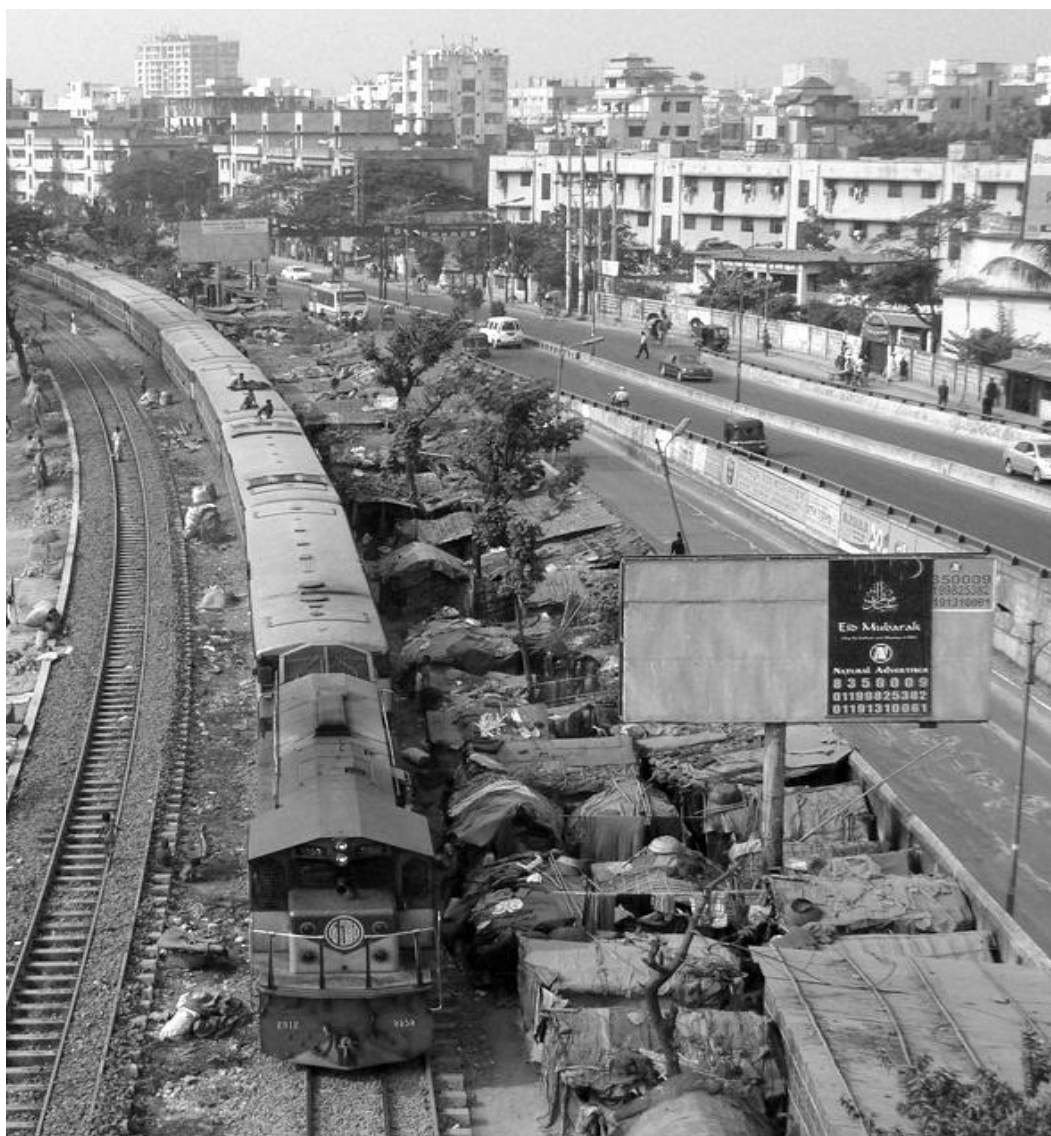
Μέσα από την αναλυτική μελέτη των παραδειγμάτων στις πόλεις Nairobi, Mumbai, Sao Paulo, Cape Town, Manila και Dhaka, παρατηρήσαμε πως κάθε περιοχή slum βρίσκεται σε διαφορετική θέση μέσα στην πόλη και οι συνθήκες δημιουργίας τους ποικίλουν. Αυτό σχετίζεται με τους κενούς χώρους που αφήνει κάθε πόλη, την αστική της ανάπτυξη και τον πολεοδομικό σχεδιασμό που έχει υιοθετήσει. Σαν κοινό στοιχείο παρατηρούμε την αστική τους δομή και την απομόνωση τους από την πόλη.

Η δομή κάθε περιοχής slum συνδυάζει όλα τα φυσικά στοιχεία μιας προαστιακής περιοχής. Οριοθετείται με ξεκάθαρο τρόπο και ξεχωρίζει χωρικά από τις άλλες περιοχές, με φυσικά και γεωμορφολογικά κριτήρια. Διαθέτει ένα κατηγοριοποιημένο οδικό δίκτυο από δρόμους και μονοπάτια για την εξυπηρέτηση των μετακινήσεων των κατοίκων στο εσωτερικό και προς τις άλλες περιοχές της πόλης. Η πυκνότητα κατοίκησης σε περιοχές slums είναι πάρα πολύ υψηλή, οι κατασκευές τοποθετούνται η μία δίπλα στην άλλη καλύπτοντας τον ελεύθερο χώρο με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, αφήνοντας ελάχιστες περιοχές ακάλυπτες. Έτσι, οι ανοιχτοί χώροι είναι ελάχιστοι, προστατεύονται από την εξάπλωση των κατοικιών και εξυπηρετούν δημόσιες λειτουργίες. Εσωτερικά, οι περιοχές παρουσιάζουν μια οικονομική οργάνωση αντίστοιχη με άλλες περιοχές της πόλης, διαθέτει μια τεράστια ποικιλία καταστημάτων, εμπορικά, ψυχαγωγικά και βιοτεχνικά, που δίνουν στην περιοχή οικονομική αυτοτέλεια και εσωτερική εμπορική δραστηριότητα. Τέλος, η κατασκευή των κατοικιών γίνεται από απλά υλικά, εύκολο να χρησιμοποιηθούν από τους κατοίκους και συχνά συλλέγονται από το γειτονικό περιβάλλον. Διαθέτουν απλή κάτοψη, έναν ενιαίο χώρο διαβίωσης της οικογένειας και η κουζίνα και οι χώροι υγιεινής σπάνια χωρίζονται. Στην περίπτωση της κατοικίας με κατάστημα, αυτή μπορεί να είναι διώροφη ή ισόγεια, οι εμπορικοί χώροι βρίσκονται προς τον δρόμο και όσο πάμε στο εσωτερικό βρισκόμαστε στους πιο ιδιωτικούς.

Τα προβλήματα που προκύπτουν από την ανάλυση των παραδειγμάτων και την προσπάθεια επίλυσής τους, κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: τα προβλήματα των

χαρακτηριστικών του χώρου και το πρόβλημα την κοινωνικής οργάνωσης και ένταξης στην πόλη. Η πρώτη κατηγορία εμπεριέχει τα φυσικά χαρακτηριστικά των κατασκευών και του χώρου που τις περιβάλλει. Είναι σημαντικά στοιχεία για την καλή διαβίωση σε τέτοιες περιοχές, αλλά δεν εξασφαλίζουν ταυτόχρονα την διατήρηση της ποιότητας. Τέτοιες προτάσεις αναβάθμισης είναι οι περισσότερες που έχουν προταθεί και πραγματοποιούνται αυτή τη στιγμή. Αυτό δεν σημαίνει ότι τέτοιου είδους αναβάθμιση δεν χρειάζεται ή δεν συμβάλει στην βελτίωση της ζωής τους. Αλλά χωρίς την ενημέρωση των κατοίκων για το πώς θα οργανωθούν για να φροντίζουν οι ίδιοι το χώρο τους και να τον βελτιώνουν αναβαθμίζοντας τις παροχές ύδρευσης, αποχέτευσης και ηλεκτρικού ρεύματος. Παραδείγματα προτάσεων που βασίζονται στον συμμετοχικό σχεδιασμό και την ενημέρωση των κατοίκων, σκοπεύουν στην διατήρηση της καλής κατάστασης και την καλύτερη ένταξη του slum στην πόλη. Επομένως, η λύση βρίσκεται στην ένταξη στην πόλη, στην διατήρηση της ποιότητας από τους κατοίκους και σε μικρότερο βαθμό στην δημιουργία συγκροτημάτων κατοικιών που θα δοθούν στους κατοίκους για να αφεθούν στην μοίρα τους και να επανέλθουν στην αρχική κατάσταση τους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 44 Περιοχή slum στην Dhaka.

BOX 1: ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΑΝΕΚΤΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ¹

Πρόσβαση σε καθαρό νερό:

Ένα σπίτι (νοικοκυριό) θεωρείται ότι έχει πρόσβαση σε πρόσημο νερό, αν διαθέτει επαρκή ποσότητα νερού (20 λίτρα/άτομο/μέρα) για οικογενειακή χρήση, σε οικονομικά προσιτή τιμή (λιγότερο από 10% του συνολικού εισοδήματος του νοικοκυριού), διαθέσιμο στα μέλη της οικογένειας χωρίς υπερβολικά μεγάλη προσπάθεια (λιγότερο από μία ώρα την ημέρα για την ελάχιστη απαραίτητη ποσότητα) ειδικά για γυναίκες και παιδιά.

- Σύνδεση σωληνώσεων στο σπίτι ή στο οικόπεδο.
- Δημόσια βρύση που εξυπηρετεί λιγότερα από 5 νοικοκυριά.
- Γεώτρηση
- Καλά προστατευμένο σκάψιμο
- Καλά προστατευμένη πηγή
- Διαλογή βρόχινου νερού

Πρόσβαση σε δίκτυο αποχέτευσης:

Ένα νοικοκυριό θεωρείται ότι έχει πρόσβαση σε παροχές υγιεινής, αν το δίκτυο αποχέτευσης, είτε σε μορφή προσωπικής τουαλέτας είτε δημόσιας που την μοιράζονται λογικός αριθμός ανθρώπων, είναι διαθέσιμα σε όλα τα μέλη του.

---

¹ Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 19.

- Απευθείας σύνδεση με δημόσιο αποχετευτικό δίκτυο.
- Απευθείας σύνδεση με σηπτικό βόθρο.
- Τουαλέτα που ξεπλένεται με τρεχούμενο νερό.
- Αεριζόμενες τουαλέτες.

Επαρκής περιοχή διαβίωσης, όχι συνωστισμένη:

Μία μονάδα κατοικίας θεωρείται ότι παρέχει ικανοποιητικό χώρο διαβίωσης για τα μέλη του νοικοκυριού, αν υπάρχουν λιγότερα από 3 άτομα ανά κατοικήσιμο δωμάτιο. Πρόσθετοι δείκτες υπερβολικής συγκέντρωσης ατόμων είναι: **δείκτες σε επίπεδο περιοχής** όπως μέσος όρος χώρου διαβίωσης μέσα στο σπίτι ανά άτομο ή ο αριθμός των νοικοκυριών ανά περιοχή και **δείκτες σε επίπεδο μονάδας κατοίκησης** όπως ο αριθμός των ατόμων ανά κρεβάτι ή ο αριθμός των παιδιών κάτω των 5 ανά δωμάτιο. Ωστόσο, ο αριθμός των ατόμων ανά δωμάτιο φάνηκε να συσχετίζεται με κινδύνους για την υγεία και πιο συχνά συλλέγονται μέσω των ερευνών στα νοικοκυριά.

- Λιγότεροι από 3 άτομα ανά δωμάτιο (τουλάχιστον 4 τετραγωνικά μέτρα).

Κατασκευαστική ποιότητα/ διάρκεια της κατοικίας:

Ένα σπίτι θεωρείται ότι διαρκεί, αν είναι χτισμένο σε μία μη επικίνδυνη περιοχή, έχει κατασκευαστική μονιμότητα και είναι ικανό να προστατεύει τους κατοίκους του από τις ακραίες κλιματικές συνθήκες όπως βροχή, ζέστη, κρύο και υγρασία.

- Μονιμότητα της κατασκευής.
- Μόνιμα υλικά για τους τοίχους, τη σκεπή και το δάπεδο.
- Συμμόρφωση με τους οικοδομικούς κανονισμούς.

- Το σπίτι δεν είναι ερειπωμένο.
- Το σπίτι δεν χρειάζεται βασικές επιδιορθώσεις.
- Θέση του σπιτιού.
- Το σπίτι να μην είναι κατασκευασμένο κοντά σε τοξικά απόβλητα.
- Το σπίτι να μην είναι κατασκευασμένο σε περιοχή υπερχείλισης ποταμού.
- Το σπίτι να μην είναι κατασκευασμένο σε απότομη πλαγιά.
- Το σπίτι να μην είναι κατασκευασμένο σε επικίνδυνο πέρασμα (σιδηροδρομική γραμμή, αυτοκινητόδρομο, αεροδρόμιο, γραμμές μεταφοράς ρεύματος).

Ασφάλεια διαβίωσης:

Ασφάλεια διαβίωσης είναι το δικαίωμα του κάθε ατόμου μεμονωμένα και της κάθε ομάδας ατόμων στην προστασία από το Κράτος ενάντια στην αυθαίρετη παράνομη έξωση.

- Αποδεικτικά στοιχεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την τεκμηρίωση της ενοικίασης.
- Προστασία από βίαιες εξώσεις.

BOX 2: Το αστικό περιβάλλον επηρεάζει την συναισθηματική ευεξία?¹

---

¹ UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 128.

Τον τελευταίο καιρό γίνονται έρευνες για να ανακαλυφθεί η σχέση μεταξύ του δομημένου περιβάλλοντος και της πυκνότητάς του με την ψυχική ισορροπία των κατοίκων. Η Επιτροπή για του Κοινωνικούς Παράγοντες που επηρεάζουν την Υγεία της Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO) έχει διαπιστώσει ότι ένας από αυτούς τους παράγοντες είναι και το αστικό περιβάλλον. Είναι ένας παράγοντας που μπορεί να μεγεθύνει ή να μειώσει μια σειρά από κοινωνικούς παράγοντες που σχετίζονται με την ψυχική υγεία. Η αυξημένη αστικοποίηση σχετίζεται με την μείωση της κοινωνικότητας, την κοινωνική απομόνωση, την συγκέντρωση της φτώχειας και την χαλάρωση του πρότυπου της οικογένειας. Αυτό εν μέρει εξηγεί τα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών που έχουν αναφερθεί σε αστικές περιοχές. Η έρευνα επίσης δείχνει ότι η ζωή σε αστικοποιημένο περιβάλλον αυξάνει τον κίνδυνο αυτοκτονίας στις γυναίκες, ενώ τον μειώνει στους άνδρες.

Τα υψηλότερα ποσοστά εμφάνισης ψυχικών νοσημάτων στις πόλεις συχνά συνδέονται με την κακή ποιότητα του περιβάλλοντος κατοίκησης και διαβίωσης. Οι φτωχές μάζες που κατοικούν στις πόλεις αντιμετωπίζουν μία σειρά από προβλήματα, όπως έλλειψη οικονομικών πόρων, υψηλό κόστος ζωής, άσχημες συνθήκες διαβίωσης και σωματική εξάντληση από την έλλειψη μέσου μετακίνησης ειδικά όταν μένουν μακριά από τη δουλειά τους. Όλα αυτά συμβάλλουν στην ανάπτυξη χρόνιου συμπτωμάτων στρες που προδιαθέτουν την εμφάνιση προβλημάτων στην ψυχική υγεία ολόκληρων οικογενειών. Ο συνωστισμός, ο θόρυβος, η ατμοσφαιρική ρύπανση, η απουσία πράσινων χώρων, η φτώχεια, τα υψηλά επίπεδα βίας και οι μειωμένες κοινωνικές παροχές αποδυναμώνουν τις αντιστάσεις του πληθυσμού στα ψυχολογικά προβλήματα.

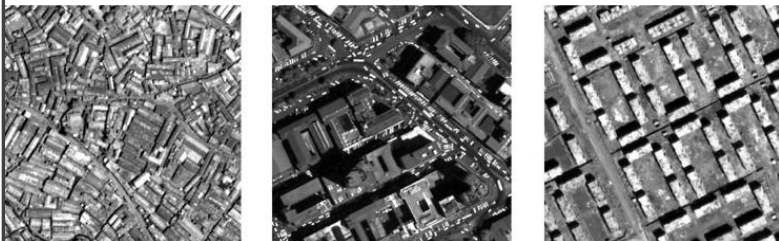
Έρευνες που έγιναν μεταξύ slum και non slum περιοχών στο Sao Paulo έδειξαν ότι οι έφηβοι στις υποβαθμισμένες περιοχές παρουσιάζουν υψηλότερο ποσοστό προβλημάτων συμπεριφοράς και χαμηλής αυτοεκτίμησης σε σχέση με αντίστοιχους σε πλούσιες περιοχές. Η έλλειψη δημόσιων χώρων, αθλητικών κέντρων και άλλων μορφών ψυχαγωγίας παίζουν σημαντικό ρόλο στην νεανική «βαρεμάρα» και απραξία, που συνδέεται άμεσα με την υψηλή εγκληματικότητα που διενεργείται από νέα άτομα. Διάφορες έρευνες που έχουν γίνει στην Ευρώπη και την Βόρεια Αμερική έχουν δείξει ότι

τύπος της κατοικίας (κατοικία για μία οικογένεια ή συστέγαση πολλών οικογενειών σε ένα οίκημα) επηρεάζει την ψυχική υγεία των κατοίκων. Γενικά, οι άνθρωποι που κατοικούν σε διαμερίσματα πολυώροφων κτιρίων υποφέρουν περισσότερο από ψυχολογικές διαταραχές από ότι αυτοί που ζουν σε μονοκατοικίες. Οι υψηλές πυκνότητες κατοίκησης έχουν ως αποτέλεσμα την κοινωνική απομόνωση και την απομάκρυνση από κοινωνικές παροχές. Ιδιαίτερα στις γυναίκες, έχει παρατηρηθεί αύξηση της απομόνωσης από τους γείτονές και του φόβου.

Η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού κατοίκων και η έλλειψη αρκετού βιώσιμου χώρου είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες ψυχικών διαταραχών. Σύμφωνα με μία έρευνα της (WHO) το 2007 σε καταβολισμούς προσφύγων στα κατεχόμενα εδάφη της Παλαιστίνης που έχουν υπερβολικό πληθυσμό, υψηλά ποσοστά κατάθλιψης και χρειαζόταν αύξηση της ψυχολογικής υποστήριξης. Η έλλειψη ιδιωτικών χώρων για τους κατοίκους δυσκολεύει τις διαπροσωπικές σχέσεις και αυξάνει τον κίνδυνο μολύνσεων. Η χαμηλή κατασκευαστική ποιότητα των κατασκευών δεν επηρεάζει μόνο τους κατοίκους της αλλά προκαλεί μία σειρά από συνέπιες στο περιβάλλον όπως αύξηση της βίας και της εγκληματικότητας που επηρεάζει όλη την πόλη.

Στις περιοχές χαμηλού εισοδήματος, όπου οι υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης δεν είναι οικονομικά προσιτές, οι δημόσιοι οργανισμοί υγείας πρέπει να είναι πιο ενημερωμένοι για τα αίτια των ψυχολογικών διαταραχών που υπάρχουν σε τέτοιες περιοχές για να μπορέσουν να τις αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα.

BOX 3: Εντοπισμός των περιοχών slums με τη βοήθεια της παρατήρησής της γης με νέες μεθόδους γεωγραφικών πληροφοριών¹

Εικόνα 45 Σύγκριση περιοχών με διαφορετική πυκνότητα.

Οι σύγχρονες τεχνολογίες παρατήρησης της γης (Civilian Earth Observation, Geoinformation) μπορούν να παρέχουν συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικά με τον χαρακτηρισμό και την

αναγνώριση περιοχών ως slums. Η παρατήρηση πόλεων και προαστίων τους με την βοήθεια δορυφόρων παρέχουν την δυνατότητα να αναγνωρισθούν τέτοιες περιοχές. Αυτό μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμο για την βελτίωση της διαδικασίας της απογραφής και της έρευνας πεδίου. Οι δορυφορικές εικόνες μπορούν να παρέχουν, επίσης, πληροφορίες σχετικά με την δομή της κατοικίας, τα υλικά κατασκευής και το σχήμα της, πληροφορίες που μπορούν να λειτουργήσουν σαν ενδείξεις περιοχών slums. Αυτές οι πληροφορίες παρόλα αυτά πρέπει πάντα να επιβεβαιώνονται από την έρευνα πεδίου.

Οι μέθοδοι παρατήρησης της γης μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για την ανίχνευση της ανθεκτικότητας της κατοικίας, που αποτελεί ένα από το κριτήρια για να καθοριστεί slum. Ένα ανθεκτικό κτίριο θα πρέπει να έχει κτιστεί σε μη επικίνδυνη περιοχή, να έχει σταθερή δομή και να αρκεί για να προστατεύσει τους κατοίκους του από τις καιρικές συνθήκες, όπως βροχή, υψηλές και χαμηλές θερμοκρασίες και υγρασία. Αυτές οι μέθοδοι συμβάλουν στην ανίχνευση επικίνδυνων περιοχών όπως περιοχές με μεγάλες κλίσεις, κοίτες πλημμυρών, βιομηχανικές ζώνες ή σιδηροδρομικές γραμμές και στην

---

¹ UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 107.

αναγνώριση των υλικών κατασκευής της σκεπής (π.χ. μεταλλικά φύλλα ή πλαστική επιφάνεια). Επίσης, παρέχει πληροφορίες για το οδικό δίκτυο (σχεδιασμένο – τυχαίο, λιθαστρωμένο ή όχι), την τυπολογία της κατοικίας (αριθμός ορόφων, μέγεθος) και την πυκνότητα κατοίκησης στην περιοχή (ποσότητα και μέγεθος ανοικτών χώρων).

Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν να χαρακτηρίσουμε τις περιοχές των πόλεων slum και non-slum. Οι περιοχές slums συχνά αναγνωρίζονται με τη βοήθεια των δορυφορικών εικόνων καθώς συγκεντρώνουν κατοικίες μικρότερου μεγέθους από αυτές των αναβαθμισμένων περιοχών. Η εκτίμηση του μέσου μεγέθους των κατασκευών υπολογίζεται από την διάμετρο της κτισμένης επιφάνειας ή από το εμβαδό των ορατών στεγών. Για παράδειγμα, οι δορυφορικές εικόνες των κατοικημένων περιοχών στο Nairobi παρουσιάζουν ιδιαίτερα μεγάλη πυκνότητα. Η παρουσία της βλάστησης μπορεί συχνά να συνδεθεί με την ποιότητα των περιοχών. Τα slums έχουν λίγες πράσινες περιοχές, ενώ οι πλουσιότερες περιοχές διαθέτουν εμφανών περισσότερες χώρους με βλάστηση. Πληροφορίες για την ύπαρξη και την ποσότητα πρασίνου μπορούμε να χρησιμοποιώντας έναν ειδικό ανιχνευτικό δείκτη.

Εικόνα 46 Αεροφωτογραφία της Paraisopolis σε σύγκριση με γειτονική περιοχή.

BOX 4: Οι άτυπες πρακτικές ανακύκλωσης στις Ασιατικές πόλεις¹

Οι περιοχές των slums είναι συχνά οι «αποδέκτες» των αρνητικών προϊόντων μιας πόλης. Οι συσσωρεύσεις των στερεών απορριμμάτων σε περιοχές της πόλης αποτελεί ένα από αυτά τα αρνητικά προϊόντα. Τέτοιες περιοχές έχουν ελάχιστη ή καμία οικονομική αξία και, επομένως, παραμένει ανεκμετάλλευτες και διαθέσιμες για προσωρινή χρήση από οικογένειες μεταναστών που δεν έχουν κάποιο άλλο μέρος να μείνουν. Τέτοια καταλύματα θέτουν σε τεράστιο κίνδυνο τους ενοίκους τους, εξ αιτίας των ασθενειών, του μολυσμένου αέρα, νερού και χώματος, και από την τυχόν κατάρρευση των όγκων των απορριμμάτων. Ένα από τα πιο ακραία παραδείγματα σχετικά με αυτό είναι η κατάρρευση των βουνών των σκουπιδιών που σκότωσε 218 ανθρώπους του Ιουλίου του 2000 στη περιοχή Payatas στην Manila.

Η ανακύκλωση απορριμμάτων στις αναπτυσσόμενες χώρες εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την άτυπη αξιοποίησή τους από συγκεκριμένες ομάδες ατόμων, όπως τους ρακοσυλλέκτες. Μελέτες του UN-HABITAT στις πόλεις της Ασίας και του Ειρηνικού δείχνουν ότι 2% των του πληθυσμού τους επιβιώνει από την πώληση πραγμάτων που συλλέγουν από τα σκουπίδια. Σε μερικές πόλεις, τα άτομα που επιβιώνουν από το εμπόριο «άχρηστων αντικειμένων» σχηματίζουν μεγάλες κοινωνικές ομάδες που ζουν από αυτό. Για παράδειγμα, στις Φιλιππίνες πάνω από 15.000 άτομα κατοικούν σε χωματερές, ενώ στην Αθήνα ο αριθμός τους αγγίζει το 30.000 άτομα. Μερικές από αυτές τις κοινωνικές ομάδες έχουν υψηλό επίπεδο οργάνωσης και έχουν δημιουργήσει τους δικούς τους συνεταιρισμούς.

---

¹ UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 127.

Η ύπαρξη σημαντικών κοινοτήτων που βασίζουν την ζωή τους στα απόβλητα των πόλεων και των επιχειρήσεων σχηματίζουν ένα εκτεταμένο δίκτυο άτυπης ανακύκλωσης που δεν βασίζεται σε κυβερνητικούς πόρους και προσφέρει πολύπλευρα οικονομικά και οικολογικά οφέλη στην γειτονική κοινωνία. Έτσι, διαμορφώνεται ένα δίκτυο εμπορικών δραστηριοτήτων που εκτίνεται από τους μεμονωμένες συλλέκτες μέχρι τις επιχειρήσεις ανακύκλωσης και επαναχρησιμοποίησης. Τέτοιο παράδειγμα κοινότητας υπάρχει στην Dhaanvi, που μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μία καλά οργανωμένη βιομηχανική συνοικία με μεγάλο αριθμό εργαζομένων που ασχολούνται με την διαλογή τους και την ανακύκλωση των απορριμμάτων, εργασίες που προκαλούν σοβαρές συνέπιες στο περιβάλλον για την υγείας διαβίωση τους. Επίσης, στην Dhaanvi υπάρχουν οργανωμένες βιοτεχνίες όπως οι αγγειοπλάστες, που χρησιμοποιούν τα υλικά των σκουπιδιών για την παραγωγή προϊόντων και δημιουργεί μία άτυπη οικονομία.

Εικόνα 47 Εργάτες ανακύκλωσης" στην εργασία τους, Manila.

BOX 5: Η σχέση του ανεπτυγμένου κόσμου και της Ευρώπης με τα slums.¹

Αναμενόμενο θα ήταν να μην υπήρχαν τέτοιοι σχηματισμοί σε περιοχές που το βιοτικό επίπεδο είναι υψηλό, αλλά εξ αιτίας του πολεοδομικού κορεσμού και της παλαιότητας των κατασκευών είναι λογικό να βρούμε μεμονωμένα παραδείγματα κατά κύριο λόγο στην Ευρώπη.

Για να εξετάσουμε αποτελεσματικά τα αστικά περιβάλλοντα που δημιουργούνται από τις κοινωνικές παθογένειες θα πρέπει να συμπεριλήφθην στην έρευνα και παραδείγματα του λεγόμενου ανεπτυγμένου κόσμου. Αναμενόμενο θα ήταν να μην υπήρχαν τέτοιοι σχηματισμοί σε περιοχές που το βιοτικό επίπεδο είναι υψηλό, αλλά εξ αιτίας του πολεοδομικού κορεσμού και της παλαιότητας των κατασκευών είναι λογικό να βρούμε μεμονωμένα παραδείγματα slums και στην Ευρώπη.

Στην Ευρώπη σήμερα παρατηρείται το φαινόμενο της ύπαρξης πολλών πόλεων μεσαίου μεγέθους που ο πληθυσμός τους παραμένει σταθερός και αρκετές μεγάλες πόλεις, των οποίων ο πληθυσμός αυξάνεται με εξαιρετικά αργό ρυθμό. Η αύξηση οφείλεται κυρίως στην εισροή πληθυσμού από τις αναπτυσσόμενες και τις υπανάπτυχτες χώρες και όχι στην εσωτερική μετανάστευση. Οι Ευρωπαίοι δεν μετακινούνται για την εύρεση εργασίας προς τις αστικές περιοχές καθώς υπάρχουν ευκαιρίες εργασίας στη περιφέρεια. Παρατηρείται έτσι η εμφάνιση μεγάλων ομάδων μεταναστών να εγκαθίστανται σε μεγάλες αστικές περιοχές. Με αυτό τον τρόπο εντείνεται η φτώχεια στις πόλεις, δημιουργούνται κακόφημες περιοχές και έχουμε την εμφάνιση προβληματικών και ανασφαλών περιβαλλόντων. Αναμενόμενο θα ήταν να μην υπάρχουν προβλήματα στην εύρεση κατοικίας, στην ποιότητα της και στις παροχές ύδρευσης και αποχέτευσης και κατά συνέπεια η ύπαρξη slum που εξαρτάται άμεσα από αυτά. Αντίθετα, στην Ευρώπη

---

¹ Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 18 – 23.

και των υπόλοιπο ανεπτυγμένο κόσμο υπάρχουν 54 εκατομμύρια κάτοικοι σε slums, ποσοστό που αγγίζει το 6% των κατοίκων slums σε όλο τον κόσμο.

Καθώς στις ευρωπαϊκές περιπτώσεις τα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά που λείπουν από ένα slum είναι αυτονόητα, το μοναδικό στοιχείο που δικαιολογεί την ύπαρξη του; στην Ευρώπη είναι η παλαιότητα των κατασκευών. Παρόλα αυτά, υπάρχουν συγκρίσιμα παραδείγματα με αυτά του αναπτυσσόμενου κόσμου. Τέτοια είναι οι καταυλισμοί των Ρομά, που συναντώνται σε αρκετές από τις χώρες της Μεσογείου και στην Ελλάδα. Σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρούμε βασικές ελλείψεις ακόμα και στα δίκτυα υποδομών και κυκλοφορίας.

Εικόνα 48 Καταυλισμός Ρομά.

BOX 6: Ενημερωτικό φυλλάδιο προς τους κατοίκους των slums του Soudan για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σε τέτοιες περιοχές.¹

Your
Choice
اختار

Your
Choice
اختار

Every day we all make choices to improve our lives. And that applies anywhere in the world. So how we do it here in Southern Sudan is important. Think hard of the public services that enable us to live safer, cleaner, healthier and better lives. Maintain them well and everyone benefits.

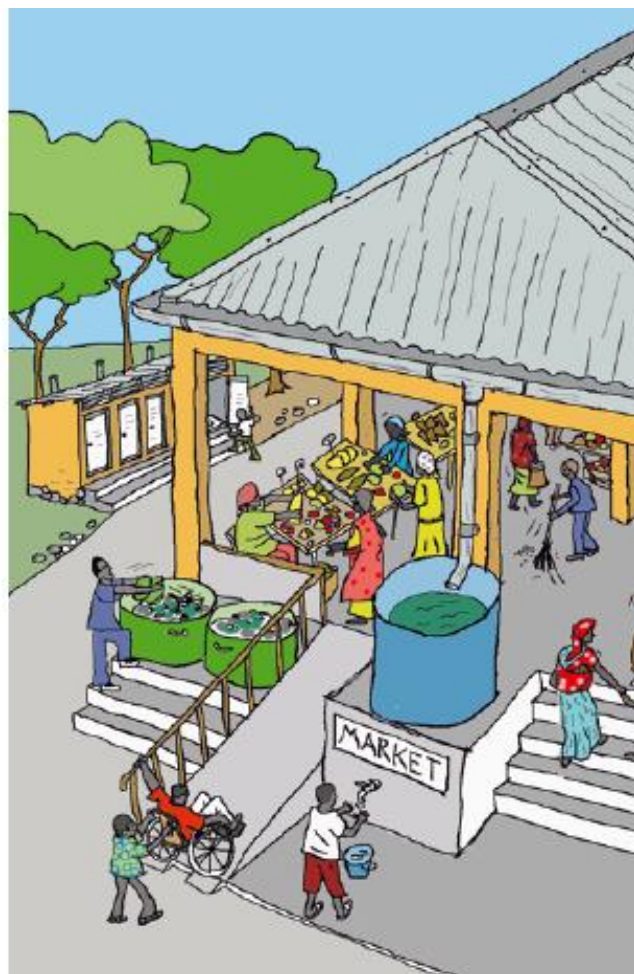
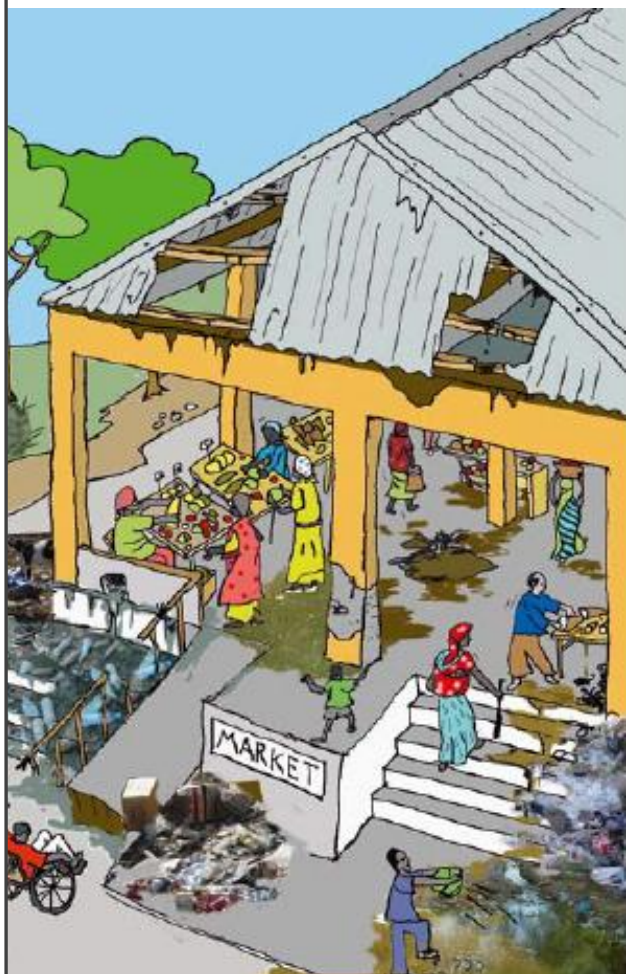
Εικόνα 49 Εξώφυλλο ενημερωτικού φυλλαδίου στο Soudan.

---

¹ United Nations Development Programme, *Your Choice*, UNON, Publishing Services Section, March 2009, Nairobi.

Εικόνα 50 Εικόνες για την καθαριότητα των καναλιών αποστράγγισης κατά μήκος των δρόμων.

Εικόνα 51 Εικόνες για την φροντίδα των κοινόχρηστων χώρων.

Εικόνα 52 Εικόνες για την φροντίδα της κατοικίας και την συλλογή του βρόχινου νερού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

1. Aldo Rossi, (1991), *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, μετάφραση: Βασιλική Πετρίδου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
2. Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland.
3. Camollo Boano, Isis P. Nunez Ferrera, (2009), *Dharavi A case of contested urbanism*, Development Planning Unit, University College London.
4. David Clark, (2004), *Urban World/Global City*, Routledge, New York.
5. Donella Meadows, Jorgen Randers, Dennis Meadows, (2004), *Limits to Growth: The 30-Year Update*, Chelsea Green Publishing Company, Hartland, Vermont.
6. Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi.
7. Erika Lind, (2008), *Institutional Harmonisation Processes in the Kenyan Land Sector: A Case Study of the Time Period 2003–2007*, UN-HABITAT, Nairobi.
8. Galina Tachieva, (2010), *Sprawling Repair Manual*, Island Press, Washington D.C.
9. Joao da Rocha Lima Jr., (2010), *Housing Finance Mechanisms in Brazil*, UN-HABITAT, Nairobi.
10. Kevin Lynch, (1960), *The image of the city*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
11. Lewis Mumford, (1989), *The city in history*, Harcourt, Brace & World, New York, USA.
12. Mike Davis, (2007), *Planet of Slums*, Verso, New York.
13. Oyebanji Oyeyinka, Eduardo Moreno, (2010), *Sao Paolo: A tale of two cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi.

14. Santiago Levy, (2008), *Good Intentions, Bad Outcomes*, Brookings Institution Press, Washington D.C.
15. Space Syntax, (2003), *4th International Symposium*, London.
16. Steven Morris Townsend, (2008), *Dharavi Evolution*, The HOK Planning Group, Mumbai.
17. Think Tank (επιμελήτης), (2010), *São Paulo Architecture Experiment*, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab.
18. Tomas O'Toole, (1991), *Global Economics*, Lerner Publications Company, Minneapolis Minnesota.
19. UN-HABITAT, (2005), *Housing and Property Rights in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro*, UN-HABITAT, Nairobi.
20. UN-HABITAT, (2006), *State of the World's Cities 2006/7*, UN-HABITAT, Nairobi.
21. UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2004/2005: Globalization and Urban Culture*, Earthscan Publications, London.
22. UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*, UN-HABITAT, Nairobi.
23. UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide*, UN-HABITAT, Nairobi.
24. UN-HABITAT, (2010), *The state of African cities 2010: governance, inequality and urban land markets*, UN-HABITAT, Nairobi, Kenya.
25. UN-HABITAT, World Health Organization, (2010), *Hidden Cities: Unmasking and Overcoming Health Inequities in Urban Settings*, WHO Press, Switzerland.
26. United Nations Centre for Human Settlements (Habitat), (2001), *Cities in a Globalizing world: Global Report on Human Settlements 2001*, Earthscan Publications Ltd, London.
27. United Nations Human Settlements Programme, (2001), *Cities in a globalizing world: Global report on human settlements 2001*, UN-HABITAT, Nairobi.
28. United Nations Human Settlements Programme, (2003), *The challenge of slums: Global report on human settlements 2003*, UN-HABITAT, Nairobi.

29. Urban Management Programme City Consultation Case Studies, (2001), *Implementing the Habitat Agenda, United Nations Centre for Human Settlements (Habitat), Nairobi, Kenya.*
30. Voula P. Mega, (2010), *Sustainable Cities or the Third Millennium: The Odyssey of Urban Excellence*, Springer, New York.

REPORTS

1. Canter of Urban Studies (CUS), National Institute of Population Research and Training (NIPORT) and MEASURE Evaluation, *Slums of Urban Bangladesh: Mapping and Census, 2006*, Dhaka, Bangladesh.
2. Cities Alliance, UN-HABITAT, *Citywide Strategy for Upgrading Unplanned and Unserviced Settlements in Dar as Salaam*, October 2007, Nairobi.
3. Commonwealth Action for Human Settlements (comHABITAT), *Briefing paper produced for the Commonwealth Civil Society Consultation*, Wednesday, 15 November 2006, Marlborough House, London.
4. Fernando de Cruz, Ombretta Tempra, *Kenya Urban Sector Profile*, UN-HABITAT, 2005.
5. Matt Birkinshaw, *A Big Devil in the Jondolos: The Politics of Shack Fires*, Abahlali baseMjondolo Movement SA, August 2008.
6. Miranda Iossifidis, *A Study of the Gecekondul in Istanbul, Turkey*, Interactive Design, B.A. (Hons).
7. Mohamed El Sioufi, *Nairobi Urban Sector Profile*, UN-HABITAT, 2006, Nairobi.
8. Mohamed El Sioufi, *Profil Urbain National du Niger*, UN-HABITAT, 2007, Nairobi.
9. Nazrul Islam, Gustavo Angeles, *Slums of Bangladesh: Mapping and Census*, Centre for Urban Studies, May 2006, Dhaka.
10. Prof. Dr. Herrle Peter, *Global Cities – Local Space: Urbanization trends and prospects*, (Lectures: *What is a City? Definitions and Typologies, What is Urbanization? From Rural to Urban, What is Globalization? Global Cities and Local Space, What is Informality? Informal Economies, Rural to Urban, What is*

- Globalization? Global Cities and Local Space, What is Informality? Informal Urban Development, Urban Governance – Actors and Roles, What is Urban Planning? From Plan to Action, What is Housing? From Product to Process, Kick-off for Jozi? Mega-Events and City Learning from Soccer World Cup 2010 in South Africa*), Berlin University of Technology, Winter 2009/2010, Berlin.
11. Settlement and Integration of Refugees Programme in Serbia (SIRP), Newsletter Issue no. 01/05, December 2005,
  12. UN-HABIAT, *Twenty First Session of the Governing Council*, 16 – 20 April 2007, Nairobi, Kenya.
  13. UN-HABITAT, *A Guidebook for Local Catchment Management in Cities*, UN-HABITAT, 2005, Nairobi.
  14. UN-HABITAT, *Annual report 2008*, United Nations Human Settlements Programme, 2009, Nairobi.
  15. UN-HABITAT, *Annual report 2009*, United Nations Human Settlements Programme, 2010, Nairobi.
  16. UN-HABITAT, *Moviko Urban Sector Profile*, UN-HABITAT, 2004, Nairobi.
  17. UN-HABITAT, *World Urban Forum: Cities without Slums*, 29 April – 3 May 2002, Nairobi.
  18. United Nations Development Programme, *Your Choice*, UNON, Publishing Services Section, March 2009, Nairobi.
  19. United Nations Human Settlements Programme, *Berbera: first steps towards strategic urban planning*, UN-HABITAT, 2008, Nairobi.
  20. United Nations Human Settlements Programme, *Gardho: first steps towards strategic urban planning*, UN-HABITAT, 2008, Nairobi.
  21. United Nations Human Settlements Programme, Regional Office for Asia and the Pacific, Pakistan: Country Programme document 2008-2009, 2008.
  22. United Nations Human Settlements Programme, *Sheikh: first steps towards strategic urban planning*, UN-HABITAT, 2008, Nairobi.

23. UNITED NATIONS, COMMISSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT TWELFTH SESSION, *South Africa's Progress Report*, 14 – 30 April 2004.
24. UNITED NATIONS, *The Millennium Development Goals Report*, New York, 2007.
25. *Urban World: Bridging the urban divide*, Volume 1 Issue 5, December 2009 – January 2010.

VIDEOS - MOVIES

1. *Andy's Kibera Movie*, Nairobi, Kenya.
2. Danny Boyle, Loveleen Tandan, (2008), *Slumdog Millionaire*, Cristian Colson, United Kingdom.
3. Fernando Meirelles, (2005), *The Constant Gardener*, Simmon Channing – Williams, United Kingdom.
4. Fernando Meirelles, Katia Lund, (2002), *Cidade de Deus*, Andrea Barata Ribeiro, Mauricio Andrade, Brazil.
5. IRIN, (2007), *Slum Survivors*, One World TV, Nairobi, Kenya.
6. Kibera Slum Foundation, *Walking thru Kibera*, Nairobi, Kenya.
7. Mildred Pierce, (2010), *Dharavi: Architecture without Architects*, Popamericana Recording Company.
8. Stanley Foundation, (2009), *Dharavi Slum Rehabilitation*, Stanley Foundation, Muscatine, USA.
9. Stanley Foundation, (April 2008), *Mumbai's Slums: the Real Scene Behind "Slumdog Millionaire"*, Stanley Foundation, Muscatine, USA.

WEBSITES

1. blogs.worldbank.org/eastasiapacific/philippines-flooding-responding-to-a-disaster-in-real-time (09-02-2011)
2. dharavi.org/ (02-02-2011)
3. dharavievolution.typepad.com/ (03-02-2011)
4. dip2.aaschool.ac.uk/?p=384 (04-02-2011)
5. en.wikipedia.org/wiki/Cape_Town (09-02-2011)

6. en.wikipedia.org/wiki/Dhaka (09-02-2011)
7. en.wikipedia.org/wiki/Dharavi (02-02-2011)
8. en.wikipedia.org/wiki/Kibera (06-02-2011)
9. en.wikipedia.org/wiki/Manila (09-02-2011)
10. en.wikipedia.org/wiki/Mumbai (02-02-2011)
11. en.wikipedia.org/wiki/Nairobi (02--02-2011)
12. en.wikipedia.org/wiki/S%C3%A3o_Paulo (04-02-2011)
13. favelissues.com (8-02-2011)
14. isferea.jrc.ec.europa.eu/Activities/ProjectPortfolio/Pages/Slummonitoring.aspx
(6-02-2011)
15. mapkiberaproject.yolasite.com (10-02-2011)
16. maps.google.com (15-02-2011)
17. paraisopolis.org/ (04-02-2011)
18. www.crikey.com.au/2010/07/07/rundles-world-cup-cape-town-slums-a-long-way-from-mandelas-ideals/ (09-02-2011)
19. www.dharaviproject.org/ (02-02-2011)
20. www.habisp.inf.br/ (04-02-2011)
21. www.kibera.org.uk/Facts.html (02-02-2011)
22. www.mapkibera.org (06-02-2011)
23. www.milnerton.info/nearbySuburbs/DuNoon/DuNoon.html (09-02-2011)
24. www.ong-eaue.tvie.org/blog/index.php?post/2010/11/26/METRO-MANILA (09-02-2011)
25. www.stanleyfoundation.org (8-02-2011)
26. www.urbantypphoon.com/koliwada.htm (03-02-2011)

EIKONEΣ

Εικόνα 1: www.travelblog.org/Photos/267564

Εικόνα 2: www.wallpaperweb.org/wallpaper/miscellaneous/mumbai-slum-cleaned-up-cleared-out_1280x960_38567.htm

- Εικόνα 3: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 14 - 15.
- Εικόνα 4: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 18 – 19.
- Εικόνα 5: www.kutokanet.com/information/maps/map1.htm
- Εικόνα 6: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 40 – 41.
- Εικόνα 7: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 32 – 33.
- Εικόνα 8: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 52 – 53.
- Εικόνα 9: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 148 – 149.
- Εικόνα 10: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 48 – 49.
- Εικόνα 11: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 164.
- Εικόνα 12: www.flickr.com/photos/elizorliz/385363860/lightbox/
- Εικόνα 13: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 78 – 79.
- Εικόνα 14: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 198 – 199.
- Εικόνα 15: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 197 – 198.
- Εικόνα 16: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 197 – 198.
- Εικόνα 17: Andreas Herzog, Jens Jaschek, (2007), *Kibera as a city*, ETH Studio Basel, Basel, Switzerland, σελ 195 – 196.
- Εικόνα 18: www.sacred-destinations.com/india/mumbai-maps.htm

Εικόνα 19: www.flickr.com/photos/26640460@N07/2682392685/

Εικόνα 20: www.dharavi.org/index.php?title=C.Communities_%26_Nagars_of_Dharavi/Koliwada/KRVIA_Koliwada_Study

Εικόνα 21: www.dharavi.org/index.php?title=C.Communities_%26_Nagars_of_Dharavi/Koliwada/KRVIA_Koliwada_Study

Εικόνα 22: maps.google.com

Εικόνα 23 – Υπόβαθρο: www.dharavi.org/index.php?title=C.Communities_%26_Nagars_of_Dharavi/Koliwada/Location_of_Koliwada

Εικόνα 24 - Υπόβαθρο: www.dharavi.org/index.php?title=C.Communities_%26_Nagars_of_Dharavi/Koliwada/KRVIA_Koliwada_Study

Εικόνα 25: www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 26: www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 27: www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 28: www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 29: www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 30: www.airoots.org/2009/01/incremental-development-i-preserving-street-layout/

Εικόνα 31: Camollo Boano, Isis P. Nunez Ferrera, (2009), *Dharavi A case of contested urbanism*, Development Planning Unit, University College London, σελ 30

Εικόνα 32: Steven Morris Townsend, (2008), *Dharavi Evolution*, The HOK Planning Group, Mumbai, σελ 7.

Εικόνα 33: Steven Morris Townsend, (2008), *Dharavi Evolution*, The HOK Planning Group, Mumbai, σελ 10- 11.

Εικόνα 34: Think Tank (επιμελητής), (2010), São Paulo Architecture Experiment, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 9.

Εικόνα 35: dip2.aaschool.ac.uk/?p=669

Εικόνα 36: www.fotobank.ru/img/JW00-2296.jpg%3Fsize%3DI&imgrefurl=http://fotobank.ru/image/JW00-2296.html&usg=__r7iOSTjMno4BldpvBT8kA7tnqwE=&h=457&w=640&sz=67&hl=el&start=0&sig2=hFJIAhRuadaY5dC6ECYfVw&zoom=1&tbid=ooza6wRg7faQ8M:&tbnh=154&tbnw=194&ei=Zk9PTczfOo2d4QbUgoSoCQ&prev=/images%3Fq%3Dparaisopolis%2Bwall%26um%3D1%26hl%3Del%26sa%3DN%26rlz%3D1C1SVEC_enGR390GR390%26biw%3D1366%26bih%3D624%26tbs%3Disch:1&um=1&itbs=1&iact=hc&vpx=147&vpy=88&dur=594&hovh=190&hovw=266&tx=151&ty=109&oei=Zk9PTczfOo2d4QbUgoSoCQ&esq=1&page=1&ndsp=18&ved=1t:429,r:0,s:0

Εικόνα 37: Think Tank (επιμελητής), (2010), São Paulo Architecture Experiment, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 24.

Εικόνα 38: favelissues.com/2010/03/16/favela-chic-paraisopolis/

Εικόνα 39: www.citiesalliance.org/ca/SaoPaulo

Εικόνα 40: karlremarks.blogspot.com/2010/09/inequality-brazilian-slums-and-spirit.html

Εικόνα 41: Oyebanji Oyeyinka, Eduardo Moreno, (2010), *Sao Paolo: A tale of two cities*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi, σελ 121.

Εικόνα 42: Think Tank (επιμελητής), (2010), São Paulo Architecture Experiment, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 33.

Εικόνα 43: Think Tank (επιμελητής), (2010), São Paulo Architecture Experiment, SEHAB, Columbia University's S.L.U.M. Lab, σελ 34.

Εικόνα 44: UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 32.

Εικόνα 45: Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 47.

Εικόνα 46: Eduardo López Moreno, E. (2003). *Slums of the world: The face of urban Poverty in the new millennium?*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 49.

Εικόνα 47: Google Earth

Εικόνα 48: www.milnerton.info/nearbySuburbs/DuNoon/DuNoon.html

Εικόνα 49: en.wikipedia.org/wiki/Manila

Εικόνα 50: en.wikipedia.org/wiki/Manila

Εικόνα 51: www.gmanews.tv/story/175067/metro-waterway-settlers-brace-for-both-ramil-and-demolition

Εικόνα 52: maps.google.com

Εικόνα 53: UN-HABITAT, (2008), *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide*, UN-HABITAT, Nairobi, σελ 15,

Εικόνα 54: admissionok.com/files/imported/Map/dhaka-district.gif

Εικόνα 55: maps-of-bangladesh.blogspot.com/2009/10/slums-of-dhaka-metropolitan-area.html

Εικόνα 56: maps-of-bangladesh.blogspot.com/2009/10/slums-of-dhaka-metropolitan-area.html

Εικόνα 57: maps-of-bangladesh.blogspot.com/2009/10/slums-of-dhaka-metropolitan-area.html

Εικόνα 58: www.reliefweb.int/rw/RWB.NSF/db900SID/CMAS-6UWJ3Q?OpenDocument

Εικόνα 59: www.thefinancialexpress-bd.com/more.php?news_id=107651&date=2010-07-31

Εικόνα 60: 70n.blogspot.com/

Εικόνα 61: www.travelblog.org/Photos/4562592

Εικόνα 62: www.railpictures.net/viewphoto.php?id=277440

Εικόνα 63: isferea.jrc.ec.europa.eu/Activities/ProjectPortfolio/Pages/Slummonitoring.aspx

Εικόνα 64: maps.google.com

Εικόνα 65: United Nations Development Programme, *Your Choice*, UNON, Publishing Services Section, March 2009, Nairobi.

Εικόνα 66: sites.google.com/a/prestonalbertine.com/racism-and-the-romani/antiziganism

Εικόνα 67: globalhealthdisparities.wordpress.com/2010/03/15/philippines-land-in-garbage/

Εικόνα 68: United Nations Development Programme, *Your Choice*, UNON, Publishing Services Section, March 2009, Nairobi, σελ 4 -5.

Εικόνα 69: United Nations Development Programme, *Your Choice*, UNON, Publishing Services Section, March 2009, Nairobi, σελ 24 -25.

Εικόνα 70: United Nations Development Programme, *Your Choice*, UNON, Publishing Services Section, March 2009, Nairobi, σελ 36 -37.

